

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 63

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2014

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 15340-3912P від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В. П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О. В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В. І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В. Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К. К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Катаєв С. Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І. М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О. Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А. С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М. Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В. М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т. О.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Онищук В. М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н. О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В. І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полтораки В. А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю. В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л. М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаків В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В. О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В. І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л. М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н. М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В. О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І. Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н. Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В. В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В. М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Ядранський Д. М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю. І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А. О.**, д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Ядранський Д. М.**, д. соц. н., доц.

Заступники: **Сіднєв Л. М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В. О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 2 від 24 вересня 2014 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / АТ “УкрСиббанк” р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005. За друк статті в збірнику наукових праць “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>С. Є. Пархоменко</i> СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ.....	6
<i>Л. О. Скідін</i> ТЕАТРАЛІЗОВАНІ ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК РІЗНОВИД ПЕРФОРМАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	15
<i>В. В. Щербина</i> ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ ТА ПОСТМОДЕРНЕ СУСПІЛЬСТВО	27

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>Я. В. Зоська</i> ПОСЛУГИ ТА СЕРВІС У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗАТРЕБУВАНІСТЬ У СПОЖИВАННІ	35
<i>Ю. В. Мосаєв</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБИ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ.....	46
<i>О. С. Опрятная</i> МЕДИКО-СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПРОЕКТА МЕДИЦИНСКОЇ РЕФОРМИ В ПІЛОТНИХ РЕГІОНАХ СТРАНИ НА ІІІ ЕТАПЕ РАЗВИТИЯ	52
<i>О. Ф. Пиронкова</i> К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТНИКАХ ПСИХОИЧЕСКОГО ДИСКУРСА И ПРИЧИНАХ СТИГМАТИЗАЦИИ ПСИХИЧЕСКИ БОЛЬНЫХ	59
<i>С. А. Щудло</i> РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ	70

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

<i>А. В. Віндюк</i> ВАЛЕОЛОГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД МОЛОДІ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ.....	79
<i>В. В. Зарицька</i> РЕГУЛЯТОРНА ДІЯ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ У ФОРМУВАННІ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	83
<i>Л. М. Нестеренко</i> ВИНИКНЕННЯ МУЗИЧНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (ЗА ДАНИМИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ).....	91
<i>Г. Ю. Сурміна</i> ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	103

СОЦІОЛОГІЯ МІСТА

<i>С. Л. Катаєв</i> СОЦІАЛЬНІ ЯКОСТІ МІСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (НА ПРИКЛАДІ М. ЗАПОРІЖЖЯ)	110
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Л. О. Сущенко</i> НАУКОВА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН СУСПІЛЬСТВА, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ.....	119
<i>О. А. Хомерікі, М. В. Кльов</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ, ПРАКТИК ТА ДИСКУРСІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ.....	128
<i>І. В. Шапошникова</i> СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	135

СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ

<i>Н. В. Яцук</i> ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ “СОЦІАЛЬНА АНІМАЦІЯ” У РЕКОНСТРУКЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПРОМИСЛОВОГО СХОДУ УКРАЇНИ.....	143
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

<i>Т. О. Серга</i> ЧИННИКИ СУБ’ЄКТНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	155
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

<i>А. С. Битко</i> НОВОРІЧНЕ ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА ЯК РИТУАЛЬНИЙ ЖАНР ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	165
<i>Е. А. Гугнін</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	173
<i>В. В. Кузьмін</i> СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СЛУЖБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЮ ПОСТРАЖДАЛОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ.....	180
<i>О. Є. Шинкаренко</i> БРЕНД ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ МАРКЕТИНГУ	188

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.1

С. Є. ПАРХОМЕНКО

СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено проблемі співвідношення формально-правових та соціально-моральних складових у реалізації корупційних практик як інструментів соціальних взаємодій в українському суспільстві.

Ключові слова: корупція, корупційні практики, право, соціальна мораль, соціологія права, соціологія моралі.

Корупційні є виступають істотною проблемою українського суспільства від часів здобуття Україною державної незалежності. Таке соціальне явище, як корупція, є тісно пов'язаним із правовою системою, оскільки саме в правовій системі створюються передумови для різноманітних зловживань владою та повноваженнями. Водночас проблема корупції є не тільки правовою, а й тісно пов'язана із соціальною мораллю, яка виступає соціально-нормативною системою вищого рівня регуляції щодо права. З юридичного погляду така постановка проблеми викликає певне непорозуміння; мовляв, яким же чином мораль може стояти над правом. Адже і науковці, і будь-які інші дослідники звикли вважати, що право поширюється на все населення країни та, на відміну від моралі, є чітко формалізованим і деталізованим корпусом соціальних норм. Яким же чином воно може бути підпорядкованим праву? У соціальних практиках усе виявляється навпаки; щодо права, в якому реалізується об'єктивований соціальний контроль, мораль являє собою інтерналізований соціальний контроль, а від останнього залежить значно більше, ніж від просто зовнішнього регулювання соціальної поведінки.

Точкою відліку формування чинного законодавства про корупцію в Україні можна вважати 07.04.2011 р., коли Верховною Радою України було прийнято базовий законодавчий акт у сфері запобігання і протидії корупції – Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”, в цій редакції закон діє з 11.08.2013 р., одночасно з прийняттям вищезгаданого закону 07.04.2011 р. було прийнято закон, яким внесено зміни до законів та кодексів, що встановлюють відповідальність за вчинення корупційних правопорушень, разом ці закони набрали чинності 01.07.2011 р. [5] Прийняття пакета антикорупційних законів є одним з етапів адаптації українського законодавства до європейських стандартів у сфері запобігання й протидії корупції. Важливим чинником, який стимулював Верховну Раду до прийняття пакета

антикорупційних законів, стали значні масштаби корупції в українській державі, які не лише підривають довіру людей до державного апарату загалом, а й становить пряму загрозу національній безпеці.

Метою статті є визначення ролі й місця корупційних практик у соціальній системі в Україні.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- визначення феномена корупції в його типологічному вимірі;
- наведення характеристики окремих різновидів корупційних практик в правоохоронних органах із супутнім аналізом їх соціально-правових та соціально-моральних чинників.

Статтю присвячено проблемі співвідношення формально-правових та соціально-моральних складових у реалізації корупційних практик у правоохоронних органах.

Корупційні практики як предмет соціологічного дослідження було конституційовано як у структурно-функціоналістській, так і в конфліктуалістській парадигмі.

Так, Р. Мертон, використовуючи висунуте Е. Дюркгеймом поняття “аномія” (стан суспільства, коли старі норми й цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися), причиною поведінки, яка відхиляється від соціальних норм, вважає неузгодженість між цілями, висунутими суспільством, і засобами, що воно пропонує для їхнього досягнення [9].

Із цього визначення випливає, що корупційні практики виникають через розузгодженість цілей, досягнення яких мало б виступати благом для того чи іншого суб'єкта, та неспівмірні засоби, запропоновані для досягнення цих цілей. Наприклад, посадова особа має діяти на своєму службовому місці в інтересах громадян; проте, досягнення цієї мети (діяльність на користь громадян) є неспівмірною щодо засобів, наданих посадовій особі суспільством (відсутність належної оргтехніки, інтелектуального капіталу, морально-цензурних обмежень тощо).

Інший напрям дослідження корупційних практик склався в межах парадигми конфліктуалізму. Відповідно до цієї точки зору, культурні зразки девіантної поведінки засновані на нормах іншої культури, яка є альтернативою щодо домінантної культури суспільства. Наприклад, злочинця розглядають як носія певної субкультури, конфліктної стосовно панівного в цьому суспільстві типу культури. При цьому злочинну субкультуру можна розглядати як джерело корупції щодо норм, які інституційовані в домінантній культурі.

У російській соціології становить інтерес позиція Я. Гілінського, що вважає джерелом девіації наявність у суспільстві соціальної нерівності, високої міри розбіжностей у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп. Таким чином, автор доводить, що нерівність у структурі різних видів капіталу призводить до нерівності в задоволенні потреб, що, у свою чергу, формує залежність однієї (ресурсодефіцитної) групи від іншої, яка володіє певним різновидом капіталу (фінансовим, освітнім, майновим тощо). Ідеться про те, що не сама по собі нерівність породжує корупцію, а

відсутність транспарентних норм конверсії капіталу, за умови якого ситуація незадоволеності потреб стає фатальною [10].

Кожна з позицій має право на існування, тому що дає зріз реально діючих суспільних відносин. Водночас їхніх авторів поєднує прагнення знайти єдине джерело причинності для різних форм девіацій.

Загальною закономірністю корупції як різновиду девіантної поведінки є факт щодо стійкого взаємозв'язку між різними формами корупційних практик. Ці взаємозв'язки можуть мати вигляд індукції декількох форм соціальної патології, коли одне явище підсилює інше. Наприклад, хабарництво, імовірно, сприяє посиленню морального розкладу з посиленням схильності до інших девіацій. В інших випадках залежність між одними та іншими корупційними практиками буває зворотною: так, якщо в суспільстві поширюються корупційні практики, пов'язані з педагогічною діяльністю у вищих навчальних закладах, то останнє може мати наслідком скорочення кількісних виявів корупції на ринку праці (через зменшення рівня довіри до дипломів окремих ВНЗ) [9].

Характерними ознаками девіантної поведінки, на думку О. Змановської, є:

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості, а не є наслідком кризової, нестандартної ситуації;
- поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча за певних умов може набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);
- результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточенню;
- має виразну індивідуальну, вікову та статеву своєрідність [8].

Значна кількість авторів публікацій у періодичних виданнях, які досліджують проблематику корупційних практик, сходяться на думці про те, що проблема корупції в Україні набула такого розмаху, що загрожує національній безпеці держави. Так, Б. Бачинський [7] у своїй статті зазначає, що хабарництво й корупція пронизують наскрізь усе українське суспільство. І немає людини, яка хоч би раз не зіткнулася із цим процесом або не взяла в ньому участі. На цьому наголошує й автор статті “Хабарництво в Україні – необхідність чи стиль життя?” [1]. За результатами щомісячного опитування, проведеного компанією TNS в Україні, стало відомо, що за останній рік майже 20% українців займалися хабарництвом. У ході досліджень було опитано 1200 респондентів, вік яких становив від 16 до 75 років. Виявлено, що 71% опитаних заявили, що вони не давали хабарі, ще 3,8% вагалися, а 6,2% взагалі не хотіли відповідати.

Водночас 77,6% респондентів визнають необхідність давання хабара. З цієї кількості опитаних 28,2% переконані, що в Україні без хабара не

обійтися, 24,3% вважають, що вони необхідні лише в деяких випадках, а 25,1% респондентів кажуть, що іноді хабара можна уникнути.

На загрозливих масштабах акцентує увагу й автор roman_mі [3] у своїй статті “Ринок корупції”, в якій дає таку класифікацію корупційним діянням в Україні:

1. Побутова корупція – це корупція, з якою стикається кожен пересічний громадянин держави Україна в повсякденному житті.

2. Бізнесова корупція – корупція у відносинах підприємств між собою та у відносинах підприємств із державою.

3. Державна корупція – найвищий рівень корупції, який виявляється в зловживанні владою, бездіяльності чиновників та лобіюванні інтересів певних структур в органах державної влади, тощо.

Roman_mі [3] у своїй статті не лише систематизує “ринок корупції” в Україні за напрямками, а й наводить орієнтовні умовні обсяги “ринку корупції” в Україні. Так, зазначено, що мінімальний умовний рівень моделі ринку побутової корупції наближається до 3 млрд грн, рівень моделі ринку бізнесової корупції – до 12 млрд грн. Стосовно рівня державної корупції ми можемо судити з рівня добробуту деяких державних чиновників, які іноді багатші за найбагатших бізнесменів.

Отже, якщо підсумувати, то обсяги побутової корупції обмежуються десятками мільярдів гривень, обсяги бізнесової корупції – сотнями мільярдів гривень, а обсяги державної корупції нікому не відомі, але інтуїтивно зрозуміло, що саме цей сегмент ринку корупції є найбільшим і може сягати декількох сотень мільярдів гривень. Підсумовуючи своє дослідження, roman_mі робить висновок: обсяг ринку корупції в Україні наближується до рівня ще одного бюджету України. Позитивним є те, що українці насправді не такі бідні, як усім здається. Але як довго будемо ще нечесно багатими, і як довго будуть багатими нечесні? Можливо, краще жити чесно – не давати і не брати хабарі. А Ви як думаєте, в Україні це можливо? Для подолання цього ганебного явища roman_mі [3] пропонує здійснити:

- по-перше, радикальні реформи в усіх галузях, у яких спостерігається високий рівень корупції. Певні кроки у ВНЗ та ДАІ вже приносять результати, але ще не такі, які б хотілося, бо реформи, які там відбулись, не є системними. Потрібно розуміти, що поки будуть діяти закони та правила, які будуть дозволяти корупцію, її не уникнути;

- по-друге, побудову чіткої та прозорої системи перевірки відповідності доходів витратам;

- по-третє, зміну свідомості громадян.

Цього дуже важко досягнути революційним шляхом, тому потрібно сподіватись, що світогляд суспільства буде змінюватись швидкими темпами, і найближчим часом українці припинять давати й брати хабарі, бо зрозуміють, що це їм не вигідно.

Водночас Голова Всеукраїнської спеціальної колегії з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю Ю. Лавренюк [2] вважає, що за-

конодавча база в Україні достатньо сформована, щоб ефективно боротися з корупцією, і наголошує на тому, що вітчизняне антикорупційне законодавство повністю відповідає міжнародним нормам та стандартам. Ми маємо достатню кількість як правоохоронних, так і контролюючих органів. Постійно вдосконалюється нормативно-правова база із цього питання та дотичні до нього. Єдина, на його особисте переконання, проблема – це подвійні стандарти, які має значна частина громадян України у сфері соціальної моралі. Йдеться, отже, про істотні розбіжності між декларованими нормами й нормами моралі, які регулюють фактичну соціальну поведінку.

По-перше, далеко не всі розуміють, що відповідальність завжди несуть обидві сторони корупційного правопорушення; по-друге, у разі виникнення проблеми необхідно в обов'язковому порядку звертатися до правоохоронних органів, а не замовчувати проблему й намагатися вирішити її самотужки. На нашу думку, поставити крапку в побутовій корупції можна лише шляхом введення стовідсоткового електронного урядування. Це допомогло б суттєво скоротити тривалість процедури надання адміністративних послуг, а також звести до мінімуму контакти між громадянами та чиновництвом. Такі умови були б бажаними для істотної мінімізації побутових корупційних практик.

Більшість авторів сходиться на думці, що корупція становить безпосередню загрозу національній безпеці держави. Аналізуючи корупційні дії посадових осіб державних органів у всьому їх різноманітті, починаєш усвідомлювати всю небезпеку таких дій не лише у загальнонаціональному масштабі, а й на рівні пересічного громадянина, конституційні права якого не лише грубо порушують, а ще й відверто ними нехтують.

У нашій статті ми розглянемо, яким чином корупційні дії посадових осіб правоохоронних органів можуть порушувати одночасно декілька прав громадян гарантованих Конституцією України, а саме: право на працю, ст. 43 та право на захист (ст. 59) [4].

Так, відповідно до ст. 43 Конституції, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. При цьому держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Стаття 59 Конституції гарантує право кожного громадянина на правову допомогу, для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [4].

Перешкодами в реалізації цих прав є корупційні практики посадових осіб правоохоронних органів. Слід зазначити, що в Законі України “Про засади запобігання і протидії корупції” слово “хабар” не використовується, законодавець застосовує термін “неправомірна вигода”, який вживається в такому значенні: “неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав” [5].

Термін “корупція” вживають у такому значенні: “корупція – використання особою наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей” [5].

Найпоширенішими є корупційні практики в правоохоронних органах, які здійснюють досудове розслідування в кримінальних провадженнях. При цьому в типологічному аспекті можна виділити два найпоширеніших різновиди корупційних практик: *корупційні практики у вигляді прихованого саботажу* та *корупційні практики у вигляді активного завдання шкоди*.

У випадку, коли дії громадянина кваліфікуються як протиправні і його за це затримують або висувають підозру, то в нього виникає необхідність у захисті своїх прав, для чого в Україні діє адвокатура. У цей момент посадові особи правоохоронних органів можуть вчиняти протиправні дії, які полягають у відмові права на захист, тобто, не допускають адвоката до затриманого чи підозрюваного. Вчиняючи такі дії, посадові особи правоохоронних органів одночасно порушують право затриманого громадянина на захист і водночас порушують професійні права адвоката перешкоджаючи йому реалізовувати право на працю.

Порушуючи право адвоката на працю, яке полягає в перешкодженні виконанню його професійних обов’язків, корупціонери порушують не лише право на професію конкретного адвоката гарантоване Конституцією, а й завдають прямої шкоди державному бюджету, що, у свою чергу, породжує ланцюгову реакцію подальших порушень прав громадян.

Виконуючи свої посадові обов’язки, працівники правоохоронних органів, вчиняючи корупційні дії, виходять за межі своїх повноважень, тобто посадовець може припинити виконувати свої безпосередні посадові обов’язки, водночас винагороду за виконання своїх безпосередніх посадових обов’язків, яких він вже не виконує, отримувати у вигляді заробітної плати, різноманітних преміальних, доплат за звання, за стаж, за складність роботи. Зазначені кошти є коштами платників податків, проти яких він і вчиняє корупційне діяння.

Вище було охарактеризовано різновид прямого завдання збитків державному бюджету, пов’язаного з посадовою бездіяльністю посадової особи. До прямих способів завдання збитків можна додати непрямі, тобто ті, які безпосередньо впливають з корупційних дій посадових осіб і непрямозводять до збитків державному бюджету.

Як зазначалося вище, вони можуть полягати в порушенні права адвоката на працю, і він, маючи обов’язок надавати правову допомогу своєму клієнту, не лише не має можливості надати йому захист, передбачений законом. До того ж, адвокат не може виконати свої професійні обов’язки, за які він мав отримати грошову винагороду у вигляді гонорару, з якого, у

свою чергу, відраховуються податки до державного бюджету, і, як наслідок, бюджет недоотримує певну суму коштів.

За такою ж аналогією можна розрахувати збитки державного бюджету, пов'язані з протиправним затриманням працездатного громадянина, який у цей час не має можливості виконувати свої посадові обов'язки на підприємстві. У цьому разі є дві складові завдання збитків державному бюджету – це втрачений робочий час працівника, за який він міг створити певний продукт або надати послугу, що знайшли б свого кінцевого платоспроможного споживача. У цьому випадку є два об'єкти оподаткування: створений продукт, після продажу якого підприємство сплачує відповідні податки, і заробітна плата працівника, яка, у свою чергу, також оподатковується у встановленому чинним законодавством порядку.

На цьому прикладі ми бачимо лише невелику частину величезного айсберга під назвою “Корупція”, ця верхівка є видимою через тотальність корупції в суспільстві, вона торкається кожного громадянина безпосередньо, тому більшість громадян усвідомлює загрози, які приховує в собі корупція. Водночас основна маса постраждалих від корупційних дій посадових осіб і не здогадується про приховані загрози корупції, які полягають у тому, що вона, подібно до іржи, роз'їдає суспільство зсередини, гальмує його розвиток, не даючи розвиватися соціальним інституціям, стоїть на перешкоді інвестиційним процесам, наслідком чого стає стагнація економіки через брак інноваціонування суспільства та ведення бізнесу. Усі зазначені фактори створюють напруження в суспільстві, яке після досягнення певного порогу може призвести до посилення протестної політичної поведінки (масові безпорядки, акції протесту тощо), які в подальшому можуть негативно впливати на рівень економічного розвитку суспільства.

Недаремно корупцію називають однією з найбільших загроз національній безпеці, навіть незначне толерування корупційної поведінки в діяльності державного апарату призводить до далекосяжних наслідків, система управління державою поступово переходить у режим самознищення. У результаті виникає зачароване коло у вигляді спіралі: чим більше держава й суспільство потурають корупційній поведінці своїх посадовців, тим більшою стає соціальна напруженість, тим більше зростає тіньова економіка і розгвинчуються процеси соціальної тонізації загалом, що має наслідком зниження доходів бюджету і зменшення можливостей держави щодо підтримання добробуту населення на належному рівні.

Ще однією перешкодою на шляху в боротьбі з корупцією є соціальна мораль громадян України, яка домінує як наслідок тривалого перебування нашої держави під окупацією спочатку Росії, а потім її спадкоємця СРСР. Йдеться про архаїзми постколоніального менталітету, пов'язаного з рабським та приниженим становищем представників відповідної спільноти, яка змушена займати щодо агресора-метрополії становище прохача відповідних благ. Таке явище всебічної залежності від сваволі сильнішого породжує в свідомості людей прихований страх перед невігідними наслідками дій

суб'єкта, наділеного будь-якою владою. Як відомо, у радянському суспільстві корупції не могло бути в принципі, оскільки в Радянському Союзі, згідно з Конституцією СРСР 1977 р. [6], було побудовано розвинений соціалізм, тому радянські люди, суто теоретично, не повинні були давати хабарі. Унаслідок цього з'явилася замаскована форма хабарництва у вигляді безпідставного обдаровування високодефіцитними товарами (алкогольними напоями, ювелірними виробами, продуктами кондитерської промисловості, одягом тощо). До лікаря, вчителя, міліціанта було прийнято приходити з коробкою цукерок, букетом квітів, пляшкою коньяку, іншим дефіцитним товаром, що ніби не вважалося хабарництвом. Таку поведінку більшість громадян сприймала як соціально-нормальну і не засуджувала, а навпаки, заохочувала. Таке ставлення до хабарництва в якійсь його частині і було перенесено у свідомості громадян у сучасні реалії.

Висновки. У правоохоронних органах, таким чином, є найпоширенішими два базові різновиди корупційних практик: корупційні практики, пов'язані з умисним саботажом щодо виконання посадовими особами їх службових обов'язків, та корупційні практики, пов'язані із вчиненням активних дій, спрямованих на завдання шкоди іншим суб'єктам з метою спонукання останніх до надання службовим особам тих чи інших вигод (благ).

При цьому як перший, так і другий різновид пов'язаний не стільки із формальним, скільки із звичаєвим правом, яке складається в кожному суспільстві стихійно під впливом соціальної моралі.

Як перший, так і другий різновид корупційних практик є дотичним до нерозвиненості відповідних механізмів інтерналізованого соціального контролю, який здебільшого насаджується в суспільстві через відповідні інституції освіти та виховання як засіб запобігання формуванню корупційних мотивів, які передують корупції як девіантній соціальній поведінці.

Шкідливі наслідки корупційних практик пов'язані не лише з безпосереднім об'єктом завдання шкоди, але з усіма соціальними інституціями. Корупція руйнує будь-яку інституційність та інституціалізованість через те, що вона припиняє дію формальних регуляторів соціальної поведінки й дає змогу діяти суб'єктивній сваволі, на ґрунті якої зростає цілий ряд супутніх соціальних девіацій.

Отже, є достатні підстави говорити про корупцію як різновид девіантної поведінки, яка спрямована на ігнорування моральних і правових норм за умови нерозвиненості внутрішніх моральних регуляторів особи та соціальних груп і переважання в соціальній системі зовнішнього контролю та репресії щодо девіантної поведінки.

Список використаної літератури

1. Ваші новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.vashmagazin.ua/news/nskryminal/khabarnytstvo-v-ukrayini-neobkhidnist-chy-styl-zhyttya>.
2. Всеукраїнська спеціальна колегія з питань боротьби з корупцією та організованою злочинністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vsk.kiev.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=213:yurii-lavreniuk-v-ukraini-ie-usi-peredumovy-dlia-vykorinennia-pobutovoi-koruptsii&Itemid=192&lang=ua//.

3. Народні блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/economics/4b4c2bcad8b9c//>.
4. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80//>.
5. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17//>.
6. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77//>.
7. Український журнал [Електронний ресурс] // Український журнал. – 2010. – № 4 – С. 20–21. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2010_04.pdf.
8. Азарова Л. А. Психология девиантного поведения : учеб.-метод. комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
9. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – Київ : МАУП, 2006. – 88 с.
10. Гишинский Я. И. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения / Я. И. Гишинский, В. С. Афанасьев. – Санкт-Петербург, 1993. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2014.

Пархоменко С. Е. Социологическая концептуализация коррупционных практик в правоохранительных органах: к постановке проблемы

Статья посвящена проблеме соотношения формально-правовых и социально-нравственных составляющих в реализации коррупционных практик как инструментов социальных взаимодействий в украинском обществе.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные практики, право, социальная мораль, социология права, социология морали.

Parkhomenko S. Sociological Conceptualization of Corrupt Practices in Law Enforcement: Statement of the Problem

The article is devoted to the value of formal legal, social and moral components in the implementation of corrupt practices as tools of social interactions in Ukrainian society. The analysis of corrupt practices examined their causes in society such reasons include: social inequality and a high degree of divergence of opportunities to meet the needs of different social groups. Analyzed the most common corrupt practices in law enforcement engaged in pre-trial investigation in criminal proceedings. In typological aspect there are two most common types of corrupt practices, corrupt practices in the form of covert sabotage and corruption practices in the form of active injury. The author reveals the causal link between corrupt practices and a loss for the state budget, a violation of constitutional rights to protection and labor and direct losses for ordinary citizens from corruption, forced to be members of these corrupt practices through total corruption of public aparatu. Accented on threats who are corrupt practices to national security because the degree of corruption in government has reached such a level that can be called total. It is proposed to combat corruption launch anti-corruption reform through: a) full police reform, b) construction of a clear and transparent system for verification of compliance costs income, c) public awareness to change the minds of citizens and their relationship to corrupt practices. Also, social morality considered citizens of Ukraine, which is archaic postcolonial mentality based on a hidden fear of unfavorable consequences of actions entity possessing any power and is one of the obstacles to the fight against corruption.

Key words: corruption, corrupt practices, law, social ethics, sociology of law, sociology of morality.

УДК 316.2

Л. О. СКІДІН

ТЕАТРАЛІЗОВАНІ ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ЯК РІЗНОВИД ПЕРФОРМАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Статтю присвячено соціологічному аналізу проблеми театралізації політичних конфліктів, теоретичному осмисленню та прикладному дослідженню сутності й прояву такого різновиду колективної міжгрупової взаємодії, як політична соціальна вистава у формі мітингу чи масового зібрання.

Ключові слова: політичні конфлікти, театралізація політичних конфліктів, колективна соціальна взаємодія, виставоподібна взаємодія, суб'єкти, механізми міжгрупової взаємодії, виставоподібні форми ігрової взаємодії.

Сучасна політична ситуація в Україні та розвиток суспільства дедалі частіше розгортаються за сценаріями владних структур, які використовують народ для вирішення певних стратегічних чи тактичних політичних завдань. Будь-яка подія, що має суспільний резонанс, тією чи іншою мірою детермінована інтересами провладних угруповань, що намагаються впливати на масову свідомість через ігрові, театралізовані форми групової взаємодії. Практика виведення людей “на майдан” стає поширеним явищем у протестних формах політичної діяльності. Тим більше, що такі події дедалі частіше нагадують саме політичні вистави, розраховані на зміни в масовій свідомості електорату.

Виходячи з актуальності цієї форми, ми розглядаємо суспільний феномен політичної вистави як перформансу синхронізованої й залаштунково керованої конфліктної взаємодії, коли “влада” і “народ” (представлені делегованими ними або добровільно, за власною ініціативою, висунутими представниками) не лише зустрічаються віч-на-віч, а й перебувають у прямій і безпосередній комунікації. Емпіричною основою політичної вистави як соціального факту є мітинг, збори, похід або якась інша “маніфестація” (акт символічного виявлення політичної волі). Передання імпліцитного політичного сценарію (який дає змогу приховано розігравати політичну виставу, яка за своїм змістом не збігається з проголошеними учасниками політичної вистави гаслами-вимогами) здійснюється через опосередковані образи, які тільки натякають, але прямо не говорять про політичні наміри модератора політичної вистави, тобто наявна метафоризація.

Водночас здійснений аналіз показує, що загалом формування й розбудова подібної методології проходять звичайний для неї шлях: спочатку вона виростає на основі здорового глузду та повсякденного практичного досвіду (методологія вульгарно-економічного активізму в нашому випадку),

через абстрактно-теоретичне конструювання загального профілю досліджуваного предмета до дбайливої мікроекономічної деталізації особливих властивостей і характерних ознак аналізованого явища. Завершальним етапом становлення подібної методології ми розглядаємо соціодраматургічний метод, хоча при цьому чітко усвідомлюємо загальну багатовекторність соціологічної методології, її зумовленість комплексним характером досліджуваного предмета.

Найяскравішими зарубіжними дослідниками, які аналізували соціальну взаємодію в різних аспектах її прояву, можна вважати Дж. Міда, Г. Блюмера, Р. Парка. Про широку палітру гри як нової форми підготовки управлінців говорив радянський дослідник Г. Щедровицький. Проблеми режисури соціальних ігор вивчають російські науковці Е. Шариков, С. Кропін. В. Шинкаренко розглядає гру як сутність структури соціокультурного простору, функції. Різні аспекти гри як соціальної взаємодії висвітлювали у своїх працях представники вітчизняної соціологічної науки: І. Гавриленко, Є. Головаха, А. Лобанова, С. Макеєв, О. Орлова, Ю. Романенко, А. Ручка, В. Судаков.

У сучасній зарубіжній, особливо північноамериканській, соціології проаналізовані соціальні вистави поділяють переважно на співучасливі й зовні організовані (буквально медіаконструйовані), підкреслюючи при цьому особливу роль, яку відіграють у таких подіях засоби масової комунікації. У подібній класифікації основну увагу приділемо головному чиннику або збуджувальному чи провокативному фактору, який викликав цю подію, надає їй зовнішньої форми чи визначає механізм перебігу. Передбачається, що парципативні (співучасливі) соціальні вистави виникають більш-менш стихійно, на основі заздалегідь сформованих колективних потреб, почуттів чи настроїв, шляхом стихійного колективного збудження, взаємного зараження й наслідування, лише на деякій достатньо розгорнутій чи розвинутій стадії, набуваючи організованої форми, формуючи керівні структурні та висуваючи елітний авангард і впливове лідерське ядро. За такого підходу особливу увагу звертають на аналіз об'єктивних і суб'єктивних передумов і на ті дієві визначальні й супроводжувальні фактори, які впливають на формування та перебіг цієї події. Незалежно від намірів дослідника, акцент за такого підходу роблять на початковій стадії процесу та на його (процесу) внутрішніх передумовах, факторах і конкретних діях. Крім усього іншого, такий підхід може дещо чи навіть зовсім затіняти ту особливу соціотеатральну форму, в якій і відбувається ця подія як особлива форма соціальної взаємодії.

Визначимо поняттєво-категоріальні особливості рефлексії паралельних соціальних вистав, зокрема такого їх різновиду, як політичні мітинги і зібрання.

Політичні вистави є радше тим моментом історичного досвіду людства, до якого Україна не лише додала свою частку, але й запропонувала дещо

своєрідне. Проте ширший контекст доводить, що політичні вистави такі ж старі, як і сама політична історія людства, щонайменше, його демократична історія. Хоч і за недемократичних режимів (тиранії, диктатури, монархії чи якоїсь іншої деспотії) політичні вистави теж наявні, але там їх розігрують скоріше окремі актори чи їх невеликі групи при обачному чи наляканому мовчанні аудиторії (підданих, народу). У певному розумінні політичні вистави є також найбільш розвинутими й розгорнутими формами соціальних вистав узагалі й містять у собі всі сутнісні характеристики останніх.

Владні суб'єкти щиро вірять у власні обіцянки й у принципі зовсім не проти того, аби вони здійснились у момент їх проголошення, але на практиці не здійснюють цих обіцянок (імаджінують), структурують власний імідж, намагаючись спрямувати приведення поточного сприйняття у відповідність до політичних стереотипів (управляють враженнями) і сегментують комунікаційний простір, управляючи порядком денним політичної комунікації, що використовується учасниками політичної вистави задля впливу на публіку.

Поруч з модераторами (ляльководами) у політичній виставі беруть участь активісти (частина аудиторії, яка бере досить активну участь у розігруванні вистави як колективний співучасник, актор) та обсервери (частина аудиторії, яка перебуває ніби поза виставою, тобто включає в себе тільки глядачів, які безпосередньої участі у процесі не беруть, а перебувають “поза грою” та включені в неї переважно ментально-психологічно). Умовою легітимності політичної вистави є мобілізація декларативної більшості – віртуальної публіки, що становить нерепрезентативну вибірку населення країни, на яку орієнтовані політичні актори з авантюрними намірами. Декларативна більшість сприяє приховуванню профанованості політичного перформансу й управлінню враженнями в напрямі формування позитивного політичного іміджу відповідних акторів. Українським політичним виставам на рівні змісту притаманна ознака, яка передбачає перехід на особистості в просторі публічних комунікацій із використанням компроматів, звинувачень особистого характеру, використанням правоохоронних органів для зведення рахунків з політичними опонентами, – тобто в них має місце експозиція залаштування.

Аби досконаліше й точніше здійснити аналіз вказаного явища, ще раз уточнимо визначення соціальної вистави як такої в руслі символічно-інтеракціоністського дискурсу.

Під соціальною виставою ми будемо розуміти форму колективної (міжсуб'єктної) взаємодії, в якій соціальні актори (індивідуальні чи групові, формально чи неформально організовані, добровільно чи насильницьки згуртовані, законні чи нелегальні, мікро- чи макроструктуровані тощо) презентують себе (свої наміри, потреби, інтереси, мрії, утопії, ідеологію, колективні проекти тощо) непрямо, опосередковано, найчастіше у вигляді деякої метафори, що уречевлюється у формі (вигляді) умовних пропозицій, на основі граматичної конструкції “ніби”.

Суб'єктами виставоподібної взаємодії є групи, більш-менш організовані й формалізовані людські колективи. Передусім, звертають на себе увагу дві опозиційні цього даного процесу: ініціативна й допоміжна. Зрозуміло, що це – опозиційні групи з протилежними інтересами, потребами, намірами, соціальним становищем, структурами ідентичності, формами самоорганізації, регламентивними правилами, внутрішнім розпорядком, координацією та контролем.

Метою вистави є міжсуб'єктна (як міжіндивідуальна, так і міжгрупова) презентація конфлікту.

Варто також наголосити на ще одній особливості саме політичних вистав. У найбільш загальному вигляді й подібно до театральних постановок соціальна вистава є деякою розгорнутою й утіленою в колективній взаємодії метафорою, в основі якої – схожість, подібність, тому він структурно підпорядковується принципу “ніби”. Конкретно це означає, що ця колективна соціальна дія не розкриває свого змісту (колективний задум) прямо, безпосередньо. Тут завжди наявна іншомовність, символічність, образність оформлення задуму та змісту. Це може виявлятися як очевидно злий, підступний чи навіть злочинний намір (кримінальні вистави, шахрайство, крутість, спекулятивний обман тощо). Нарешті, політична соціальна вистава може (як і їй подібні) бути цілком щирою за задумом, започатковуватись з благородною метою, розгортатись у найбільш культурно сприйнятливих і досконалих формах, проте бути негативною й навіть руйнівною за своїми наслідками.

Останній випадок або варіант є найбільш поширеним у політичній взаємодії, насамперед у демократичній взаємодії. На цей бік демократії як поняття і як соціального явища взагалі чомусь не звертають не те що належної, а взагалі будь-якої уваги.

У будь-якій концепції демократії [1; 2, с. 59–78], як правило, йдеться про соціальну базу демократії, розподіл влад, позитивні соціальні передумови, історичний демократичний досвід різних країн тощо, але значно менше приділяється або зовсім не приділяється уваги суб'єктам демократичного процесу й зовсім не приділяється розгляду демократії як деякої соціальної вистави. Між тим, у цьому соціальному явищі є те, що характеризує будь-яку іншу соціальну виставу: колективні суб'єкти, визначене місце (сцена), прийнятий ритуал, правила та форми взаємодії, програма або мета, демонстративна презентація незадоволених (у “позитивних” соціальних виставах – задоволених) потреб, натовпи (аудиторія), посередники, коментатори й інтерпретатори, залаштуння, коректори (як також розігрувачі, провокатори, пацифікатори тощо), власне вистави (демонстративні, націлені на сприйняття “інших”, індивідуальні чи колективні дії).

Ще одна особливість соціальної вистави взагалі, зокрема політичної, полягає в тому, що її учасники не усвідомлюють і не інформують інших про те, що вони грають. При цьому ми також хочемо звернути особливу

увагу на те, що сама аудиторія соціальних вистав внутрішньо суперечлива, роздвоєна. Якесь частини аудиторії при цьому бере досить активну участь у розіграванні вистави як колективний співучасник, актор. Інша частина, яку можна умовно позначити як “аудиторію аудиторії” (обсервери), перебуває ніби поза виставою, тобто включає в себе тільки глядачів, які безпосередньої участі в процесі не беруть, а перебувають “поза грою” і включені в неї переважно ментально-психологічно. Це – опосередковані співучасники, ар’єргард активної аудиторії, “уболівальники вболівальників”.

З деяким спрощенням і певним застереженням політичну виставу, емпіричною основою якої є мітинг, збори, похід або якась інша “маніфестація”, можна розглядати як перформанс синхронізованої (завдяки ЗМІ – у просторі й часі спостереження) конфліктної взаємодії, коли “влада” і “народ” (представлені делегованими ними або добровільно, за власною ініціативою, висунутими представниками) не лише зустрічаються віч-на-віч, але і перебувають у прямій і безпосередній комунікації. Будь-які політичні проекти та прив’язані до них програми, декларації, обіцянки тощо завжди або майже завжди повністю чи частково є суб’єктивно чесними, тобто владний суб’єкт щиро вірить у власні обіцянки і в принципі зовсім не проти того, аби вони здійснились (політична імаджинація).

До того ж усі ці культурно-ментальні продукти, а особливо – рішення, формуються і приймаються в умовах значної невизначеності, тобто владний суб’єкт взаємодії сам наперед не знає міри реалістичності та практичної здійсненності власних програм. Він скоріше коливається в нечітко визначених межах, у діапазоні від “не проти-до-точно буде”. При цьому владний політичний суб’єкт не стільки зацікавлений у реалізації його позитивних проектів для інших і в далекому майбутньому (назвемо це умовно-символічно як “народне щастя”), скільки в актуальній реалізації власного й найближчого проекту (“влади для себе”). Це бажання як механізм мотивації та принцип діяльності настільки потужні, що здатні суттєво посилити як суб’єктивний самообман, так і маніпулятивну хитрість, уміння прихилити на свій бік інших, нав’язати їм свої потреби – як їхні потреби і власні переконання – як їхні переконання. Нарешті, особливо за демократії, демагогічний талант, красномовність є ознаками та критерієм політичної кваліфікації, майстерності й обдарованості. Через історичні тенденції та сучасну ситуацію ці якості повинні бути й фактично є особливо поширеними серед українських політиків [3, с. 16–29]. Варто також урахувати і ту дещо специфічну обставину, що хитрість, утаємниченість і містифікація є невід’ємними та традиційними ознаками як політики, так і політиків, які без наявності в себе подібних якостей узагалі не можуть розраховувати на успіх.

У соціологічній літературі існує думка, відповідно до якої клас як суб’єкт цивілізованого процесу чи протистояння або якогось іншого близького до способу “презентації себе” (у цьому випадку свого колективного інтересу) проходить такі фази своєї еволюції: ідентичність (усвідомлює се-

бе як особлива соціальна група та діючий соціальний суб'єкт); опозиція (усвідомлює свого супротивника – винуватця якихось своїх дефіцитів); боротьба [4, с. 89]. Зрозуміло, що в будь-якій соціальній виставі (мітингу, ході-процесії, демонстрації тощо) діє не весь клас, а тільки якась його особлива фракція, яка лише в кращому разі презентує весь клас. До того ж у політичній взаємодії, зокрема її виставоподібній формі, може діяти некласова група: етнос, конфесія, професійна, територіальна, вікова тощо. Проте в цьому випадку вона представляє клас, а результат такої взаємодії розглядається як перемога чи поразка всієї групи. Це, між іншим, цікавий соціальний феномен, який потребує більш детального аналізу й навіть стає показово-театралізованою формою, заміщаючи реальну міжгрупову взаємодію їх персоніфікованими представниками.

У суто формальному відношенні соціогрупова структура політичних видовищ близька чи повністю ідентична до інших соціальних вистав. Опозиційними групами таких видовищ є влада й народ, які в принципі можуть бути представлені будь-якими реальними групами, хоча найбільш імовірними репрезентантами можуть бути клас, етнос і конфесія з причин їх особливої могутності, тобто здатності впливати на організацію й спосіб функціонування соціального порядку, яка, у свою чергу, залежить від величини (розміру, чисельності) групи та рівня її реальної чи потенційно можливої консолідації [7; 6; 5].

Проте розглядати соціогрупову структуру політичних вистав лише через її класову структуру було б явним спрощенням. Репрезентантами влади і народу можуть бути також такі некласові групи, як етнос, конфесія, вік, поселенська община тощо.

Не останню, якщо не головну, роль відіграє здатність групи як суб'єкта цієї акції розігрувати взятую на себе роль і взагалі “грати у виставі”. Адже, нагадаємо ще раз, ідеться про соціальне видовище, тобто про таку дію, яка може й “зобов'язана” (без цього ця дія просто не зможе виявитись саме як соціальна вистава – видовище певного роду) сприйматись, оцінюватись (в ідеалі – співпереживатись) оточенням або безпосередньо через фізичний контакт, “зблизька”; або через повідомлення, передачу певного образу того, що відбувається, у більш широке соціальне оточення, телеглядачам, читачам і радіослухачам.

Тут наявний ще один момент. Якщо говорити на індивідуальному рівні, то наголосимо на цікавій інверсії діяльності та позиції. Чим більше людина розчиняється в публічному житті, тим більше вона втрачає свою індивідуальність і пов'язану з нею своєрідність та неповторність і тим більше стає функціональною й узагальненою, перетворюючись, урешті-решт, на деякий репрезентативний знак, у певний спосіб позиційовану колективну, а в ідеалі – історичну фігуру. Пасивний співучасник трансформується в активного ініціатора, публічного лідера, виразника не своїх, а чужих, хоч і близьких ментально й емоційно, інтересів. ЗМІ, а надто аудіо-

візуальні засоби комунікації, особливо посилюють і підігрують цей процес, перетворюючи безвинне ситуативне бажання звернути на себе увагу на перманентну потребу “презентувати себе іншим”. Розглянемо все це на прикладі формування й реалізації (перебігу) численних українських “майданів”, що стали невід’ємними рисами політичного життя в сучасному українському суспільстві.

Згідно з описаною раніше позицією, майдани є тим особливим моментом політичної взаємодії, коли вона стає не лише публічною (це – невід’ємна ознака політики), а й організованою у вигляді деякої соціальної вистави, де наявні всі раніше викладені структурно-функціональні компоненти: групи, що взаємодіють (актори), відповідно оформлена сцена, попередньо вироблений або запозичений з повсякденної суспільної практики сценарій, група підтримки, залаштуння, перекладачі, коректори й інші технологічні та посередницькі структури. Очевидно, що вони (вистави-майдани) можуть бути щонайменше трьох видів: презентація, протест, комбінація першого та другого. Завданням презентації є донесення до локальної й одночасно-глобальної (у межах усієї комунікативної мережі цього суспільства) повідомлень, декларацій та інших месиджів, намірів, проектів чи програм деякого політичного суб’єкта (партії, профспілки, ініціативної групи, громадянські організації тощо). Звичайно, у більшості випадків ці політичні суб’єкти можуть повідомити про свої наміри й ініціативи безпосередньо через ЗМІ, що часто вони й роблять.

Проте в деяких випадках постає необхідність проявити свої ініціативи через певні колективні зібрання, публічні людські конгломерації. Це роблять з таких причин: посилити суспільний ефект своєї ініціативи, привернувши до неї максимально можливу увагу; попередньо виявити, перевірити та передбачити суспільний резонанс; переконатись у дієвості й життєздатності власної ініціативи; використати аудиторію (у нашому випадку – майдан) для верифікації дієвості своєї ініціативи, а також посилити через підтримку безпосередньої аудиторії її публічний ефект; виявити можливі недоліки, дефекти чи недопрацювання ініційованого проекту й усунення їх у майбутніх політичних акціях; презентувати себе (свої проекти, програми, декларації, персоналії й інші ресурси) перед найбільш прихильною до себе аудиторією з метою посилення свого впливу, взаємної ідентифікації, зміцнення підтримки переконання в ефективності власних дій і надійності організації тощо.

Проте найважливіше, можна сказати – надзавдання, полягає в переконанні самих і інших у масштабах та могутності свого впливу, тобто – створенні декларативної більшості. Для цього в цій ситуації діє досить цікавий механізм, суть якого полягає в сукупності фальсифікацій: розміру аудиторії, яка неправомірно ототожнюється з кількістю прибічників (поширена не зовсім обґрунтована думка, що розмір аудиторії підтримки (майдану) пропорційний (дорівнює) обсягу підтримки, що не обов’язково

стверджується); інтенсивності підтримки, яка досить часто ініціюється штучно з боку групи підтримки; суспільного резонансу на ініційовану подію. Останній (резонанс) може фальсифікуватись у двох відношеннях: стосовно масштабу (розміру) і пролонгованості дії. Сучасне суспільство настільки забруднене, зокрема, в плані частоти поданих у ЗМІ подій: вони забуваються або витісняються іншими подіями значно швидше, аніж на це сподіваються організатори.

Визначення дієвості (ефективності) соціального видовища взагалі має самостійне значення. Хоча сама ефективність у цьому випадку має різноманітні аспекти. Вона може виявлятися як ефектність, яка, у свою чергу, включає в себе театральність (якість сценарію, рольову гру учасників, злагодженість їх дій у просторі сцени й часу вистави), видовищність (яскравість, здатність вразити публіку, викликати необхідні емоції та переживання); адекватність задуму (міру донесення до публіки основного месиджу ініціаторів, виконавців, а особливо – ляльководів, безпосереднього й опосередкованого залаштуння); образ вистави в близького й більш віддаленого суспільного оточення; відповідність вистави моральним, правовим та інструктивним регламентивним нормам; міра розкриття задуму, драматургійність перебігу, сценічність і естетичність колективних реакцій аудиторії. Має значення і більш віддалений прагматичний результат – досягнення окреслених практичних цілей. Проте останній є інтегральний результат усіх складових актуального політичного процесу, тому його важко визначити через якість видовища. Хоч інтуїтивно відчувається, що перемога на виборах Президента України В. Януковича була отримана завдяки належному культурно-естетичному профілю кандидата в президенти і вже ані “майдан”, ані інші вистави не спрацьовували. Наслідок цього: важлива роль у соціальних виставах належить культурно-освітньому рівню його співучасників, особливо найбільш активної демонстративної частини, яка завжди з необхідністю включає в себе різноманітні стани населення.

З того факту, що подібна соціальна дія є виставою, деяким видовищем, сприйняття якого націлене, насамперед, на емоційно-психологічний аспект людської поведінки, впливає ще один важливий висновок: естетичний рівень драматизованих дій є передумовою успіху, що домінує. Останній, до речі, забезпечується також здатністю організаторів грамотно розподілити увагу аудиторії поміж сценою й залаштунками. Якщо організатори впевнені в якості презентації того, що відбувається на сцені, вони повинні якомога більше замаскувати, затінити, відмежувати від сприйняття все те, що відбувається поза та навколо сцени. За визначенням, сцена є парадною стороною вистави, її світлою частиною, власне тим, що суб’єкт презентації хоче й зобов’язаний подати, продемонструвати, показавши “товар обличчям”. Залаштуння ж є його вульгарним, заземленим, спрощеним до практичної необхідності аспектом, інколи – його спотвореною тінню. Залаштуння тому ним і є, бо латентне, за завісою, поза сценою, тобто поза видимим боком вистави.

Як і в художньому театрі, зайве знайомство глядача з тим, що відбувалось до, під час або після вистави, тобто того, що хоче продемонструвати його ініціатор, приховує в собі додаткову загрозу розчарування, вульгаризації, деметафоризації та розчаклування дійсності. Виставляти напоказ те, що відбувається поза сценою, можна тільки в тому випадку, коли воно за своїми впливами на аудиторію переважає вплив самої вистави. Але це означає тільки те, що задумана вистава провалилася, а власне виставою стає те, що заздалегідь не проектувалось нею бути.

Для ілюстрації наведемо один приклад з недавньої нашої історії (який уже не був повторений на виборах президента 2010 р.). За аналогією з “київським майданом” прихильники іншої політичної сили влаштували опозиційний йому майдан. Але частково з вини організаторів, частково – телевізійників було показано не сцену (власне дійство), а залаштування (підготовку до проведення протестної акції). При цьому камера фіксувала увагу телеглядачів на таких моментах підготовчої роботи, як забезпечення учасників протесту харчуванням, для чого симпатки цієї політичної сили зносили пожертви у вигляді домашніх запасів. Ця мізансцена явно дисонансувала з високим призначенням політичної акції, приземлила її, звела до рівня одомашненої повсякденності – усе це нагадувало радше звичайну “складчину”, побутовий пікнік чи прийом гостей у залізничному будинку.

До речі, переходячи до деяких узагальнень, можна сказати, що на таку “хворобу” певною мірою хворіє вся українська політика, дозволяючи не лише журналістам, а всім, хто має бажання, зазирати, коли не треба, на політичну “кухню”, виставляючи назовні не тільки перед українською, але й світовою громадськістю свої скандали, інтриги, змови, міжособистісні взаємини тощо.

Організатори “майдану” діяли в цьому сенсі професійніше; вони затінили всю побутову частину цього соціального дійства. Ця обставина наштовхує на розуміння ще одного важливого моменту організації масових соціальних вистав: вони не повинні бути надмірно безпосередніми, прямолінійними. Це означає, що учасники соціальних вистав, як вульгарно це не звучало, повинні скоріше грати, тобто скоріше удавати, аніж бути.

У цьому пункті ми абсолютно не згодні з позицією відомого американського соціального психолога фрейд-марксистського спрямування Е. Фромма, зокрема, з його твердженням про те, що сучасна людина занадто великого значення надає тому, аби здаватись, замість того, щоб бути [8, с. 75–115]. Можливо, якісь специфічні моменти приватного, а особливо інтимного, життя справді вимагають безпосередності та ширості взаємодії, але це не стосується публічної взаємодії великих людських колективів, а особливо – формалізованих структур. Тут взаємодія вибудовується на виставоподібних (читай ігрових) формах “презентації себе”, як і на таких самих засадах презентації “інших” як відповіді на деяку презентацію себе. Із цього випливає, що артистизм ігрового виставоподібного індивідуального

чи колективного представлення своїх бажань, надій, проектів тощо є одним з важливих ресурсів, особливо конкурентної чи конфліктної взаємодії. Між іншим, насильницькі дії в соціогрупових конфліктах чи то з боку влади, чи то з боку протестантів завжди означають, в аналізованому тут контексті, що суб'єкти соціальної взаємодії припинили "грати" й розпочали діяти, керуючись виключно своїми суб'єктивними ментальними та душевними станами. У ширшому контексті це означає, що соціальний світ побудований не стільки на онтологічних, скільки на символічних передумовах: він є скоріше штучне, аніж природньо-предметне середовище умовностей і домовленостей.

Зрештою, хотілось би підкреслити, що в політичних виставах ігрова соціогрупова взаємодія набуває своєї найбільш розвинутої форми. Вона стає однозначно демонстративною, тобто в ній презентація себе (чи то колективного протесту, чи то колективної підтримки) набуває очевидно сценічного виду. Про це свідчать такі обставини: дія завжди соціогрупова, колективна; відбувається на ґрунті деякої колективної самоідентифікації (хто ми?), опозиції чи консолідації (хто наш супротивник, опонент чи спільник і друг?) і виявляється у вигляді впорядкованої, більш-менш організованої сукупності колективних дій. Тут спонукальними чинниками є елементи колективної психології (почуття й настрої, що домінують), ідеології (обґрунтування права та необхідності саме таких дій) або утопії (словесної моделі колективного проекту майбутнього, інколи або й досить часто пов'язаної з реінтерпретацією сучасного та минулого).

Технологія таких колективних дій ґрунтується й будується на засадах театралізації та сценізації, де головним аспектом дії виступає не те, як вона є чи відбувається, а що вона значить, які смислові підвалини презентує. Тому вся структура події чи сукупності подій відбувається й виявляється аналогічно до того, як це має місце в художньому театрі (хоч і з не меншими підставами можна сказати і навпаки: у мистецькому театрі все відбувається аналогічно до того, як це має місце в дійсності).

Отже, аргументовано можна сказати, що між цими явищами наявна взаємна подібність, аналогія чи відображення.

Водночас слід зазначити, що доки дух та найкращі ідеї, які супроводжують та обертаються навколо протестних масових акцій, не знайдуть гідного місця в повсякденному бутті та в політичному житті суспільства, доти деструктивні прояви й наслідки цих акцій продовжуватимуть нести загрозу соціальній безпеці держави.

Висновки. Виділивши політичні мітинги як особливі театралізовані форми взаємодії, ми в жодному разі не хочемо сказати, що це виключно українські соціальні явища та що вони притаманні лише й виключно нашому суспільству. Вони аналогічні найбільш поширеним сучасним формам колективної взаємодії, характерної для інших промислових суспільств. Отже, як об'єкт чи предмет дослідження їх треба аналізувати на тих самих

ідейно-методологічних і науково-методичних засадах, на яких це відбувається в інших західноєвропейських, північноамериканських чи близьких до них суспільствах і типах соціології. Соціологічний досвід аналізу цих суспільств, здійснений зарубіжними соціологами, цілком можливий і підходить для аналізу нашого сучасного українського суспільства. Конкретно це означає, що ми можемо й повинні визначити власний предмет дослідження, методологію та технологію аналізу, не надто акцентуючи на власній специфіці чи своєрідності. Це й може стати напрямом подальших наукових пошуків у цій царині.

Наші протестні чи підтримувальні політичні мітинги відбуваються в більш якісному (мирному, організованому, представницькому, видовищному, культурно-естетичному тощо) вигляді, ніж подібні заходи в зарубіжних країнах. Це дає нам змогу щиро сподіватися, що Україна може й повинна зробити в процеси безпосередньої демократії свій вагомий позитивний внесок.

Список використаної літератури

1. Гадамер Г.-Х. Истина и метод: основы философской герменевтики / Г.-Х. Гадамер. – Москва : Прогресс, 1998. – 704 с.
2. Лобанова А. С. Феномен социальной мимики / А. С. Лобанова. – Киев : ХНАУ, 2004. – 300 с.
3. Гавриленко І. М. Соціологія організацій / І. М. Гавриленко, В. І. Кузьменко, О. Л. Скідин. – Київ ; Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2007. – 302 с.
4. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою / Р. Дарендорф. – Київ : КМА, 2006. – 110 с.
5. Ленгли С. Театральний менеджмент і продюсерство. Американський досвід / С. Ленгли ; пер. з англ. і ред. І. Д. Безгіна. – Київ : Компас, 2000. – 610 с.
6. Марков Б. В. Культура повседневности / Б. В. Марков. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 352 с.
7. Фуко М. Слова и вещи / М. Фуко. – Санкт-Петербург : Acad, 1994. – 408 с.
8. Fromm E. Espoir et revolution. Vers l'humanization de la technique / E. Fromm. – Paris : Stock, 1970. – 185 p.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

Скидин Л. О. Театрализованные политические конфликты как разновидность перформативного социального взаимодействия

Статья посвящена социологическому анализу проблемы театрализации политических конфликтов, теоретическому осмыслению и прикладному исследованию сущности и проявлений такой разновидности коллективного межгруппового взаимодействия, как политический социальный спектакль в форме митинга или массового собрания.

Ключевые слова: *политические конфликты, театрализация политических конфликтов, коллективное социальное взаимодействие, спектаклеобразное взаимодействие, субъекты, механизмы межгруппового взаимодействия, спектаклеобразные формы игрового взаимодействия.*

Skidin L. Theatrical Political Conflicts as a Kind of Performative Social Interaction

Article is devoted to a sociological analysis of performance political conflicts problem, theoretical understanding and applied investigation of essence and display such

variety collective intergroup interaction as political social performance in the form of meeting or mass meeting.

Highlighted political meetings as special theatrical forms of interaction, we in no way wish to say that this is exclusively Ukrainian social phenomena and that they are only unique to our society. They are similar to the most common modern forms of collective interaction characteristic of other industrial societies. So as object or subject of study they must be analyzed on the same ideological and methodological and scientific-methodological principles on which it is used in Western European, North American or close to them societies and types of sociology. Sociological analysis of the experience of these societies made foreign sociologists, it is possible and appropriate for our analysis of Ukrainian society. Specifically, this means that we can and should determine the proper object of study methodology and technology analysis, not too focusing on their own specific character or identity. It also can be a direction further research in this area.

Our protest maintenance or political meetings take place in a better (peaceful, organized, personable, entertaining, cultural, aesthetic, etc.) form than similar events in foreign countries. This allows us sincerely hope that Ukraine can and should be done in the process of direct democracy a significant positive contribution.

Key words: *political conflicts; performance political conflicts; collective intergroup interaction; performance-type interaction; subjects; mechanisms intergroup interaction; performance-type forms of game interaction.*

УДК 316.2

В. В. ЩЕРБИНА

ЗАХІДНА СОЦІОЛОГІЯ ТА ПОСТМОДЕРНЕ СУСПІЛЬСТВО

У статті проаналізовано погляди провідних західних соціологів постмодерну щодо особливостей та рис постмодерного суспільства. Відмічено, зокрема, його неке-рваність, непередбачуваність, плюральність, недетермінованість. У суспільстві збі-льшується роль культурологічного фактору. Людина втрачає чітку соціальну іденти-фікацію, через що збільшується роль тіла як опори самоідентифікації та споживання.

Ключові слова: *постмодерн, соціологія постмодерну, З. Бауман, риси постмо-дерну, постмодерна особистість, постмодерне суспільство.*

Тривалий час цілий ряд соціологів, переважно зарубіжних, працюва-ли в руслі постмодерністської тематики й методології, навіть не підозрюю-чи цього. Мова йде передусім про різнопланових інтерпретаторів сутності й образу постіндустріального суспільства. Попри саму розбіжність у тер-мінології, виборі тематики та інтерпретації, західні соціологи одностайно декларують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, яке має сут-тєві відмінності порівняно з попереднім.

Мета статті – здійснити критичний аналіз особливостей та рис постмодерного суспільства з погляду провідних західних соціологів.

Постіндустріальне суспільство є лише іншою назвою постмодерного суспільства. Отже, теоретиків постіндустріального суспільства можемо з повним правом назвати постмодерністами, приєднавшись до думки В. Вельша [2] та інших мислителів, у тому числі самих модерністів [3, р. 125–126], що концепція постіндустріального суспільства також є концеп-цією постмодерного суспільства. Одним, якщо не першим, то найбільш помітним літературним джерелом такого роду, є концепція “активного су-спільства” А. Етціоні. Постіндустріальне суспільство (за його термінологі-єю “активне”, бо автор акцентує увагу головним чином на здійсненні соці-альних інновацій у такому суспільстві) з’являється як принципово новий тип суспільства не через різкий розрив, як у постмодерністів, а через більш повільну, хоч і незворотну, його трансформацію чи реконструкцію. Акцен-тує ж Етціоні головним чином на технологічних та інших об’єктивних пе-редумовах його появи, на відміну від постмодерністів, які беруть до уваги переважно відмінності в культурі й способі мислення.

Активний варіант постіндустріального (постмодерного) суспільства означає, що воно, на відміну від технократичного, себе автономно, динамі-чно та плюрально перманентно видозмінює, “переробляє”. Дещо інші тер-міни, але дуже близькі до цього ж змісту, пропонує французький соціолог

А. Турен, який визначає сучасне суспільство як таке, яке “постійно працює над собою”. Поняття “постмодерне суспільство”, на думку деяких авторів, у тому числі Вельша, було введено в обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958 р.) у роботі “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві”, підтримано А. Туреном. Проте особливого поширення цей термін набув завдяки публікаціям Д. Белла (зокрема, “Поява (прихід, The Coming) постіндустріального суспільства...” (1973) [3, р. 42].

Що стосується самого Д. Белла, то він окреслює контури постіндустріального суспільства на підставі переважно появи технологій принципово нового типу. Зокрема, появи “інтелектуальних машин, пов’язаних з ними вже існуючих, а також принципово нових технологій, форм праці й зайнятості. Постіндустріальному суспільству властиві, на його думку, примат теоретичного знання, поєднання норм і технології, а також принципово нові функції і практика планування й управління суспільними процесами. Крім того, Белл прагнув довести, що постіндустріальне суспільство вже виникло й активно формується протягом близько 100 років шляхом всебічної технізації всіх його сегментів. Але зараз це відбувається, і в цьому полягає пафос історичного моменту, надактивними темпами й у небачених раніше масштабах.

На думку ж Вельша, наклеювання етикетки постмодерного на постіндустріальне суспільство є хибною тезою. Те, що має спільний висхідний пункт, зовсім не обов’язково рухається в тому ж самому напрямку й тим же самим темпом. Технологічна спільність постпромислового й постмодерного суспільства конкретно проявляється в цілком очевидній соціальній розбіжності (це проявилось у подальшому і в дещо поспішній їх ідентифікації також у Ліотара). В цілому ж, з принципової точки зору постмодерну, суспільні цілі і зміст та спрямованість соціальних проектів тут мали куди принциповіше значення. Адже технократична спрямованість соціального проекту зайвий раз засвідчує його раціоналістичний і абстрактно-логічний спосіб мислення, що принципово неприйнятне для постмодернізму.

Не зовсім прийнятним, не лише для постмодернізму, а й для всіх інших течій соціології, є штучний розрив суспільства (виробництва, науки, технології, споживання, розваг тощо) і культури (художнього виробництва, культурного символізму, естетизації побуту та ін.). Це є принциповою характеристикою, різноспрямованістю і несумісністю ціннісних орієнтацій.

Саме тому постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Проте така плюральність турбує соціологів різних напрямів і орієнтацій. У тому числі явних і принципових противників постмодернізму, наприклад, Хабермаса. Хоча він і погоджується з Беллом стосовно баченням ним майбутньої перспективи, втім зовсім не прагне зняття стверджуваної Беллом принципової плюральності постмодерного суспільства й наполегливо пропонує як альтернативу такій плюральності введення поняття “життєсвіту” як такого сектору людської активності, де зазначені суперечності зніма-

ються. Отже, тут пропонується певна соціальна терапія подолання болісного розщеплення світу.

Достатньо поширеним серед постмодерністів, особливо тієї їх частини, яка націлена на дослідження соціальних процесів, є звинувачення модерного суспільства в породженні “суспільства споживання”, тобто такого суспільства, в якому споживання стає визначальною передумовою, перманентним дієвим чинником і кінцевою метою будь-якої індивідуальної чи колективної суспільної активності. В цьому сенсі постмодерністи діють у межах логіки, в якій якась одна риса відривається від інших, набуває самостійного чи навіть визначального значення, стаючи всезагальним експлікативним чинником. Серед можливих виділень якоїсь однієї сфери, причини, чинника чи фактору постмодерністи особливо акцентують на споживанні як могутньому трансформаторі всіх суспільних відносин. Особливо помітно це проявляється в працях сучасного англійського соціолога З. Баумана. “Що постмодерна теорія повинна відкинути насамперед, – починає він свої міркування, – так це посилення на “організмичні” передумови, тотальну врівноваженість соціальних систем, їх принципову координованість і закриту на собі тотальність з належною мірою внутрішньої пов’язаності, погодженості чи нестримним прагненням до неї, поєднаною органічними внутрішньо між собою взаємозалежними зв’язками, націленими на їх подальшу ще більшу взаємопов’язаність і рівновагу” [4, р. 118].

Постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому випадку, бути задоволеною використанням таких понять, як “система”, у її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання простого факту, що ціле – більше частин, а колективна дія помітніша і впливовіша за наслідками, аніж індивідуальна. Тому було б краще і продуктивніше взагалі відмовитись від поняття “суспільство”, розуміючи, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін “суспільність”, “соціальність”, тобто такі поняття, які супроводжують, а не визначають апріорі, соціальну модальність як діалектичну гру залежності і свободи.

Бауман стверджує, що постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи й необхідності. У результаті такої трансформації дія стає можливою, осмисленою, ідентифікованою. Через мотивацію і передбачення з’являється той життєвий проект або “справа життя”, завдяки чому діючі агенти через вибір свого проекту і протистояння проекту інших утворюють деяку мережу стосунків, уступок, протистоянь і залежностей, завдяки чому суспільність самоконститується, із потенціального переходить у дійсний стан, тобто стає власне суспільством. Отже, соціабельність співіснування, самоконститування і самогрупування, самозбирання (self assembly) виконують, на думку Баумана, в постмодерністській концепції суспільства

центральну роль, яку класична ортодоксія відводила “суспільству”, “нормативному порядку”, “групі” чи “соціогруповій структурі”, “соціалізації” і “контролю”. Тут, на нашу думку, має місце помилкове ототожнення сучасної або “класичної” соціології виключно зі структурним функціоналізмом, що не зовсім так, а суспільства – із соціальним порядком, що зовсім не так.

У результаті таких передумов, фактажу та його осмислення постає певний образ постсучасного суспільства. Воно виглядає як складний комплекс, або внутрішньо впорядкована у своїх частинах система, найбільш суттєвими рисами якої є: непередбачуваність функціонування чи (та) смислу; відсутність контролю над нею якихось зовнішніх чи внутрішніх факторів або, щонайменше, неможливість чітко фіксувати чи однозначно їх описати [4, р. 124].

Постмодерна суспільність є органічним, а не механічним комплексом щонайменше завдяки двом обставинам: (1) будь-яка доступна аналізу соціальність не є і ніколи бути не зможе деяким пов’язаним у своїх частинах цілим, назавжди упорядкованим завдяки існуванню якогось домінуючого фактору, будь-то історична особа, група, формальна організація чи якийсь знеособлений продукт на манер ідеології, міфу, утопії, заклику, притулку, програмі чи чогось іншого в цьому ж роді. Соціальні суб’єкти настільки відмінні між собою діями, засобами, можливостями й обставинами, що навіть окремо взятую соціальну ситуацію ніколи не вдається писати й пояснити повним і вичерпним способом. Елементи будь-якої ситуації задля цього занадто зовнішньо й формально пов’язані, занадто зайняті реалізацією своїх власних намірів, планів і потреб, занадто байдужі один до одного й, нарешті, занадто незалежні у своїх діях [4, р. 128–132]

Перебільшення з одного боку тут породжують, негативно взаємодіючи, такі ж перебільшення з іншого. Така взаємоавтономність означає, що суб’єкти, діячі, соціальні агенти лише частково об’єктивно й суб’єктивно втягнуті в одну й ту ж ситуацію та беруть у ній співучасть лише досить поверховим і в більшості випадків формальним способом. Врешті-решт не лише тому, що не можуть повністю й вичерпно поєднати свої наміри й цілі, а й поділити чи об’єднати використовувані при цьому ресурси. Для них всі інші – така ж сукупність можливостей і часткових обмежених перспектив, як і проблем, незручностей і всіляких обмежень. Ідеальною соціальною ситуацією в цьому контексті є для них така, де є максимум можливостей і мінімум проблем, а отже, – максимум набутків і мінімум витрат. Власне, це дуже поширений трюїзм, який, між іншим, повторює формулу раціональної дії Вебера, лише сформульовану у більш пасивному, споглядальному чи пасивно-терплячому, навіть страдницькому вигляді. У результаті такого образу соціальної взаємодії всі колективні, персональні чи формальні суб’єкти (агенти дії) виявляються дещо усіченими, узагальнено стандартизованими, де всі мають свій умовно половинчастий набір маленьких вигод, зисків, набутків і побутово-домашніх перемог, як

такі власних безбарвних і посередницьких поразок і страждань. У результаті такої мережі середньопересічних стосунків і взаємодії виникає хронічно невизначений потік подій, ситуативно задана очевидність і зрозумілість яких приховує їх дійсний внутрішній смисл і є глобально заплутаною. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно і зрозуміло визначити суть чужих і власних дій; вони відчують себе маріонетками в чужій грі, сценариста і постановника якої вони не бачать, а скритого й таємничого задуму не розуміють.

При цьому вони втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними й загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає така ситуація, коли власний життєвий проект (life project), тобто стабільна життєва орієнтація на зрозумілу перспективу, перманентна зрозуміла самоідентичність, стійке розуміння себе, ситуації та “інших” трансформується в нескінчене стурбоване й не визначене самоконституювання незрозумілим навіть самому собі задумом, у незрозумілих обставинах і з не зрозумілою кінцевою перспективою. Ідентичність актора як суб’єкта дії постійно піддається різним впливам, не даючи змоги набутти чіткості, однозначності й адекватності своїй сутності на різних етапах реалізації задуму. Втім, така ідентичність могла б бути конструювана за наявності певного проекту відповідного й адекватного поставленій меті, проте різноплановість окремих відрізків дій цього не дозволяє. Тому доводиться діяти методом “проб і помилок”. Суперечливість ситуації посилюється ще й тим, що на кожному конкретному відрізку руху немає можливості звірити пройдений шлях із кінцевою метою із причин відсутності надійних критеріїв перевірки, особливо якщо при цьому йдеться про такий інструмент або таку вимогу надійності вимірювання, як числовий вираз застосовуваних масштабів.

Це сильно підриває надійність і ефективність самоконституювання та (чи) самореалізації. Основна суперечність тут полягає в тому, що ефективність окремих епізодів дії не гарантує реалізації кінцевої мети; досягнення кінцевої мети не обов’язково передбачає (а скоріше – не гарантує) ефективності кожного дієвого епізоду чи доцільності кожного відрізка руху. Саме цим самоконструювання (ми намагатимемося дотримуватися виразів самого Баумана) відрізняється від самопроекткування, як розрізняються між собою задум, проект та їх реалізація. В проекті не лише надто тьмяно окреслено задум, а й досить маловиразно проглядаються стани його реалізації. Тому, за Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу тощо. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою впевністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

І знову таки доводиться і в цьому випадку звертатись до тіла. Саме в цій царині (у змінах тілесних форм, конституцій ознак чи зовнішніх рис за-

гальної людської фізіології) процес самоконституювання можна фіксувати, описати, виразити, закріпити й окреслити з достатньою впевненістю, точністю і очевидністю. З цих же причин можна констатувати, що саме тілесні зміни досить часто, якщо не постійно, беруть до уваги як цілі самоконституювання та критерії досягнуваності їх на кожному окремому відрізку окремо взятого руху та життєвої траєкторії взагалі. Це ж саме є тим, що взагалі привертає увагу соціального довкілля, завдяки чому вони взагалі фіксують наявність та ідентичність будь-якого окремо взятого суб'єкта дії. Церква, школи, університети та інші традиційні “заклади благопристойності” під тиском цих нових обставин поступово зсуваються на соціальну периферію.

Постійна не повна досяжність, а скоріше – повна недосяжність реальних цілей самоконституювання породжує необхідність у їх заміниках, тобто потребу в уявних цілях та уявних процесах і результатах їх досягнуваності. Дешеві продовольчі субститути при цьому замінюють омріяну структуру харчування, дешевий одяг *a pret* (для повсякденного носіння) – елітне вбрання, штучний “елегантний” профіль дешевих автомобілів – іномарки, амбіційні із штучним аристократизмом “забігаловки” – коштовні ресторани тощо. Тут і наявний саме той аспект сучасної соціальної дійсності, так званої постмодерністами сфери наслідування, субституту (замінників дійсних речей), симуляції і симулякрів. Реальний процес “вибору себе”, самовизначення і самореалізацією замінюється їх порожньою видимістю беззмістовного й формальною подібністю, символічною приналежністю і його реалізацією.

Свобода вибору тут підміняється схожою і повторюваною різноманітністю пропорцій того ж самого, а можливість самореалізації – суєтною активністю безглуздої повсякденності одного й того ж.

Реальна доступність при цьому підміняється видимістю вибору, насолода – задоволенням, кохання – сексом, сенс життя – удаваною різноманітністю пустопорожніх форм активності, людське призначення – накопиченням непотребу із іноземних магазинів секонд-хенду (дешевих товарів). Ілюзорна доступність речей і товарів породжує “порожні” потреби, штучно викликана ненаситність задоволення якими перетворює формальну свободу споживання у реальну залежність від виробника та продавця, тобто одночасно і від виробництва, і від ринку. У цій частині соціальна теорія постмодернізму виглядає як критика існуючої повсякденності без подання продуктивного проекту трансформації повсякденності. Критика як більш проста розумова операція тут явно переважає “соціальне конструювання”.

Висновки. Отже, основними рисами постмодерну є такі. Постмодерне суспільство, на відміну від модерного, автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює себе, ніби “переробляє”. Постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Важливим фактором трансформації всіх суспільних відносин постмодерністи вважають споживання. Фунда-

ментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього. Постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи й необхідності.

Суттєвою рисою постмодерну є його непередбачуваність. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості й поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у числі центрів. Соціальні діячі втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, очевидним і доступним сприйняттям та усвідомленню із цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і заключені в ньому природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Тому так звані “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з меж соціального впливу, орієнтації і постанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки.

Список використаної літератури

1. Леш С. Соціологія постмодернізму / Скот Леш ; пер. з англ. Ю. Олійник. – Київ : Кальварія, 2003. – 343 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. – Київ : Альтерпрес, 2004. – 323 с.
3. The Postmodernism reader. Foundational Texts / edit by M. Drolet. – London ; New York : Routledge, 2004. – 332 p.
4. Bauman Z. Intimation of Post modernity / Z. Bauman. – London : Routledge, 1992. – 187 p.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Щербина В. В. Западная социология и постмодерное общество

В статье анализируются взгляды ведущих западных социологов постмодерна относительно особенностей и черт постмодерного общества. Отмечается, в частности, его неуправляемость, непредсказуемость, плюральность, недетерминированность. В обществе увеличивается роль культурного фактора. Человек теряет четкую социальную идентификацию, в связи с чем увеличивается роль тела как опоры идентификации и потребление.

Ключевые слова: *постмодерн, социология постмодерна, З. Бауман, черты постмодерна, постмодерная личность, постмодерное общество.*

Shcherbina V. Western Sociology and Society Postmodernistic

This article analyzes the views of leading western sociologists about the characteristics of postmodern traits and postmodern society. There is, in particular, its uncontrollability, unpredictability, the plurality, nedeterminovannost. In a society increases the role of cultural factors. Man loses a clear social identity, a role that increases the body,

as bearing the same identification and consumption. Fundamental characteristics of the postmodern situation is absolute redeterminable and global uncertainty both about the past which is only an artificial construct, and about the future. Postmodernism overcomes classical sociology by introducing in the analysis of the action and its subject or agent, as well as his subject, agent) “social transactions”, where the social situation becomes a territory of the interaction between freedom and necessity.

So the main features of postmodernism are as follows. Postmodern society, unlike the modern, itself autonomously and dynamically permanently alters the plural, like “processes”. Postmodern society is irresistibly plural. An important factor in the transformation of social relations postmodernists believe consumption. A fundamental feature of postmodern situation is an absolute indeterminacy and global uncertainty as about the past, which is only an artificial construct, and for the future. Postmodernism overcomes the “classical” sociology in giving effect analysis and its subject or agent, and it (the subject, agent) “social transactions” where social interaction situation becomes an area of freedom and necessity.

The essential feature of postmodernism is its unpredictability. That suspilnist, society, albeit with some semblance of order and connectivity parts, however no properties to be completed organization, especially a structure that is governed, managed and directed from one or more limited in the number of centers. Social workers are losing their own identity as well as their identity spivdiyachiv. Their actions seem odd to them, unreasonable, unjustified, and so strange, aggressive and threatening.

Given this uncertainty, doubt and uncertainty only apparent self-evident and accessible to perception and understanding of this social revealed only one, the least social phenomenon or object – the human body and concluded it natural needs, motivations, aspirations and impulses. Various “experts from the body” because gradually more squeezed out of the field of social influence, guidance and regulations “specialists soul”, subjecting their influence more aspects of human behavior.

Key words: *postmodernism, sociology, postmodernism, Zygmunt Bauman, the features of postmodernism, postmodern identity, postmodern society.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.74:37

Я. В. ЗОСЬКА

ПОСЛУГИ ТА СЕРВІС У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗАТРЕБУВАНІСТЬ У СПОЖИВАННІ

У статті розкрито поширеність послуг як одну з властивостей сучасного суспільства. Здійснено огляд визначень “послуга” для уточнення розуміння їх змісту. Наголошено, що збільшення спектра послуг створює умови для реалізації символічного споживання. Здійснено аналіз поширеності послуг в Україні як у суспільстві комбінованого типу, що має ознаки традиційного, модерного та постіндустріального типів. Виявлено особливості соціальних практик споживання інформаційних послуг у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: послуги, сфера послуг, сервіс, практики споживання, постіндустріальне суспільство, суспільство споживання.

Сфера послуг займає все більш стійкі позиції як у світовому господарстві, так і в сучасній Україні. Об’єктами споживання дедалі частіше стають не тільки товари, а й різноманітні послуги. Збільшення спектру послуг та їх частки у ВВП засвідчує прояв ознак суспільства постіндустріального типу в Україні. Водночас сьогодні Україні одночасно притаманні ознаки традиційного, модерного та постмодерного суспільства. Змішаний характер суспільства впливає на змішаний характер соціальних практик споживання як товарів, так і послуг. Тож, відповідного соціологічного аналізу потребують соціальні практики споживання різноманітних послуг у сучасному українському суспільстві.

Зростання ролі процесу споживання в суспільному житті викликало чималу кількість досліджень процесу споживання у вітчизняній соціології. Теоретичне обґрунтування процесів споживання пов’язано з науковою спадщиною Т. Адорно, Ж. Бодрійяра, М. Вебера, Т. Веблена, Г. Зіммеля, Т. Зомбарта, Ж.-Ж. Ламбена, К. Маркса, Г. Маркузе, В. Паккарда, Г. Рітцера, Д. Слейтера, Е. Фромма. Виявленню основних ознак та характерних особливостей постіндустріального суспільства присвячені публікації Д. Белла, Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, М. Кастельса, У. Росту та ін. Споживання в Україні вивчали Н. Лисиця, М. Лукашевич, Ю. Пачковський, Т. Петрушина, В. Пилипенко, В. Полторака, В. Резнік, Є. Суїменко, В. Тарасенко та ін. Економічні аспекти проблеми розвитку сфери послуг в Україні та світі розкрили Г. Башнянина, Н. Даниленко, В. Геєць, В. Герасимчук,

Е. Лібанова, М. Маниліч, С. Мочерний, І. Михасюк, Л. Панкова, Г. Шутак та ін.

На тлі численних праць з проблематики споживання очевидним стає певний дефіцит досліджень з виявлення специфіки соціальних практик споживання послуг та сервісу в сучасному суспільстві зі змішаним комбінованим характером, якому одночасно притаманні ознаки традиційного, модерного та постмодерного суспільства.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу та використання емпіричних даних визначити специфіку споживання послуг та сервісу в сучасному українському суспільстві.

На сьогодні Україні одночасно притаманні ознаки традиційного, модерного та постмодерного суспільства. Через комбінований характер суспільства колишні культури не зникають зовсім, а нові не забезпечують свого домінування в суспільстві. Тому з розвитком суспільства посилюється його розмаїтість.

Змішаний характер суспільства впливає на характер соціальних практик споживання, що також мають змішаний, комбінований характер. Населенню України притаманні різні типи практик споживання: традиційні, модерні та постмодерні. Для традиційної моделі споживання характерним є споживання, спрямоване на задоволення нагальних потреб для нормального відтворення людини. Для модерної моделі споживання – надлишкове споживання, коли масове виробництво стимулює споживання понад необхідний рівень відтворення (“модель споживацтва”). Постмодерна модель споживання має складний характер – акцент споживчих інтенцій переноситься на інформаційну сферу, сферу послуг, а в речовому споживанні утверджується неотрадиційна модель – характерним є намагання забезпечувати відтворення людини, проте до потреб відтворення включено елементи символічного споживання та інформаційно-комунікативні потреби.

Життя значної частки українців перебуває під значним впливом ідеології суспільства споживання, для нього характерні цілеспрямоване й концентроване зосередження на споживчому фетишизмі та соціальному консьюмеризмі. Ринок, маркетинг, ЗМІ та реклама навмисно інтенсифікують споживацтво. Маніпулятивні стратегії сприяють активізації споживчих інтенцій, ірраціональні, постмодерні форми споживання набувають поширення. У значній кількості людей розвивається оніоманія – непереборне бажання будь-що купувати, не звертаючи уваги на необхідність і наслідки. Для них покупки стають і відпочинком, і розвагою, і самотійним сенсом. Для інших – процес здійснення покупок відкриває шлях у вигаданий світ, де індивід може почувати себе значним і гідним поваги, породжує відчуття власної значущості й наявності високого статусу [3, с. 291]. Об’єктами споживання дедалі частіше стають не тільки товари, а й різноманітні послуги.

Однією з властивостей сучасного суспільства є поширеність послуг. Аналіз динаміки розвитку сфери послуг в Україні за 2004–2014 рр. свід-

чить [2], що останніми десятиліттями зростає роль сфери послуг, розширюється спектр пропонованих послуг. Навіть пропозиція речей подається як певна послуга, отже, споживається “здвоєний товар”: річ як товар та послуга “пропозиція речі” як товар [6, с. 62–63]. Особливо виразно ця властивість виявляється в рекламі. Реклама пропонує кожний товар як турботу про задоволеність і здоров’я людини. Річ як товар поєднується з послугою як товаром, і такий “здвоєний” товар змінює природу і речей, і послуг.

Поширеність послуг не тільки змінює природу речей (річ-послуга), а й перетворює споживання на гру, а одержувач послуги задовольняє бажання зайняти переважне становище – отримати виграш у статусі.

“Послуга” походить від слів “служити”, “слуга”. Цей концепт передбачає ієрархічність відносин. Відносини між людьми (суб’єкт-об’єктні) з приводу надання послуг не є симетричними. Суб’єкт (людина, що надає послугу) в обслуговуванні, за визначенням, перебуває в ієрархічно підлеглому становищі або нижчому статусі, ніж особа, що отримує послугу. Це закладено в ментальності з минулих часів, коли слуга, що робить послугу, природно був нижчим за соціальним статусом від свого власника. Той, хто надає послугу, потрапляє морально в дискомфортне становище. Вважаючи себе рівним з об’єктом послуги, він своєю дією потрапляє в соціально залежне чи нижче становище. Суспільство споживання вирішує цю проблему за допомогою гри. Люди грають у послугу, дистанціюючись від самого процесу. Це породжує штучність відносин, що можна характеризувати за визначенням українського соціолога А. Лобанової як лицемірство – “маскування людиною свого справжнього ставлення до інших для досягнення власних корисних цілей, привілеїв, завоювання довіри до себе. Лицемірство ґрунтується на подвійній моралі – суб’єктивно-оцінному способі ставлення окремих людей до дійсності, за якого вони, приховуючи свої справжні наміри та ціннісні орієнтації, навмисне використовують у соціальних відносинах вигадані маскувальні вербальні коди (неправду, лестощі, фальсифікації тощо)” [13, с. 211]. Посмішка продавця – це не вираження доброзичливості, а професійний жест, що не має ніякого стосунку до реального ставлення суб’єкта до об’єкта.

Збільшення спектра послуг та їх частки, що засвідчує прояв ознак суспільства постіндустріального типу в Україні [7], створює умови для реалізації символічного споживання. В умовах економічної кризи, коли масово погіршується матеріальне становище людей без зниження їхнього соціального статусу, зростає потреба в зовнішніх ефектах, які слугують для статусної й рольової презентації, частково (за рахунок маскування, мімікрії) компенсують неконсистентність статусу та дають людині змогу, хоча б ззовні, стати для навколишнього світу адекватною своєму статусу. Символічні різновиди споживання сприймаються й утверджуються в суспільній свідомості як: розумна форма задоволення потреб; реакція на певну ситуацію; виклик моді; справа, у яку стороннім не потрібно втручатися. За допомогою симво-

лічного споживання відбувається пробація образів і способів репрезентації себе зовнішньому світу, експериментування зі способом життя.

Масове поширення символічних різновидів споживання (демонстративного, символічного) як звичайних явищ вимагає зосередження уваги на тому, що люди фактично споживають знаки у вигляді речей та послуг, а процесу безпосереднього придбання об'єкта споживання передують операції його дублювання в знаках (образах), у яких він поєднується зі своїм призначенням, що забезпечує статус і владу, задоволеність і заспокоєння. Оскільки соціальний зміст споживання визначається не тільки самим об'єктом споживання, а й тим ефектом, який він здійснює на оточуюче соціальне середовище, за зовнішнім ефектом визначають знакову природу речей та послуг.

Символічне споживання в Україні набуває спотвореного характеру. Воно, по-перше, обмежене; по-друге, стає саме символічним, тобто лише слугує для задоволення потреби в збереженні гідності та поваги. В умовах кризи формується подвійна символічність споживання. Тобто символічність споживання реалізується символічно, умовно, за рахунок зовнішнього ефекту символів соціального статусу та демонстрації наявності нормативної речової оснащеності.

Споживання послуг перетворюється на споживання підлеглого становища, задоволення бажання зайняти переважне становище, це виграш у статусі. Ставлячи себе в роль одержувача послуги, людина грає зі своїм статусом на завищення, на перевагу. Отже, поширеність послуг значно вплинула на поведінку споживачів для підтвердження свого статусу або його підвищення.

Для розуміння різноманіття вибору споживачів серед існуючої множини послуг здійснимо їх класифікацію на основі аналізу публікацій, присвячених тлумаченню поняття "послуга".

Залежно від права власності та зв'язку з товаром Р. Джадд поділив послуги на: послуги, пов'язані з фізичними товарами, якими клієнт володіє і які використовує, але не на правах власника; послуги, пов'язані з фізичними товарами, що є власністю клієнта; послуги, не пов'язані з фізичним товаром (див.: [17]).

На основі розбіжності між послугами, що впливають на людей чи на які-небудь предмети, Т. Хілл запропонував виділити індивідуальні та колективні послуги; постійні й тимчасові; оборотні та необоротні; нарешті, фізичні й ментальні (див.: [16, с. 325]).

За ступенем необхідного контакту з боку сервісної організації та клієнта, за словами Р. Чейза послуги можуть бути з високим і низьким ступенем контакту (див.: [15, с. 139]).

Іншу підставу класифікації послуг запропонував Д. Томас. Він використовував визначення базису для надання послуги – праця людини (некваліфікованої, кваліфікованої, професіонала) чи використання спеціаль-

ного устаткування (автоматизованого, із супроводом оператора з невисоким ступенем кваліфікації, із супроводом кваліфікованого оператора) (див.: [20, с. 161]).

Істотне доповнення в розуміння відмінностей послуг зробив К. Лавлок [18, с. 160], який використовував матричний принцип, що спирається на дві фундаментальні ознаки послуг – склад об'єктів (відображає спрямованість дії) і характер дій. Це дало змогу виділити такі типи послуг: здійснення відчутних дій, спрямованих на людей; здійснення відчутних дій, спрямованих на фізичне майно замовника; невлімові дії, спрямовані на свідомість людини; невлімові дії, спрямовані на невлімові активи замовника.

Не можна не погодитися з міркуваннями В. Шена про те, що на процес надання послуг впливають і ступінь взаємодії виконавця зі споживачем, і ступінь індивідуалізації процесу, й інтенсивність витраченої праці. Це породжує поділ послуг на сервісні підприємства (обмежена розмаїтість процесів, що найчастіше відбуваються паралельно, з низькою здатністю до нововведень, ієрархічною системою управління), майстерні (висока розмаїтість послуг, неоднакова тривалість циклів надання послуг), масові послуги (обмежена розмаїтість номенклатури послуг і твердість перебігу процесів), професійні послуги (потребують від виконавця виконання різних за ступенем необхідної кваліфікації процесів) (див.: [19, с. 17–29]).

Поряд із цим Ф. Котлер [4] запропонував інтегровану класифікацію на основі диференціації змісту сервісного компонента в пропозиції, визначивши такі елементи: чистий відчутний товар, відчутний товар з пропозицією супутніх послуг, основна послуга з незначним супутнім товаром чи послугами, чиста послуга.

Найпоширенішою на сьогодні є класифікація послуг за результатами діяльності: матеріальні послуги, результат яких виявляється в матеріальному речовинному продукті, і нематеріальні послуги, що надають корисний ефект. Нематеріальні послуги поділяються на дві підгрупи: до першої належать особисті послуги, тобто ті види послуг, що впливають на людину, а до другої – соціальні послуги, що виявляються в обслуговуванні всього суспільства (див.: [4]).

Сфера послуг охоплює значне число видів діяльності, об'єднаних у групи за допомогою різних класифікацій. Виробництво та реалізація будь-яких послуг здійснюється в окремому секторі народного господарства – у сфері послуг. У межах сфери послуг виділяють такі сектори: соціально-культурних послуг (освіта, культура, охорона здоров'я); матеріально-побутових послуг (житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, система рекреаційних послуг); ділових, інформаційних та інженерно-технологічних послуг [12]. Є й інші класифікації сфери послуг, проте це ніяк не впливає на аналіз розвитку цієї сфери та аналіз споживання в ній.

Ця сфера дуже швидко розвивається: за оцінками Світового банку, внесок ринку послуг становить близько 70% світового ВВП. До країн-

лідерів, частка доходів від сфери послуг яких перевищила 3/4 ВВП, належать, зокрема, Люксембург (85%), Франція (77%), США (76%), Бельгія (75%), Великобританія (75%). Можна стверджувати, що на частку сервісної індустрії припадає понад 50% ВВП практично всіх держав Західної Європи та Північної Америки, а також деяких країн Південно-Східної Азії – Гонконг (90%), Сінгапур (65%) [11, с. 29]. Для сучасної України характерним є швидке зростання частки сфери послуг у ВВП, що нині перевищує 40% [2] і забезпечує робочі місця понад 55% зайнятих у господарстві країни людей.

Особливістю розвитку сфери обслуговування в період формування ринкової економіки є збільшення питомої ваги послуг, які надають населенню за плату, а також розвиток комерційного сектору. До платних послуг належать побутові, житлово-комунальні, пасажирського транспорту, зв'язку, культури, деякі послуги установ освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, правові, фінансових установ, санаторно-курортні, туристсько-екскурсійні, послуги дитячих дошкільних закладів тощо [9, с. 45].

Трансформація економіки викликала до життя появу багатьох нових видів послуг (фінансово-кредитних і консалтингових, аудиторських, брокерських, трастових тощо). Найбільшими секторами сфери послуг в Україні є торгівля й ремонт автомобілів, транспорт та зв'язок, фінанси й кредит, освіта, охорона здоров'я, спортивні послуги, послуги радіо, телебачення тощо. Швидкими темпами розвиваються туристичний сектор (у тому числі готельне господарство), побутові послуги, послуги швидкого харчування, ремонтно-будівельні послуги та сектор послуг, пов'язаний з розважальними й видовищними заходами. Деякі послуги належать до найприбутковіших (туризм, санаторно-курортне господарство, освіта) [10, с. 68–75].

Рівень розвитку сфери послуг визначає добробут населення. Упродовж останніх років спостерігається системна криза в нашій країні. Унаслідок економічної кризи в Україні найбільше потерпають такі сфери послуг, як пральні та хімчистки, ремонтні майстерні, трохи ліпше становище має ресторанний ринок, ринок салонів краси й ринок корпоративного страхування, зберігають стабільність з найменшими втратами ринок телефонії, готельний ринок, ринок реклами та маркетингових послуг, а в стані процвітання перебуває ринок послуг автозаправок. Щодо перспективи розвитку сфери послуг України, то очевидним і закономірним є розвиток телекомунікаційного ринку, мобільного банкінгу (м-банкінг), мобільного телебачення, мобільного Інтернету [10, с. 76–77].

Найбільш яскравим прикладом посилення уваги споживачів до споживання інформаційних послуг є використання можливостей, що надає мережа Інтернет. Результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України з питань розвитку інформатизаційних процесів в Україні (вибірка 1200 осіб, що репрезентує доросле населення України за

основними соціально-демографічними ознаками: вік, стать, освіта, тип поселення тощо) фіксують впевнене зростання кількості українських користувачів Інтернету (табл. 1) [4, с. 45].

Таблиця 1

Динаміка користувачів мережі Інтернет в Україні

Кількість користувачів	Роки дослідження								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>у % до всіх опитаних</i>	4,3	5,9	7,8	10,2	14,8	19,1	22,8	25,3	30,3

Хоча результати різних дослідницьких колективів різняться (зумовлено різним рівнем вірогідності отриманих результатів залежно від обсягу вибірок та методики дослідження), проте можна зазначити, що використання послуг Інтернету стає повсякденною практикою соціального буття як європейського споживача, так і пересічного українця будь-якого віку.

Наявним прикладом інформаційного споживання є користування мережею Інтернет та послугами, які пропонує інформаційна мережа. За даними опитувань Класичного приватного університету (2009–2011 рр.), майже 70% дорослого населення великих промислових міст є користувачами глобальної мережі з різним рівнем активності (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей респондентів
щодо використання мережі Інтернет
(у % до кількості осіб, що обрали відповідне висловлювання)**

Варіанти відповіді	2009 р.			2010 р.						2011 р.				
	Заг.	Львів	Запоріжжя	Заг.	Донецьк	Кривий Ріг	Ужгород	Полтава	Житомир	Заг.	Одеська область	Харківська область	Львівська область	Запорізька область
Користуюся практично щодня	47,0	35,2	58,1	42,0	45,3	62,4	42,7	34,1	38,2	44,3	51,1	40,8	41,5	39,7
Користуюся 1–2 рази на тиждень	20,3	26,1	15	20,2	13,6	15,6	19	26,8	22,9	16,7	16,5	18,3	13,7	16,2
Користуюся 3–4 рази на місяць	11,5	14,5	8,7	14,3	9,5	5,7	13,2	21,2	16,6	10,4	7,1	8,5	11,8	11,7
Не користуюся взагалі	21,1	24,2	18,3	23,4	31,7	16,3	25,1	17,9	22,4	28,6	25,3	32,4	32,9	32,4

Цільове використання мережі Інтернет (табл. 3) певним чином засвідчує розвиток практик споживання різноманітних послуг, інформації та знань [4, с. 47].

Таблиця 3

**Розподіл відповідей респондентів серед користувачів Інтернету
на запитання: “З якою метою Ви використовуєте Інтернет?”**

(у % до всіх опитаних)

<i>Мета використання Інтернету</i>	<i>Роки</i>			
	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>
Знайомлюся з останніми новинами, поточною інформацією	38,8	39,4	47,8	49,1
Шукаю інформацію для навчання/підвищення кваліфікації	36,5	38,5	42,7	39,3
Шукаю інформацію, потрібну для виконання професійних обов'язків	35,6	40,0	40,0	35,1
Шукаю інформацію про вакансії, можливості працевлаштування	*	*	18,8	25,0
Підпрацьовую (створюю сайти на замовлення, поширюю рекламу тощо)	2,3	1,5	1,5	3,3
Відвідую сайти державних, громадських структур тощо	*	*	10,6	12,7
Шукаю інформацію на теми, що мене цікавлять (кулінарія, автомобілі, садівництво, спорт, живопис тощо)	33,8	30,9	48,7	43,6
Знаходжу й читаю/переписую у свою електронну бібліотеку художні книги	6,4	7,4	9,1	11,4
Знаходжу й слухаю/переписую музику, фільми	22,4	24,7	33,4	39,5
Спілкуюсь у чатах, ICQ, соціальних мережах (“Однокласники”, “В контакт” тощо)	16,4	17,9	36,7	37,1
Просто блукаю мережею	20,5	15,3	21,2	28,3
Граю в комп'ютерні ігри он-лайн	*	*	14,4	20,4
Беру участь у форумах, конференціях	7,8	4,4	6,2	8,3
Шукаю однокласників, партнерів для реалізації нових ідей, проєктів, ініціатив	*	*	5,1	6,8
Шукаю інформацію про товари/послуги	14,2	14,7	19,9	28,5
Здійснюю покупки он-лайн	2,7	2,6	5,1	7,0
Користуюся електронною поштою	28,3	35,6	47,8	48,2

Останнім часом у європейців (результати опитування Internet World Stats) [5] саме Інтернет посів друге місце (за значущістю) серед джерел інформації при прийнятті рішення про покупку на всіх етапах (збір інформації, остаточне прийняття рішення, придбання). Згідно з результатами дослідження Класичного приватного університету (2009–2011 рр.), певна частина міського населення в Україні (близько 30%) вдається до послуг інтернет-комерції (“е-комерція” або електронна комерція) – здійснює купівлю-продаж речей через Інтернет.

Стрімкий розвиток сфери послуг розширив можливості споживачів. Отримання супутнього сервісу (послуг обслуговування) до, під час та після придбання товарів і послуг розкрило споживачам ще більше можливостей реалізації символічного споживання. Населення стало приділяти значну увагу купівельним місцям, їх інтер'єру, атмосфері, що панує в магазині, якості обслуговування [1, с. 105]. Зручне місце розташування, зручне обла-

днання для самообслуговування, простота повернення товарів, доставка, кредитування, загальний рівень сервісу значним чином впливають на вибір конкретних місць здійснення покупок. Усі додаткові послуги у сфері обслуговування підвищують купівельну спроможність його відвідувачів. Так, надання в магазині банківських послуг підвищує товарообіг на 10–15% на рік, а наявність у точках продажів кави(кавярень?) та ресторанів підвищує обсяг продажів на 5–6%. До того ж наявність сервісного обслуговування в магазинах побутової техніки підвищує обсяг збуту цих товарів [14, с. 613].

Навіть наявність ліфтів, туалетів, паркувальних місць впливає на лояльність покупців. Також значним для сучасних споживачів є освітлення, кондиціювання, зручне планування, ширина проходів та сходів, килимове покриття та архітектурні рішення магазинів. А відсутність черг може позитивно вплинути на рішення споживачів відвідувати цю точку торгівлі.

З огляду на це все більша кількість фірм роздрібної торгівлі здійснює розробку стратегій, що забезпечує найліпшу внутрішню атмосферу точок продажів, їх ефективну інфраструктуру та відповідний до сучасних вимог українців як представників суспільства комбінованого типу рівень сервісу та якість обслуговування.

Висновки. Отже, глобальні перетворення привели до формування серед українців та молоді консьюмеристських настроїв як щодо послуг, так і щодо сервісу, що надають продавці у процесі купівлі-продажу товарів та послуг.

Однією з властивостей сучасного суспільства є поширеність послуг. Збільшення спектра послуг та їх частки, що засвідчує прояв ознак суспільства постіндустріального типу в Україні, створює умови для реалізації символічного споживання. Поширеність послуг не тільки змінює природу речей (річ-послуга), а й перетворює споживання на гру, а одержувач послуги задовольняє бажання зайняти переважне становище – отримати виграш у статусі. Споживання послуг перетворюється на споживання підлеглого становища, задоволення бажання посісти переважне становище, це виграш у статусі. Ставлячи себе в роль одержувача послуги, людина грає зі своїм статусом на завищення, на перевагу. Отже, поширеність послуг значно вплинула на поведінку споживачів для підтвердження свого статусу або його підвищення.

Список використаної літератури

1. Алешина И. В. Поведение потребителей / И. В. Алешина. – Москва : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 384 с.
2. Валовий внутрішній продукт (поквартальні показники) [Електронний ресурс] // Сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
3. Граф Дж. Потребляе́тство. Болезнь, угрожающая миру / Джон де Граф, Дэвид Ванн, Томас Нэйлор ; [пер. с англ. Н. Макаровой]. – Москва : Ультракультура, 2003. – 392 с.
4. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості : аналітична доповідь / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – Київ : НІСД, 2010. – 64 с.

5. Європа та Глобальне інформаційне суспільство : рекомендації Європейській раді. Брюссель, 26 травня 1994 р. (Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994). // Європа на шляху до інформаційного суспільства. Матеріали Європейської Комісії 1994–1995 рр. – Київ : Державний комітет зв'язку та інформатизації України : Зв'язок, 2000.
6. Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні : монографія / Я. В. Зоська. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 352 с.
7. Концепція постіндустріального суспільства [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Концепція_постіндустріального_суспільства.
8. Котлер Ф. Новые маркетинговые технологии. Методики создания гениальных идей / Ф. Котлер, де Без Ф. Триас ; [под ред. Т. Р. Тэор] ; [пер с англ.]. – Санкт-Петербург : Нева, 2004. – 190 с.
9. Кучин С. П. Особливості та перспективи розвитку сфери послуг в Україні / С. П. Кучин, Н. В. Сарматичка // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 15. – С. 43–46.
10. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. / О. Б. Моргулець. – Київ : Центр навчальної літератури, 2012. – 384 с.
11. Пойта І. О. Світовий досвід розвитку ринку послуг та можливості його застосування в Україні / І. О. Пойта // Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн : матеріали Міжнародної наукової конференції [20 листопада 2013 р., м. Дніпропетровськ] / ред. кол.: В.Я. Швець [та ін.]. – Дніпропетровськ : НГУ, 2013. – С. 29–31.
12. Понятие услуги. Особенности ценообразования в сфере услуг [Электронный ресурс] // Цены и ценообразование. – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/cena-cenoobrazovanie-3/169.htm>.
13. Соціологічна енциклопедія / [укл. В. Г. Городяненко]. – Київ : Академвидав, 2008. – 456 с. – (Серія “Енциклопедія ерудита”).
14. Энджел Д. Ф. Поведение потребителей / Д. Ф. Энджел, Р. Д. Блэкуэл, П. У. Миниард. – Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. – 768 с.
15. Chase R. Where Does the Customer Fit in a Service Operation? / R. Chase // Harvard Business Review. – 1978. – № 56 (November–December). – P. 137–143.
16. Hill T. P. On Goods and Services / T. P. Hill // Review of Income and Wealth. – 1977. – № 23 (December). – P. 315–338.
17. Judd R. The Case for Redefining Services / R. Judd // Journal of Marketing. – 1964. – № 28. – P. 58–59.
18. Lovelock C. H. Classifying services to gain strategic marketing installs / C. H. Lovelock // Journal of Marketing. – 1983. – № 47. – P. 167.
19. Shen W.-H. Benchmarking quality goals in service systems / W.-H. Shen // The Journal of Service Marketing. – 1998. – № 12/2. – P. 17–29.
20. Thomas D. R. E. Strategy is Different in Service Businesses / D. R. E. Thomas // Harvard Business Review. – 1978. – № 56 (July–August). – P. 158–165.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2014.

Зоська Я. В. Услуги и сервис в постиндустриальном обществе: востребованность в потреблении

В статье раскрывается распространенность услуг как одно из свойств современного общества. Дается обзор определений “услуга” для уточнения понимания их содержания. Отмечается, что увеличение спектра услуг создает условия для реализации символического потребления. Анализируются распространенности услуг в Украине как в обществе комбинированного типа, имеющего признаки традиционного, совре-

менного и постиндустриального типов. Определяются особенности социальных практик потребления информационных услуг в современном украинском обществе.

Ключевые слова: услуги, сфера услуг, сервис, практики потребления, постиндустриальное общество, общество потребления.

Zoska Y. Facilities and Services in the Post-Industrial Society: the Demand for Consumption

The author of the article states that one of the characteristics of modern society is the prevalence services. Made the survey definitions of "service" to clarify the understanding of their content. Emphasized that increase the range of services creates conditions for the realization of symbolic consumption. The analysis of the prevalence services in Ukraine in society combined type, which has featured traditional, modern and post-industrial type. The features of social practices consumption of information services in the Ukrainian society.

Indicated that global transformation led to the formation of Ukrainian youth and konsyumerystskyh confidence as to the services and to service providers sellers in the sale of goods and services.

One of the characteristics of modern society is the prevalence services. Increase range of services and their share of certifying public display of signs in postindustrial Ukraine, creates conditions for the realization of symbolic consumption. Prevalence services not only changes the nature of things (reach) but also converts consumption on the game, and the receiver service satisfies a desire to take a preferential position – get the gain in capacity. Consumption of services is converted into consumption subordinate status, desire to take pleasure predominant position is the gain in capacity. Putting yourself in the role of beneficiaries, the man plays with his status in overstatement, to advantage. Thus, the prevalence services largely influenced consumer behavior to confirm their status or promotion.

Key words: service, service, service consumption practices, post-industrial society, the consumer society.

УДК 316.334:796

Ю. В. МОСАЄВ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУТБОЛЬНИХ ДЕРБІ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ

Стаття присвячена розгляду соціальних теоретичних особливостей футбольних дербі країн Східної Азії. Висвітлено соціальні передумови та закономірності футбольних дербі в країнах Східної Азії. Проаналізовано особливості футбольних дербі в різних частинах Східної Азії залежно від соціальних та демографічних особливостей регіонів.

Ключові слова: футбольне дербі, дербі Китаю, дербі Японії, дербі Північної та Південної Кореї.

Футбольні дербі є одним з головних соціальних індикаторів розвитку футболу та однією з його характеристик як соціального явища. Країни Східної Азії мають достатньо низькі показники розвитку футбольного та дербійного господарства, до того ж воно формувалося вертикально за допомогою транснаціональних компаній.

Вчені спеціально не досліджували соціальні особливості футбольних дербі в Аргентині, здебільшого цією проблемою переймаються спортивні журналісти та спеціалісти з футбольної аналітики та інформації. Цей аспект соціальної реальності у вітчизняній соціології не є вивченим.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз соціальних особливостей футбольних дербі країн Східної Азії.

Азія є найнерозвиненішою з погляду футболу частиною Світу. Про це свідчать виступи представників цього континенту на світових футбольних форумах. Це зумовлено, зокрема, азійським менталітетом, який базується на етичних і філософських принципах конфуціанства.

Більшість азійців не сповідують конкурентної боротьби, оскільки вважають, що вона енергетично спустошує як особистість, так і соціальні групи, незалежно від їх масштабів [6]. Водночас сьогодні можна стверджувати про існування філософії китайського народу у сфері мистецтва ведення війни. Головним чином воно викладене в працях Сунь-Цзи [7]. У них наведено багато прикладних принципів, які спрямовані на вирішення проблем, що виникають у межах проведення тих чи інших військових конфліктів або антитерористичних операцій. Розвиток особистісно спрямованого світогляду та індивідуалізованих суспільств за зразком З. Баумана [1] призвів до того, що на сьогодні це мистецтво активно використовують у міжособистісному спілкуванні та міжособистісних відносинах. Тобто уявлення про війну еволюціонувало від групового і міжгрупового до індивідуального рівня.

Саме ідеї Сунь-Цзи зараз є дуже популярними у формуванні міжособистісної боротьби [5; 10]. На нашу думку, це зумовлено зібраністю й ви-

соким рівнем інтелектуальної складової. Усі ці фактори втілюються в традиційних для регіону видах спорту (настільному тенісу, бадмінтоні, ушу, карате тощо). Водночас принципи ігрових видів спорту, що були створені в Європі за ініціативою британських військовослужбовців (футбол, хокей, гандбол, регбі, крикет), передбачають агресивну контактну боротьбу як на міжособистісному, так і на міжгруповому рівнях. Інтелектуальна складова в цих видах спорту наявна, але не є визначальною в так званих “епічних точках”, коли вирішуються окремі результати ігрових протистоянь, вони залежать здебільшого від фізичних якостей окремих спортсменів, які можуть у конкретний момент часу застосувати фізичне зусилля, що змінить результат у той чи інший бік. І саме це не сприяло розвитку як футболу, так і системи футбольних дербі в країнах Азії і країн Східної Азії зокрема.

Під країнами Східної Азії в межах нашого регіонального уявлення на мапі футбольних дербі ми розглядаємо такі країни, як Китай, Японія, Південна та Північна Кореї. Почнемо наше дослідження з найуспішнішої у футбольному плані країни регіону Південної Кореї.

Поширення футболу на Корейському півострові почалося близько 120 років тому, в кінці XIX ст. Футбол був завезений у країну матросами англійського військового корабля “Летюча рибка”, які висадилися в порту Чемульпо (нині Інчхон) у 1882 р. Більш або менш систематичне поширення на корейській землі футбол набув з 1904 р., коли він став одним з предметів в Урядовій школі іноземних мов [4]. Як бачимо, ми маємо справу з класичною схемою – розвиток футбольного дискурсу відбувався за британською схемою, яка тоді розглядала ігрові види спорту й футбол зокрема як елемент неформальної дипломатії, але, на відміну від країн Європи та Південної Європи, в Азії й Кореї цей процес не набув такого поширення.

Уперше Корея вийшла у фінальну частину чемпіонату світу з футболу в 1954 р. Турнір проходив у Швейцарії. Прилетівши туди за кілька годин до початку першого матчу, корейці програли збірній Угорщини, одній з найсильніших на той час команд, з рахунком 0:9, а потім і збірній Туреччини з рахунком 0:7, встановивши своєрідний “рекорд” за пропущеними м’ячами [4]. І після цього розпочався повноцінний розвиток футболу та системи футбольних дербі на корейському півострові. Головне, що в країні розвинулася міжгрупова агресія. Її причиною стали наслідки громадянського конфлікту, який відбувся на теренах Кореї в 1950–1953 рр. [3]. Головний наслідок цього військового конфлікту – це поділ корейського півострову на дві окремі країни (Південну Корею і Північну Корею), що став початком соціокультурних протистоянь, які ми називаємо футбольним дербі.

Подальший розвиток футболу в Південній Кореї не був професійним і мав здебільшого регіональну основу, що за особливостями проведення національних футбольних першостей не є типовим. І тільки національна збірна з футболу стала відображенням розвитку місцевого футболу. Завдяки цьому збірна Південної Кореї стала одним з лідерів азійського футболу, яким залишається й досі.

На думку В. Гуєнкова, ці успіхи стали можливими багато в чому завдяки підтримці з боку Корейської професійної футбольної ліги. Корея першою з азійських країн організувала в 1983 р. професійну футбольну лігу, що не тільки підвищило рівень корейського футболу, а й підштовхнуло інші азійські країни до наслідування прикладу Південної Кореї [4]. Система футбольних дербі в Південній Кореї, як і в США, була створена штучно, оскільки футбольні клуби створені не простими вболівальниками, а великими національними й міжнародними компаніями, які за європейськими мірками створили низку футбольних клубів. Саме тому всі футбольні дербі здебільшого мають промисловий та корпоративний характер.

Класичним для Південної Кореї є протистояння футбольних клубів “Соннам Ірхва Чхонма” та ФК “Сеул”. Це футбольне дербі не є характерним для європейських футбольних дербі, оскільки в основі промислове та релігійне протистояння. Промислове чи корпоративне футбольне дербі, на нашу думку, є таким, тому що в його соціальній основі лежить протистояння між футбольними клубами, які фінансово підтримуються промисловими, фінансовими групами або транснаціональними компаніями. Так, футбольний клуб “Сеул” представляє транснаціональну компанію LG, а його безпосередній візаві – компанію “Тониль груп”, що є найбільшим промисловим картелем Південної Кореї. Інший соціально-економічний фактор цього футбольного дербі полягає в тому, що воно має також релігійні основи, як класичне шотландське дербі (“Рейнджерс” та “Селтік”). Тільки в Південній Кореї це більш тенденційне протистояння. Воно полягає в протистоянні традиційних вірувань, які є характерними для Південної Кореї й так званої релігійної течії “муністів”. Керівником цієї релігійної течії є Мун Сон Мен, який і є власником футбольного клубу “Соннам Ірхва Чхонма” [9].

Жанр корпоративних футбольних дербі не вичерпується класикою футбольних дербі країни. Іншим футбольним корпоративним дербі Кореї є протистояння футбольних клубів “Сеул” та “Сувон Самсунг Блюїнгз”. Як ми вже з’ясували, “Сеул” належить компанії LG, тоді як уже в назві його опонента є слово “Самсунг”, що говорить про вплив цього світового гіганта побутової техніки та електроніки. Крім того, сьогодні це футбольне дербі набуло й субрегіонального характеру, коли вони “Сеул” став столичним футбольним клубом, а “Сувон Самсунг Блюїнгз” залишився провінційним. Футбольний клуб “Чонбук Хьонде Моторс” робив спробу зробити актуальними паралельне корпоративне футбольне дербі, яке б поширювалося на протистояння з клубами гігантів електроніки. Та воно було актуальним кілька років, коли “Чонбук Хьонде Моторс” був лідером національної першості з футболу. Водночас “Ульсан Хьонде” допоміг футбольному клубу “Чонбук Хьонде Моторс” з його вболівальниками створити класичне місцеве протистояння, що відповідає всім умовам саме місцевого футбольного дербі. Та все ж це дербі є провінційним. Значного поширення набуло так зване природне дербі, яке становлять футбольні клуби “Пхохан Стилерс” та “Пусан Ай Парк”. Вони є найголовнішими футбольними клубами Південної Кореї, а на початку 90-х рр. XX ст. навіть були лідерами національної корейської першості.

Зовсім інша ситуація в Північній Кореї. Загалом ситуація в цій країні є інформаційно ізолюваною. Про це свідчить такий факт. На території Північної Кореї користуватися Інтернетом можуть лише співробітники деяких установ. Для всіх інших жителів КНДР доступна національна комп'ютерна мережа – Кванмен. Центр комп'ютерної інформації Північної Кореї відповідає за наповнення цієї мережі. Він вивантажує з Інтернету нейтральні в ідеологічному плані матеріали, на зразок природничонаукової й технічної інформації, і закачує їх у Кванмен [2]. Як бачимо, ці факти говорять про те, що не варто довіряти інформації, яка на сьогодні є доступною з корейських джерел, але задля порівняння ми її не можемо ігнорувати. Тим більше, що вона є красномовною.

Сьогодні загальновідомо, що в Північній Кореї за всю історію проведення футбольних першостей сформувався паралельний дербійний трикутник, дуже характерний для тоталітарних та посттоталітарних держав. Він схожий на дербійну систему СРСР “сталінської доби”, югославську “доби Б. Тіто”, Болгарії й деяких інших країн. У межах класики такого трикутника повинні функціонувати футбольні клуби армії, правоохоронних і спецслужб. Ці дві вакансії є характерними в ролі константи й подібних дербі. Варіативною частиною таких дербі може бути футбольний клуб, що має неформальну назву “народний”. У СРСР таким був московський “Спартак” (фінансувався за рахунок харчової промисловості), у Болгарії – софійський “Левські” (спортивний клуб, який об'єднав спортивні фонди навколо знаменитого болгарського спортсмена), у Югославії – клуб “Динамо” з міста Загреб (за рахунок протистояння Сербії та Хорватії, яку фінансувала хорватська еліта). У межах Північної Кореї таким джерелом фінансування став столичний муніципалітет.

Проте основний пріоритет у Північній Кореї має армійський клуб “25 квітня”, який базується в столичному місті Пхеньян. Йому протистоїть однойменний столичний футбольний клуб. Це футбольне дербі є класичним і місцевим. Альтернативою цьому дербі є класичне паралельне дербі, у межах якого столичним клубам протистоїть “Амноккан” – клуб місцевої служби безпеки. Цей клуб є новим елементом цієї системи, оскільки раніше цю нішу займав футбольний клуб “Локомотив” з міста Синийджу, що представляв залізничну складову країни.

До того ж слід пам'ятати, що багато громадян Північної Кореї страждають від недоїдання, пов'язаного з недосконалою програмою розподілу продовольства в цій країні й підходом “їжа, перш за все, військовим”. Згідно з доповіддю ООН, 60% північнокорейських дітей недоїдають, а 16% страждають від голоду [2]. Тому така невелика кількість футбольних клубів бере участь у футбольних дербі країни.

Футбол у Японії, як і в інших країнах, є досить розвиненим, але це сталося лише після переходу на професійні рейки. Місцева Джей-ліга розпочала свою діяльність у 1993 р. як професійна ліга з 10 команд. Перший сезон пройшов з 15 травня до 15 грудня. До 2004 р. чемпіонат проходив у два етапи. Кожен етап проходив у два кола [8]. Сьогодні це найпопулярні-

ше серед футбольних змагань в Азії. Проте в японському соціумі сформована оригінальна система футбольних дербі. Одна з головних її характеристик полягає в тому, що сформована подвійна система паралельності. Класична система футбольних дербі базується на трикутнику, який становлять такі футбольні клуби: “Касима Антлерс”, “Джубило Івата”, “Йокогама Ф. Маринос”. Ці футбольні клуби є найуспішнішими в країні, що дає їм змогу сформувати не тільки систему паралельних, а й місцевих дербі. Система постпаралельних футбольних дербі була сформована через успіхи футбольного клубу “Гамба Осака”. Тепер це протистояння перебуває в стадії протистояння клубів зазначеного нами трикутника із цим клубом з міста Осака. На базі Осаки сформовано й найбільше дербі клубів “Гамба” та “Сересо”.

У Китаї, де розвиток футболу є досить незначним, сформована класична система дербі, що схожа на вже згадуваний класичний японський дербійний трикутник. Його формують Далян Шиде, Шаньдун Лунен, Гуанчжоу Евергранд. Це дербі можна розглядати як дербі префектур. Інші дербі в країні, яких досить мало через загальнонизький рівень розвитку футболу в країні, є провінційними.

Висновки. Незважаючи на деякі особливості, система футбольних дербі країн Сходу Азії суттєво не відрізняється від подібних систем у Європі та Південній Америці. У межах Південної Кореї сформовано класичне дербі, у якому перехрещуються корпоративні та релігійні аспекти.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – Москва : Логос, 2005. – 390 с.
2. Вісім цікавих фактів про Північну Корею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korysne.co.ua/tsikavi-fakty-pro-koreyu/>
3. Война в Корее, 1950–1953. – Санкт-Петербург : Полигон, 2003. – 360 с.
4. Гуенков В. Корейский футбол вчера и сегодня [Электронный ресурс] / В. Гуенков. – Режим доступа: <http://vestnik.kr/articles/3525.html?print>.
5. Зотов О. В. О логике и структуре трактата Сунь-цзы / О. В. Зотов // Общество и государство в Китае : 25-я научная конференция. – Москва, 1994. – С. 86–95.
6. Кобзев А. И. Философия китайского неоконфуцианства / А. И. Кобзев. – Москва : Восточная литература РАН, 2002. – 606 с.
7. Сунь-Цзы. Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы. – Москва : АСТ, 2002. – 280 с.
8. J. League schedule [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.j-league.or.jp/eng/tournaments/>.
9. International business; Key Moon Unit Goes Into Default [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nytimes.com/1998/12/01/business/inter.national-business-key-moon-unit-goes-into-default.html>
10. McNeilly Mark R. Sun Tzu and the Art of Modern Warfare / Mark R. McNeilly. – Oxford University Press, 2001.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014.

Мосаев Ю. В. Теоретические аспекты футбольных дерби стран Восточной Азии

Статья посвящена рассмотрению социальных теоретических особенностей футбольных дерби стран Восточной Азии. Освещаются социальные предпосылки и закономерности футбольных дерби в странах Восточной Азии. Анализируются осо-

бенности футбольных дерби в разных частях Восточной Азии в зависимости от социальных и демографических особенностей регионов.

Ключовые слова: футбольное дерби, дерби Китая, дерби Японии, дерби Северной и Южной Кореи.

Mosaev Y. Theoretical Aspects of Football Derby East Asia

The article is devoted to theoretical analysis of the social characteristics of the football Derby East Asia. In working out the social prerequisites and regularities football Derby in East Asia. The article analyzes the features of the soccer Derby in different parts of East Asia, depending on social and demographic characteristics of the regions.

The purpose of the article. To carry out theoretical analysis of the social characteristics of football Derby East Asia.

Statement of the problem in General. Football Derby is one of the main social indicators of development of football and is one of its characteristics as a social phenomenon. East Asian countries have relatively low development indicators football and Derbeneva economy, and besides, she formed vertically through multinational companies. That is why she acts the part of our research, a kind of field in which in our opinion is most clearly manifested the main trends of modern Derbeneva movement in the world.

State the research problem. A study of the social features of football Derby in Asia was not engaged in professional scientists involved in social Sciences and sociology in particular, part of this problem was engaged in sports journalists and experts with football intelligence and information. At the same time, this aspect of social reality in domestic sociological thought has not been studied. Besides the problems of football Derby in General is not considered in the Ukrainian sociological thought.

The main part. Asia is undeveloped from the point of view of football continent on the globe. This is evidenced by the speeches of the representatives of this continent in world football forums. This is due to the Asian mentality, which is based on the moral and philosophical principles of Confucianism.

The conclusions. In General, it should be noted that despite some peculiarities system football Derby countries of East Asia is not significantly different from similar systems in Europe and South America. Although within South Korea formed a classic Derby in which are intertwined corporate and religious aspects.

Key words: Football Derby, Derby China, Derby Japan, Derby North and South Korea.

УДК 316.4.05

О. С. ОПРЯТНАЯ

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ПРОЕКТА МЕДИЦИНСКОЙ РЕФОРМЫ В ПИЛОТНЫХ РЕГИОНАХ СТРАНЫ НА III ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

В статье проанализированы результаты внедрения медицинской реформы в Украине в пилотных регионах на III этапе ее реализации, ее положительные и отрицательные стороны, влекущие за собой прямое воздействие на формирование здоровой нации.

Ключевые слова: пилотный проект, медицинская реформа, модели реформирования, семейный врач.

Украина пришла к моменту, когда жить по-старому невозможно, а по-новому еще не научились. В связи с этим, медицинская реформа, которую так долго ожидали, проявила себя в негативном свете. В вопросе формирования реформ украинской медицины принимают участие такие специалисты по вопросам экономики, политики, медицины, как Игорь Бураковский [1], Виталий Евтушенко [3], Максим Ионов, Зола Кондур [5], Олег Мусий [5; 6].

В этой статье рассматриваются достигнутые результаты реформы здравоохранения в пилотных регионах страны на III этапе своего существования, “положительные и отрицательные стороны, влекущие за собой прямое воздействие на формирование здоровой нации.

Цель статьи – анализ результатов пилотного проекта медицинской реформы в Украине на настоящий момент по истечению трех лет от ее начала.

Медицинская реформа в Украине является необходимой, но пока ее внедряют непродуманно и фрагментарно. Об этом заявил Игорь Бураковский, председатель правления Института экономических исследований и политических консультаций, 31 октября 2011 г. в Киеве во время круглого стола “Реформа здравоохранения в Украине: идея и реалии”. Во время мероприятия были представлены результаты анализа реформы здравоохранения Украины, осуществленного при поддержке Международного фонда “Возрождение”.

По словам эксперта, Министерство охраны здоровья (МОЗ) так и не утвердило модели системы здравоохранения, которую хочет получить Украина в результате реформы. Вследствие этого пилотные регионы столкнулись с необходимостью самостоятельно разрабатывать модель оказания медицинской помощи и подходы к ее развитию. Игорь Бураковский отметил, что Украине следует приближать принципы оказания медицинской

помощи к мировым стандартам, определенным Всемирной организацией здравоохранения [1].

Реформа здравоохранения, которую начали внедрять в 2011 г. в Винницкой, Днепропетровской, Донецкой областях и Киеве, сразу же подверглась критике – особенно со стороны медработников. Власти хоть и признавали недоработки в процессе реформы, но уверяли, что она приносит свои плоды. В частности, звучали заявления о повышении зарплаты медперсоналу [2].

Спустя почти 2,5 года узнаем у врачей их отношение к изменениям, у экспертов – их мнение по поводу реформы, а у властей – планы на нее.

Начнем с Киева. Главный детский инфекционист департамента здравоохранения КГГА Виталий Евтушенко рассказывает, что главные проблемы отрасли, конечно, не обострились, но и не исчезли.

“Особо ничего не изменилось. Фонд обеспечения остался примерно на таком же уровне, как и был до реформы. В плане пациентов, которые поступают, тоже ничего не изменилось, многие поступают уже достаточно поздно. Основная проблема в том, что сами родители детей позже обращаются, не доверяют местным врачам. В этом плане статус врача не поднялся с реформой”, – говорит Евтушенко.

По его словам, медучреждениям в столице по-прежнему необходимы оборудование и медикаменты.

Вопрос финансирования касается не только закупки необходимого оборудования. Он также затрагивает и проблему низких зарплат медицинского персонала.

Президент Всеукраинского совета защиты прав и безопасности пациентов Виктор Сердюк считает, что медицинская реформа не улучшила качество услуг, а наоборот.

“Ситуация какой была плачевной – такой и осталась, – говорит он. – Любые реформы требуют финансирования. А в условиях, когда его недостаточно, реформы будут создавать дополнительный хаос и разруху”.

До реформы в Киеве работали 64 поликлиники. После реорганизации появились 28 Центров первичной медико-санитарной помощи.

В Центре первичной медико-санитарной помощи врач может только провести консультацию, поставить диагноз и помочь при мелких травмах. По сути, если у больного не насморк и не ушиб, то его направляют к узкому специалисту и на анализы. А это можно сделать уже только в госпитальном округе, который находится в совершенно другом месте.

“Благодарности” от пациентов как были, так и остались. В тех же объемах. Но, с точки зрения пациента, ему уже нужно платить два раза – у нас, в “бывшей поликлинике”, где уже толком ничем не помогут, просто направят к узкому специалисту – например, к кардиологу, – и второй раз, уже в другом месте, самому кардиологу”, – говорит медсестра Наталья, которая работает в Центре первичной медико-санитарной помощи на Оболони.

“Единственный результат, который дала реформа – это то, что людей запутали. Пациентов теперь нам направляют из бывших поликлиник, и

очень часто возникают ситуации, когда непонятно почему человека с болью в животе направили, например, к офтальмологу, – рассказывает врач-кардиолог одной из городских больниц в Дарницком районе Ирина. – Сами пациенты теперь, по возможности, идут в частные клиники. Никто не хочет тратить время и стоять в очереди к семейному врачу, чтобы он переправил на врача из вторичной цепи медицинской помощи, к которому нужно снова стоять в очереди и ехать на другой конец города” [2].

Посмотрим, что происходит в другом пилотном регионе, в Днепропетровске.

Три года назад в Днепропетровске и области начали внедрять медицинскую реформу. Главной задачей реформы называют обеспечение доступности качественных медуслуг для населения. “Сегодня” поинтересовалась у врачей и пациентов, насколько лучше стало лечиться, а у власти – какие успехи принес пилотный проект.

В целом днепропетровцы недовольны качеством обслуживания, а врачи нарекают на большую загруженность при прежних зарплатах.

В одной из детских поликлиник из-за сокращения ставок уволились лаборанты, и родители теперь должны идти с анализами или в частные лаборатории, или в центральные больницы, где большие очереди [3].

За время проведения так называемой медицинской реформы в Днепропетровской области, по данным Государственной службы статистики Украины, с января по ноябрь 2013 г. умерло 46792 человека, из них – 264 ребенка до 1 года, в результате чего наша область заняла второе место по смертности. В этой плачевной статистике нас опередила только Донецкая область, которая тоже была одним из пилотных регионов, где реформировали медицину. Только за первый год реформы в 2012 г. количество умерших превысило число родившихся в 1,4 раза, общее количество смертей детей возрастом до 1 года в 2012 г. увеличилось почти на 8%, по сравнению с 2011 г., за январь 2013 г. количество смертей среди детей до 1 года увеличилось более чем в 1,6 раза! Причем смертность в перинатальном периоде увеличилась в 3 раза!

Все это стало следствием недальновидной и преступной деятельности директора департамента охраны здоровья Днепропетровской облгосадминистрации Валентины Гинзбург.

Под грифом “для повышения эффективности коек” в Днепропетровской области реформаторами были закрыты десятки круглосуточных стационаров. Особенно пострадали жители сельских районов Днепропетровщины, на которые пришлось 30% от четырех с лишним тысяч сокращенных коек в стационарах. Закрытие больниц здесь, по сути, означает одно: либо ехать за сотню километров в центр, либо тихо помирать дома. Расстояние между сельскими больницами и их потенциальными пациентами теперь составляет 50–70 км.

За 11 месяцев 2012 г. от туберкулеза умерло 653 человека. В Магдалиновском районе, где в ходе “оптимизации” было закрыто туберкулезное

отделение, рост заболеваемости за год составил 24,2%, смертность выросла на 66%. Аналогичная ситуация – и в других районах области, где не осталось ни одного фтизиатра. Что касается коек для больных туберкулезом, то их число сократили с 1842 до 1660, это при том, что эпидемия распространяется. Заболеваемость туберкулезом в области остается высокой и составляет в среднем 3100 заболевших человек в год. Так, на сегодня в области проживает 5839 человек с активной, и 24100 человек – с не активной формой туберкулеза. Закрыты туботделения в Апостоловском и Солонянском районах. Сокращено количество коек в тубдиспансере Верхнеднепровского района, в Петропавловском, Криничанском районах, в городе Першотравенске нет ни одного врача-фтизиатра.

В результате медицинской реформы в области фактически ликвидирована педиатрическая служба, закрыты детские поликлиники, сокращены педиатры на бригадах скорой помощи. На местном уровне созданы такие условия, которые просто вынуждают педиатров либо менять профиль своей профессиональной деятельности и в погоне за “длинным рублем” или так называемыми “местными стимулами” становиться семейным врачом, либо искать новое место работы. При этом сам процесс переобучения специалистов зачастую носит принудительный и административный характер. По утвержденным на управляющем комитете планам, к 2015 г. в области не останется ни единого педиатра.

Только в г. Днепропетровске было закрыто 4 больницы и реорганизовано 24 лечебных учреждения города и области путем присоединения их друг к другу, было закрыто 17 из 22 районных роддомов. Ликвидация поликлиник, в том числе и детских, смешение потоков, усложнение маршрутов пациентов, отсутствие необходимого диагностического и профилактического оборудования, уничтожение педиатрии и гинекологии на первичном уровне, нехватка персонала и прочее привели к тому, что доступность медицины ухудшилась, а показатели заболеваемости и смертности значительно увеличились.

Но с позиции Валентины Гинзбург, высокая детская смертность сегодня – это вполне естественно, ибо результаты медреформы дадут о себе знать, по ее словам, лет через пять-шесть.

Особое плачевное состояние у скорой помощи в г. Днепропетровске. Несмотря на то, что бригады полностью укомплектованы медикаментами, открыты дополнительные пункты базирования, что ускорило время прибытия к больному, все машины оснащены системой GPS, частично был обновлен санитарный транспорт, обнажились другие очень острые проблемы – это недостаток и неполная комплектация бригад. На миллионный город числится всего 67 бригад, укомплектованных врачами на 60%, фельдшерами – на 80%.

Станция скорой медицинской помощи хронически страдает от недофинансирования. Вместо необходимых на 2013 г. 42,028 млн грн, выдели-

ли только 24,643 млн. Сама станция находится в разрушающемся столетнем здании, не отвечающим ни одним санитарным нормам [5].

Член комитета по реформированию системы здравоохранения Общественного совета при Минздраве Украины, врач безотлагательных состояний, координатор медицинской службы Майдана Максим Ионов сообщил, что реформа экстренной медицинской помощи была неэффективной. Он назвал провальными проекты “Единая система 112”, на который выделялись огромные средства, а также очень “сильно разрекламированный и крайне необходимый проект “Национальный проект «Своевременная помощь»”. По его словам, эти проекты показали, что “это были сугубо проекты, на которых “отмывались” средства, огромные финансовые ресурсы”. Он подчеркнул, что “существенно ничего не изменилось, кардинальных изменений в системе нет”. Ионов отметил, что “статистика у нас “дутая” и до сих пор не определен тот показатель “прибытие за десять минут к больному” – речь идет о том, что машина экстренной медицинской помощи должна прибыть к пациенту не позже, чем через 10 минут, сколько жизней спасено, ведь для меня как для врача намного более важный показатель, сколько я и за какое время довез больного до стационара”.

Ионов отметил, что является негативным и прекращение с 1 января 2014 г. деятельности специализированной службы, которая является частью экстренной медицинской помощи. По его словам, таким образом, пациенты были лишены “квалифицированной специализированной помощи”, в частности речь идет о случаях острых инфарктов и острых инсультов.

Представитель Международной благотворительной организации “Ромский женский фонд “Чирикли”” Зола Кондур отметила, что есть случаи дискриминации ромов по предоставлению им медицинской помощи, то есть, есть случаи отказа медиков от предоставления такой помощи. По ее словам, в Украине проживает, по неофициальной статистике, от 200 до 400 тыс. ромов, а по официальной статистике – около 48 тыс. Она отметила, что важно, чтобы была включена в перечень профессий такая профессия, как ромский посредник, которые будут помогать людям при решении вопросов, касающихся получения людьми этой национальности качественной медицинской помощи. По ее словам, такие посредники нужны и для других “незащищенных групп” [4].

Реформирование медицины происходило спешно, в неправильном направлении, без учета общественного мнения, без глубокого экономического анализа и учета всех негативных последствий, особенно в таком важном вопросе, как здоровье будущих поколений. Население области нарекло медреформу геноцидом! Медреформа “по-Гинзбург” – это резкое сокращение финансирования медицины, сокращение коек, закрытие больниц, рост заболеваемости и смертности в области.

В связи со всем вышесказанным и перечисленным Днепропетровская городская профсоюзная организация Независимого профсоюза медицинс-

ких работников Украины обратилась к министру здравоохранения Украины Олегу Мусию с просьбой принять все возможные меры для того, чтобы остановить так называемую медицинскую реформу, провести всесторонний анализ финансово-экономических, статистических и социальных результатов ее проведения. Также она поднимает вопрос о сохранении педиатрической службы на первичном уровне и на бригадах скорой помощи, об отмене сокращения сети учреждений охраны здоровья, в частности туберкулезных отделений и родильных домов [4].

В ответ на происходящие события министр здравоохранения Украины Олег Мусий во время пресс-конференции, 28 апреля 2014 г. в Николаевской ОГА, рассказал, что в ходе медицинской реформы будет изменена система управления отраслью, ее финансирования и подготовки кадров.

Он отметил, что трансформация отрасли будет проходить по трем основным направлениям: изменение системы управления через разгосударствление и создание лекарственного, медсестринского самоуправления и самоуправления работников фармации; изменение системы финансирования; изменение подготовки кадров, дальнейшее внедрение общей практики – семейной медицины будет приоритетом Министерства, она будет приближаться к мировым стандартам. Министр подчеркнул, что в этом деле крайне важен открытый диалог с регионами и партнерские отношения [6].

Выводы. В конечном итоге мы видим, что пилотные регионы столкнулись с необходимостью самостоятельно разрабатывать новые модели оказания медицинской помощи и подходы к ее построению. Одним из самых болезненных вопросов стало отсутствие критериев реорганизации сельских участковых больниц в амбулатории семейной медицины. В отдельных случаях это привело к ухудшению доступа к медицинской помощи для сельских жителей [5].

Список использованной литературы

1. Селюк Г. Медична реформа: ідея правильна – реалізація непередумана [Електронний ресурс] / Г. Селюк // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи “Права Людини в Україні”. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1383241880>.
2. Медреформа в Киеве 2,5 года спустя: врачами работают энтузиасты, а платная медицина обходится дешевле “бесплатной” [Электронный ресурс] // Информационный портал Киев сегодня. – Режим доступа: <http://kiev.segodnya.ua/kpeople/ukraincevperevedut-na-obyazatelnuyu-strahovuyu-medicinu-529812.html>.
3. Результаты медреформы в Днепропетровске: врачи жалуются на зарплаты, больные – на сервис [Электронный ресурс] // Информационный портал Онлайн издание “Сегодня.ua”. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/dnepr/rezultaty-medreformy-v-dnepropetrovske-vrachi-zhaluyutsya-na-zarplaty-bolnye-na-servis-571214.html>.
4. Л. Шевченко Плачевные результаты медреформы [Электронный ресурс] / Л. Шевченко // Сайт “Конфедерація вільних профспілок України”. – Режим доступа: <http://kvpu.org.ua/uk/news/6/3015/plachevnye-rezultaty-medreformy>.
5. Эксперты заявили о провале медреформы в Украине [Электронный ресурс] // Онлайн издание “Народный Корреспондент”. – Режим доступа: <http://nk.org.ua/obshchestvo/88186-eksperty-zayavili-o-provale-medreformy-v-ukraine>.

6. Мусий О. В ходе медреформы будет изменена система управления отраслью, ее финансирования и подготовки кадров [Электронный ресурс] // Правительственный портал. – Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=247254260.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2014.

Опрятна О. С. Медико-соціальна адаптація проекту медичної реформи в пілотних регіонах країни на III етапі розвитку

У статті проаналізовані результати впровадження медичної реформи в Україні в пілотних регіонах країни на III етапі свого існування, її позитивні і негативні сторони тягнуть за собою прямий вплив на формування здорової нації.

Ключові слова: *пілотний проект, медична реформа, моделі реформування, сімейний лікар.*

Opriatnaya O. Medical and social adaptation draft health reform in pilot regions in the third stage of

The article have been analyzed results of the implementation of health reform in Ukraine in the pilot regions of the country at the third stage of its implementation, its positive and negative situations entailing direct effect on the formation of a healthy nation.

Stresses that at the state level through the Ministry of Health is not defined model of the health care system as a basis for health reform in Ukraine. Consequently, the pilot regions are faced with the need to develop their own model of care and approaches to its development, trying to bring the principles of health care to the world standards set by the World Health Organization.

Reforming Medicine happened quickly, in the wrong direction, without taking into account public opinion, without a thorough economic analysis and consideration of all the negative effects, especially in such an important issue as the health of future generations.

The transformation of the industry is expected in three main areas: change management system through privatization and the creation of the drug, self-government and self-government nursing staff of Pharmacy; change in the system of financing; change in training, further introduction of general practice – family medicine will be a priority of the Ministry. It will be closer to international standards. In this case, an open dialogue is crucial states in the region and relations “doctor – patient”.

In the end, we see that the pilot regions faced with the need to develop new models of care and approaches to its construction. One of the most painful issues was the lack of criteria for the reorganization of rural hospitals in the family medicine clinic. In some cases, this has led to a deterioration in access to health care for rural residents

Key words: *pilot project, medical reform, reform model, family physician.*

УДК 316.62:616.891–056.3

О. Ф. ПИРОНКОВА

К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТНИКАХ ПСИХОИЧЕСКОГО ДИСКУРСА И ПРИЧИНАХ СТИГМАТИЗАЦИИ ПСИХИЧЕСКИ БОЛЬНЫХ

В работе выделены и классифицированы участники психоического дискурса; установлено их соотношение, прослежено их взаимовлияние на формирование представлений о психоическом.

Рассмотрены причины стигматизации психически больных. Предложены пути, позволяющие увеличить долю осведомленности населения о психоическом, а также устранить существующие неверные негативные представления о психически больных и психиатрических учреждениях, являющиеся определяющими в формировании стигматизации психически больных.

Ключевые слова: психоический дискурс, социальный дискурс, общество, участники психоического дискурса, психически больные, стигматизация.

Факт стигматизации психически больных имел место во все времена и сохраняется по сей день. Несмотря на существование нескольких точек зрения на психически больных, к наиболее часто встречаемому виду стигматизации в нашем государстве относится отрицательно-стигматизирующее, что приводит к негативным влияниям как на оказание медицинской помощи данному контингенту больных в силу низкой обращаемости населения за психиатрической помощью, так и на психическое состояние, социальную адаптацию и уровень жизни вообще психически больных, что является следствием стресса, вызываемого дискриминацией в обществе, вынужденной аутизацией, аутоизоляцией и социальным дистанцированием психически больных со снижением их социальной активности, избеганием обращаемости за психиатрической помощью и отказом от приема поддерживающей терапии как варианта уклонения от социальной стигматизации.

Следует отметить, что к стигматизации больных приводит ни столько сам факт психической болезни и наносимые ею юридические ограничения, сколько неверное представление в обществе о психически больных и о психических болезнях как таковых. Не последнюю роль в этом играет доминирующее влияние на формирование структуры и содержания психоического дискурса ряда его участников, институтов, инстанций, в том числе социальных страт, относящихся к различным общественным сферам. При этом следует отметить, что подобное влияние отнюдь не всегда закреплено за носителями достоверной информации о психоическом, а скорее базируется на возможности транслировать и распространять свою позицию (мнение, данные, представления) на большие массы населения. В связи с

чем психоический дискурс следует разделять на истинно психоический (специализированный) и псевдопсихоический (“околопсихоический”) – ведь ни у кого не возникает сомнений в невозможности формирования и поддержания истинно психоического дискурса лицами, имеющими весьма смутное представление о теме дискурса, а его участников – в зависимости от уровня тематической (профильной) специализации и заинтересованности (прямой или косвенной) в формировании определенного направления психоического дискурса.

Высокая социальная значимость стигматизации психически больных вследствие внедряемых общественностью социальных практик взаимодействия с психически больными диктует необходимость исследования причин и предпосылок их формирования, в том числе, вследствие особенностей участников психоического дискурса. Тем не менее, в специальной социологической литературе отсутствуют исследования, относящиеся к выделению и классификации участников психоического дискурса в контексте реализации ими вербально-поведенческих практик взаимодействия с психически больными. Начало освещению данного вопроса положено нами в предыдущих работах и обусловлено дискуссионной значимостью тематики, спровоцированной рядом публикаций преимущественно историко-публицистической и медико-прикладной направленности, поднимающих проблему стигматизации психически больных [3–5, 9].

Цель статьи – выделить и классифицировать участников психоического дискурса, установить и проследить их взаимовлияние на формирование представлений о психоическом; рассмотреть причины стигматизации психически больных.

Методология исследования: компетиционно-сентенционный архив-анализ практик.

Для выполнения поставленной цели применялись следующие методы исследования: анализ, синтез, социологический опрос (интервьюирование, анкетирование); контент-анализ; методы математической статистики.

Базу исследования составили: нормативно-правовая база осуществления медицинской психиатрической помощи и социальной работы; данные контент-анализа материалов, касающихся рассматриваемой проблемы; опосредованный и неопосредованный опрос населения города Киева – 100 респондентов.

Результаты исследования позволили сформировать следующую классификацию участников психоического дискурса (рис. 1.).

В зависимости от обладания полной и достоверной информацией о психических болезнях, психически больных и психиатрических больницах участников психоического дискурса следуют разделять на такие контингенты:

– обладающие полной и достоверной информацией о психических болезнях, психически больных и психиатрических больницах;

Рис. 1 Структура участников психоического дискурса

- обладающие частичной достоверной информацией о психических болезнях, психически больных и психиатрических больницах;
- не обладающие достоверной информацией о психических болезнях, психически больных и психиатрических больницах либо обладающие ею в крайне малых объемах, не позволяющих сформировать правильное представление.

Соотношение влияния на формирование представлений о психическом у населения и уровня достоверности распространяемой информации можно проследить на материалах табл. 1.

Таблица 1

Классификация участников психического дискурса в зависимости от обладания информацией о психически больных и влияния на формирование представлений о психическом у рядового населения

Участники психического дискурса	Обладание информацией о психическом		Влияние на формирование представлений о психическом у рядового населения
	Верная информация	Неверная информация	
Сотрудники СМИ, деятели культуры, искусства	нет	вся	значительное
Здоровое население, не сталкивающееся с психически больными	нет	вся	значительное
Фармакологические компании	неполная	частично	большое
Здоровое население, сталкивающееся с психически больными, но не связанное с ними родственными или семейными узами	нет/частичная	вся/частично	среднее
Научно-образовательные учреждения немедицинского профиля	нет	частично	среднее
Психологи общего профиля	нет	вся	малое
Научно-образовательные учреждения медицинского профиля	полная	нет	малое
Психически больные	нет/частичная	частично	малое
Здоровое население, имеющее психически больных родственников	нет/частичная	частично	малое
Медицинские психологи	неполная	частично	малое
Врачи – не психиатры	неполная	частично	малое
Врачи-психиатры	полная	нет	малое

В зависимости от контакта с психически больными в рамках профессиональной деятельности участников психического дискурса следует разделять на:

1. Сталкивающиеся с психически больными в профессиональной деятельности:

- оказывающие медицинские услуги;
- оказывающие сопроводительные медицинские услуги;
- производители психофармакологических препаратов, оборудования;
- оказывающие услуги по социальной реабилитации.

2. Не сталкивающиеся с психически больными в профессиональной деятельности:

- сталкивающиеся с психически больными в повседневной жизни (родственники, друзья, соседи, коллеги, работодатели психически больных);
- не сталкивающиеся с психически больными в повседневной жизни (все остальное население).

Взаимовлияние участников дискурса на формирование представлений о психоическом можно отобразить в виде вариации кругов Эйлера (рис. 2).

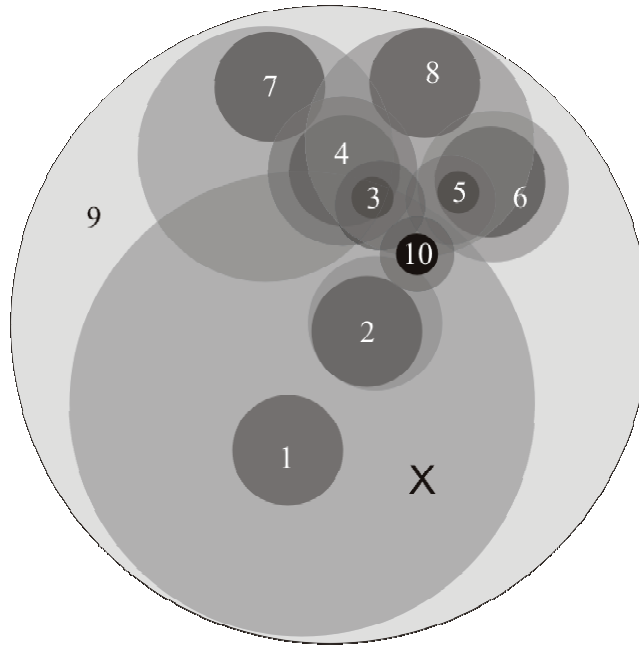

Рис. 2. Взаимовлияние участников дискурса на формирование представлений о психоическом (1 – журналисты, деятели культуры, искусства; 2 – социальные организации; 3 – врачи-психиатры; 4 – врачи – не психиатры; 5 – медицинские психологи; 6 – практические психологи; 7 – фармацевтические компании; 8 – научно-образовательные учреждения; 9 – население; 10 – психически больные; х – радиус информационного влияния участника дискурса)

К средствам, влияющим на формирование у населения представлений о психически больных, психических заболеваниях, психиатрических больницах, можно отнести:

- развлекательная и художественная продукция средств массовой информации, новостные блоки (художественные произведения, фильмы, новости);
- рекламные продукты тематической направленности (социальная реклама, реклама фармакологических препаратов, частных медицинских и психологических центров, “экстрасенсов” и “целителей”);
- специализированная тематическая литература, тематические лекции (авторами которых являются специалисты профильных областей);

- информация, преподаваемая в учебных заведениях (медицинских и иного профиля);
- культурально и социально обусловленные общественные представления.

Отношение к психически больным может варьировать в зависимости от информационной осведомленности о психических болезнях. Нередко индивиды, никогда не сталкивающиеся со сферой психоического, вынуждены формировать свое представление о психически больных и психических болезнях по той скудной информации, большую часть которой составляют развлекательные произведения, сводки новостей, заказные рекламные продукты фармацевтической направленности.

В ареале достоверной медицинской информации сегодня наблюдается информационный вакуум. По-сути, не смотря на то, что речь идет об общесоциальной проблематике, полное представление о психоическом имеют лишь крайне небольшой круг лиц профильных специальностей.

Это подтверждает проведенный нами опрос, позволивший выявить степень влияния источников информации о психоическом среди респондентов немедицинских групп, ранее не сталкивавшихся с психически больными.

Так, среди 100 опрошенных респондентов 92% сформировали свое мнение о психически больных, психических болезнях и психиатрических больницах на основании бытующих среди населения представлений; 85% – на основании материалов средств массовой информации (новостных и развлекательных передач, художественных фильмов, художественной литературы); 35% отметили среди влияющего на свое представление о психически больных, психических болезнях и психиатрических больницах рекламные продукты тематической направленности; 5% указали знания, почерпнутые на базе немедицинских учебных заведений (средние школы, вузы), и только 2% отметили специализированную литературу и специализированную информацию, полученную в медицинских учреждениях лечебно-профилактического профиля (рис. 3).

Это свидетельствует о крайне малом влиянии на сегодняшний день специализированной информации на представление общества о психоическом, что влечет к формированию неверного и, зачастую, негативного представления о психически больных, психических болезнях, психиатрических больницах.

Бросается в глаза превалирующая доля непрофессиональной медицинской информации в формировании представлений о психически больных у населения – так, вряд ли можно ожидать верных и полных данных о психически больных от развлекательных передач и художественной литературы, либо рекламных продуктов, заказчиками которых являются лица, заинтересованные в конъюнктурном, одностороннем освещении темы.

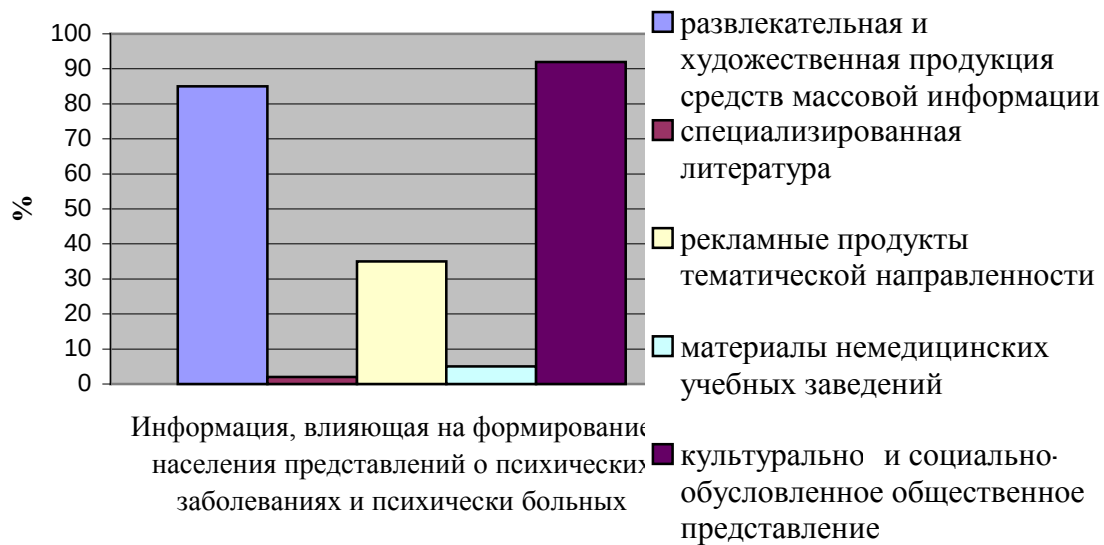

Рис. 3. Соотношение средств информации, влияющих на формирование у населения (немедицинских групп) представлений о психических болезнях и психически больных

Учитывая отсутствие (в большинстве своем) специального медицинского образования у сотрудников СМИ и авторов художественной литературы, можно ожидать в их продукции в лучшем случае весьма поверхностное представление, а в худшем, заведомо ложную или искаженную информацию о психически больных (что косвенно подтверждается затруднением в указании первоначального, верного, смыслонаполнения психиатрических терминов большей частью респондентов, указавших средства массовой информации в числе основных в формировании собственного представления о психически больных, что будет освещено ниже) с последующим формированием ложного представления о психоическом у населения.

Особенно пагубным является факт тотального негативного освещения психически больных в продукции художественно-развлекательной направленности, продуктах СМИ.

Так, фильм режиссёра Романа Полански “Отвращение”, вызывающий в числе основных эмоций, возникающих у зрителей от просмотра, ту, что указана в названии, демонстрирует развитие психического заболевания у героини и, тем самым, подталкивает кинозрителей к переносу ощущения от просмотра киноленты на психически больных вообще; известная кинокартина Милоша Формана “Пролетая над гнездом кукушки” – экранизация одноимённого романа Кена Кизи – вызывает аналогичное представление не только о психически больных, но и о психиатрических заведениях, формируя установку на избегание обращений за психиатрической помощью, ведь, согласно картине, в психиатрических больницах не только не придерживаются гуманного отношения к пациентам, но и делают здоровых людей больными; подобная точка зрения проскальзывает и в романе “Мастер

и Маргарита”, где психиатрическая больница выступает аналогом пенитенциарного учреждения для главного героя.

В то же время следует отметить, что определенное влияние на формирование положительного представления о психически больных, психических болезнях и психиатрических больницах играют рекламные продукты фармацевтических компаний и частных клиник, а также редкие продукты художественно-развлекательного содержания, где психически больные представляются успешными и состоятельными, психиатрические больницы – респектабельными и удобными, а факт лечения у психиатров – престижным.

Следовательно, ключевая роль в формировании содержания психического дискурса отводится лицам и институтам, не обладающим полными и неискаженными представлениями о психоическом либо имеющими очевидную заинтересованность в определенном акценте его наполнения.

Среди респондентов, отметивших весомую долю общественных представлений во влиянии на свое представление о психически больных, в 85% случаях в качестве фактора, формирующего негативное представление о психически больных, были указаны специализированные психиатрические термины, вышедшие за рамки групп-носителей профильного психоического дискурса и получившие иное смысловое наполнение среди населения. При этом 78% респондентов затруднились с указанием первоначального, верного, смыслонаполнения терминов.

Не последнюю роль в искажении представлений о психоическом имеют лексико-семантические и этимологические процессы – смыслопреобразование терминов и понятий, приобретение ими метафорических значений, метонимические переносы.

Еще А. Р. Лурия в 1979 г. отметил, что при изменении значения слова меняется не только его смысловая структура, но и система психологических процессов, которая стоит за этим словом [1].

Однако аффект, явная коннотация, привносимая искаженной смысловой нагрузкой слова, непременно переносится на мишень данного определения. Особенно наглядно это прослеживается в случае отсутствия осведомленности о первоначальном значении термина. Но и в случае верной информированности, применяемый термин накладывает определенный отпечаток на восприятие его мишени, особенно если первоначальное знакомство с данным термином носило неверную идентификацию. Эмоциональное сопровождение значения термина, являющегося ложным по сути, и его мишени, особенно сформировавшееся в детском возрасте, имеет способность к подсознательному переносу на новую мишень даже в том случае, когда термин употребляется в верной интерпретации.

В связи с этим последнее время в ряде стран отмечается тенденция к видоизменению использования терминологии в виду искажения первоначального значения слов с целью ограничить психически больных от невер-

ного и, зачастую, негативно-коннотированного, инвективного наполнения ранее используемых по отношению к ним терминов (МКБ-10).

Так, в Международной классификации болезней 10-го пересмотра, принятой рядом стран, отказались от использования названий “психопатия” и “истерический невроз”, которые были изменены на “расстройство личности” и “диссоциативное расстройство” соответственно, в августе 2002 г. в Японии по рекомендации японского общества психиатрии и неврологии Министерством здравоохранения, труда и благосостояния было заменено название расстройства “шизофрения” (Seishin-Bunretsu-Byo, 精神分裂病) новым термином “расстройство интеграции” (Tōgō-shitchō-shō, 統合失調症) с целью оградить больных от дискриминации вследствие неверного представления, закрепившегося за данными терминами среди населения [2, с. 6–8].

Не последнюю роль в распространении неверной либо искаженной информации играет отсутствие ответственности за ее распространение вышеуказанными участниками дискурса.

Существующую роль в формировании ситуации с превалирующей долей неверной и искаженной информации о психических болезнях и психически больных среди населения можно объяснить отсутствием существования на сегодняшний день какой-либо действенной системы, обеспечивающей контроль и фильтрацию курсирующей информации касательно психоического. Более того, не существует критериев оценки дозволенного в искажении данной информации, ровно также, как отсутствует система наказания за продуцирование и распространение искаженной информации.

Выводы. Учитывая вышеизложенное, можно отметить, что в настоящее время основной проблемой в формировании представлений о психиатрических болезнях, психически больных и психиатрических больницах у населения является доминирующее влияние неспециализированной и искаженной информации. Для устранения сложившейся ситуации надлежит решить следующие задачи. Во-первых, увеличить долю информированности участников психоического дискурса, не обладающих полной и достоверной информацией о психических болезнях и психически больных, но имеющих обширную сферу влияния на формирование у населения представлений о психоическом. Во-вторых, увеличить сферу влияний на формирование у населения представлений о психоическом участников психоического дискурса, обладающих достоверной и исчерпывающей информацией о психических болезнях и психически больных. В-третьих, организовать контроль и ввести ответственность за распространение ложной и искаженной информации о психических болезнях, психически больных и психиатрических больницах.

Решение данных задач позволит увеличить долю осведомленности населения о психоическом, а также устранить существующие неверные не-

гитивные представления о психически больных и психиатрических больницах, являющиеся определяющими в формировании стигматизации психически больных.

Список использованной литературы

1. Лурия А. Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хомской – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
2. Международная классификация болезней (10 пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике / под ред. Ю. Л. Нуллера, С. Ю. Циркина – Санкт-Петербург : Оверлайн, 1994. – 287 с.
3. Новиков Е. Отверженные. Об отношении общества к психически больным / Е. Новиков // Здравый смысл. – 2004. – № 4 (33).
4. Пиронкова О. Ф. Социальное измерение психоического дискурса / О. Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – № 54. – С. 16–26.
5. Lawrie S. M. Stigmatisation of psychiatric disorder / S. M. Lawrie // Psychiatric Bulletin. – 1999. – № 23. – P. 129–131.
6. Nishimura Y. A study on renaming schizophrenia and informing diagnosis / Y. Nishimura, H. Ono // Studies on the effects of renaming psychiatric disorders / Y. Ono (ed.). – Tokyo : Ministry of Health, Labor and Welfare, 2005. – P. 6–13.
7. Sato M. Prevalence of “Togo Shitcho Sho” (schizophrenia) and the ripple effect / M. Sato, M. Koiwa // Studies on the effects of renaming psychiatric disorders / Y. Ono (ed.). – Tokyo : Ministry of Health, Labor and Welfare, 2005. – P. 14–18.
8. Sato M. Renaming schizophrenia: a Japanese perspective / M. Sato // World Psychiatry. – 2004 – № 5 (1). – P. 53–55.
9. Stuart H. Fighting the stigma caused by mental disorders: past perspectives, present activities, and future directions” / H. Stuart // World Psychiatry. – 2008. – № 7 (3). – P. 185–188.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014.

Пиронкова О. Ф. До питання про учасників психоїчного дискурсу і причинах стигматизації психічно хворих

У роботі виділено й класифіковано учасників психоїчного дискурсу; встановлено їх співвідношення, простежено їх взаємовплив на формування уявлень про психоїчне.

Розглянуто причини стигматизації психічно хворих. Запропоновано шляхи, що дозволяють збільшити долю обізнаності населення про психоїчне, а також усунути існуючі невірні негативні уявлення про психічно хворих і психіатричні установи, які є визначальними у формуванні стигматизації психічно хворих.

Ключові слова: психоїчний дискурс, соціальний дискурс, суспільство, учасники психоїчного дискурсу, психічно хворі, стигматизація.

Pironkova O. To Question about Participants of Psychoical Discourse and Reasons of Stigmatization Mentally Sick

In the article distinguished and classified the participants of psychoical discourse; traced their correlation and cross-coupling on forming of ideas about psychoical;

Was set the structure of participants of psychoical discourse. Made classification of participants of psychoical discourse, depending on possessing information about mentally sick and influence on forming of ideas about psychoical at an ordinary population.

The degree of awareness of participants in the discourse about mental illness, mentally ill people, psychiatric hospitals. So, participants discourse in varying degrees have

right and distorted information about psychoical. The participants of discourse, owning reliable information about psychoical, have small influence on the awareness of public. Most influence on psychoical discourse is rendered by participantst that not running with psychoical and having the mainly distorted information about psychoical.

Was set the cross-coupling of participants of discourse on forming of ideas about psychoical.

Provided funds, influencing on forming at the population of ideas about mentally sick, psychical diseases, funny houses; was set their correlation depending on the degree of influence on opinion of population about mentally sick.

Considered reasons of stigmatization mentally sick. Offered the ways allowing to increase the stake of awareness of population about psychoical, and also to remove existent incorrect negative ideas about mentally sick and psychiatric establishments, that are reason stigmatization mentally sick.

Key words: *psychoical discourse, social discourse, society, participants of psychoical discourse, mentally sick, stigmatization.*

УДК 316.74:2

С. А. ЩУДЛО

РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

У статті розглянуто регіональні відмінності релігійного середовища України за вектором “схід – захід”, які ґрунтуються на результатах крос-регіонального соціологічного дослідження. Соціологічний аналіз релігійних ідентичностей та релігійних практик засвідчив, що релігія посідає одне з провідних місць у свідомості українців, є невід’ємною складовою способу життя та комунікації, хоча зафіксовані певні тенденції секуляризації суспільства. Виявлено, що рівень релігійності українців демонструє чітку лінію його зростання зі сходу на захід України.

Ключові слова: релігія, релігійні ідентичності, регіон, релігійні практики.

Питання суспільної інтеграції українського суспільства, яке гостро стояло протягом усього періоду незалежності й особливо актуалізувалося під час подій Майдану та військових дій на сході України, вимагає глибокої наукової рефлексії. Це осмислення буде неможливим без сфокусування уваги на ролі релігії в сучасному суспільстві, без глибокого аналізу суспільно-релігійних взаємодій. Наукова рефлексія має вибудовуватися з перспективи аналізу релігії як соціального інституту, що покликаний виконувати значущі в суспільстві функції. Разом з тим у наукових колах зустрічаємо й дещо відмінні погляди [1] на соціальні функції релігії. М. Паращевін вказує, що віднесення релігії до “центральных” соціальних інститутів зумовлено закладеним ще в домодерні часи підходом і сформованою в соціальних науках певною традицією такого ставлення. Він аргументує, що “протягом принаймні двох останніх століть явно відбувалися процеси секуляризації суспільства та свідомості, наслідком яких стало суттєве зменшення присутності релігії в соціальному просторі модернізованих суспільств” [1, с. 403]. Ми не можемо цілком погодитися з позицією соціолога, оскільки сучасні реалії яскраво доводять значущості цього інституту в сучасній Україні. Так, кожне суспільство формує власну систему символів, що стають стрижнями, навколо яких формується нація. Одним з вагомих інтегруючих та націєутворювальних чинників, на наш погляд, є саме релігія.

Для України релігійний чинник набуває особливого значення у зв’язку зі специфікою розвитку українського суспільства й держави, формуванням його регіональної структури. Як зазначає дослідник А. Колодний, “релігійна духовність українців є універсальною” – від релігії очікують не лише виконання ролі морального регулятора, а й визначення безпосередньо-

го шляху наближення до Бога, самопізнання, вирішення соціальних негараздів, або навіть “чинника наукового осягнення картини світу” [2, с. 172]. Важливість соціологічного аналізу релігійного середовища визначається тим, що за одних умов релігія може діяти як фактор стабілізації соціуму, засобом згуртування індивідів та інститутів спільністю віри, догм, сповідання, а за інших – як фактор, що спричиняє конфлікт у ньому. Здатність релігії виконувати інтегруючу функцію визначається багатьма чинниками – історичними, соціально-економічними, національно-етнічними, політичними та іншими, які неоднозначно переплелися в українському суспільстві.

В останнє десятиріччя науковий інтерес до інституту релігії суттєво зріс (В. Бурлачук, Н. Вашрова, Н. Дудар, Н. Зайцева-Чіпак, О. Іванкова-Стецюк, М. Паращевін, О. Сєвекіна, О. Стегній та ін.), хоча проблемне поле соціології релігії і надалі залишається недостатньо дослідженим. Активізація соціологічних розвідок у царині релігійної сфери значною мірою зумовлена кризою багатьох соціальних інститутів в українському суспільстві, що значно підвищило роль релігії як компенсуючого чинника для самозбереження соціуму, його інтеграції, забезпечення соціальної солідарності, заповнення духовного вакууму. Водночас, поза увагою дослідників залишаються регіональні особливості релігійних практик і релігійної свідомості населення України, що зумовило наше звернення до цієї проблеми.

Метою статті є виявлення регіональних особливостей у релігійних практиках та ідентичностях українців сходу та заходу України.

Неоднорідність релігійного середовища українського соціуму є значною мірою фактором напружень, які трансформуються у відкриті конфлікти та протистояння. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме поглибленню знань про спільне й відмінне в суспільній свідомості українців різних регіонів та пошуку моделі об’єднання України.

Емпіричну базу аналізу проблеми становили результати соціологічного дослідження “Життєві світи сходу і заходу України”¹. Це дослідження є третьою хвилею крос-регіонального соціологічного проекту “Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини”, розпочатого у 2005 р. автором цієї статті разом із професором Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Іллею Кононовим. У 2005 та 2007 рр. було проведено два крос-регіональні опитування, а також низка фокусованих групових інтерв’ю в Луганській та Львівській областях (2008 р.). Просторові межі об’єкта дослідження постійно розширювалися: якщо на першому етапі дослідженню підлягали лише міські мешканці двох міст – Дрогобича та Луганська², то на третьому етапі просторові кордони об’єкта охопили по дві області Галичини

¹ Дослідження проводилось з 20 травня по 20 червня 2014 р. за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти.

² На основі квотної вибірки за ознаками статі, віку та освіти методом стандартизованого інтерв’ю було опитано 365 осіб у Дрогобичі та 593 – у Луганську. Автор статті – координатор проекту у Дрогобичі.

(Львівська та Івано-Франківська) і Донбасу (Донецька та Луганська)¹. Функціонування інституту релігії за результатами першої та другої дослідницьких хвиль було подані у попередніх публікаціях [3; 4].

Релігійність особи чи соціальної спільноти має як зовнішній, так і внутрішній виміри, і тому вимагає виділення чітких критеріїв аналізу. Соціологічні дослідження дають змогу емпірично зафіксувати як зовнішній бік релігії, що знаходить вияв у соціальних практиках, так і релігійний світогляд, що є значно складнішим завданням. Разом з тим, ми можемо вивчати, з одного боку, релігійні характеристики середовища, а з іншого – прояви релігійності індивідів.

Досліджуючи релігійне середовище, зокрема кількість споруджених храмів, церковних споруд, чисельність парафіян, членство в релігійних організаціях, ми можемо говорити про суттєве зростання релігійності населення. “Релігійна мережа в Україні станом на 1 січня 2013 р. представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діє 36995 релігійних організацій, в тому числі 87 центрів та 295 управлінь, 35460 релігійних громад (справами церкви опікується 31313 священнослужителів), 500 монастирів (чернечий послух несуть 6834 ченці), 370 місій, 81 братство, 202 духовних навчальних заклади (навчається 19752 слухачі), 13157 недільних шкіл” [5]. Розглядаючи регіональні відмінності релігійності населення, спостерігаємо, що лідером за кількістю зареєстрованих релігійних громад є Західний регіон України. За даними офіційної статистики, “якщо на початок 2009 р. у найбільшому за чисельністю релігійних організацій Західному регіоні загалом діяло 13778 осередків віруючих або 40,0% від загальної їх кількості, то на 1 січня 2013 року таких осередків було 14460, і вони становили 39,0%” [5]. Однак показник чисельності громад досить умовний, бо релігійні громади можуть суттєво різнитися одна від одної за кількістю своїх членів. У цьому сенсі важливішим є якісний розвиток релігійного середовища.

Для вимірювання релігійності соціуму набагато складнішими є внутрішні критерії, а саме людська свідомість, яка зумовлює ставлення людини до того, що вона вважає сакральним, надприродним, і що втілюється в релігійній символіці та обрядах. При побудові типологічних схем релігійності виділяють такі параметри, як сила і зміст релігійної віри; інтенсивність релігійної поведінки; роль і функції індивіда в релігійній організації; значення і роль релігійної мотивації в структурі загальної мотивації індивіда.

Результати нашого соціологічного дослідження засвідчили регіональні відмінності ставлення мешканців західного та східного регіонів до релігії, форм їхньої релігійної поведінки та релігійної самоідентифікації. Од-

¹ Вибіркова сукупність формувалась як квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення (міське/сільське населення). В межах областей було виокремлено та включено до вибірки різні типи населених пунктів, які відбивають особливості територіального розташування населення. У Львівській області опитано 454 особи, у Івано-Франківській – 277; у Донецькій області опитано 457 осіб, у Луганській – 291.

ним із завдань нашого дослідження було з'ясування внутрішнього ставлення мешканців полярних регіонів України до релігії. Розуміючи складність такого завдання, ми погоджуємося з позицією М. Паращевіна, що “для соціологів важливим має бути не сам факт релігійності, а те, якою мірою ця характеристика свідомості впливає на повсякденну поведінку, на ставлення до подій, що відбуваються поза релігійною сферою” [1, с. 401], все ж вважаємо, що аналіз варто розпочати з результатів дослідження, що характеризують ставлення до віри (табл. 1, 2)

Таблиця 1

Ставлення до релігійної віри мешканців Галичини, %

Варіант відповіді	2014		
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина
Я вірю в Бога	90,1	83,0	87,2
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	6,0	10,2	7,7
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛЮ тощо	0	1,5	0,6
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,3	0	0,2
Я – атеїст	1,8	1,9	1,8
Ніколи не задумувався над цим	1,0	3,0	1,8
Відповіді немає	0,8	0,4	0,6
Разом	100,0	100,0	100,0

Таблиця 2

Ставлення до релігійної віри мешканців Донбасу, %

Варіант відповіді	2014		
	Донецька область	Луганська область	Донбас
Я вірю в Бога	66,7	66,3	66,6
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	13,2	19,4	15,7
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛЮ тощо	3,9	1,4	2,9
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,2	0,3	0,3
Я – атеїст	5,5	4,9	5,3
Ніколи не задумувався над цим	9,2	7,6	8,6
Відповіді немає	1,2	0	0,7
Разом	100,0	100,0	100,0

У Галичині себе визнали віруючими в Бога 87,2% респондентів, а в Донбасі – 66,6%. Зізналися в тому, що вони відчувають вагання стосовно віри в Бога, в Галичині 7,7%, в Донбасі – 15,7% респондентів. Про віру в

різні паранормальні явища в Донбасі заявили 2,9% респондентів, а у Галичині – 0,6%. Не замислювалися над питаннями віри в Донбасі 8,6% опитаних, у Галичині – 1,8%.

Атеїстами себе вважають 1,8% і 5,3% респондентів, відповідно, заходу і сходу України. При аналізі цих результатів ми повинні враховувати, що питання віри є часто табуованим. Це є характерним, найчастіше, для того середовища, в якому не досить поширеним є демонстрування релігійної поведінки. З іншого боку, такі умови створюють більші можливості індивідам продемонструвати свої радикальні атеїстичні погляди. І навпаки, релігійне середовище чинить невидимий тиск, вимагає конформної особистості. Разом з тим, визначити атеїста як невіруючого є не зовсім вірним, оскільки поняття віри є ширшим, ніж сутність релігійної віри зокрема. Загалом релігійна віра не завжди корелюється з особистим релігійним самовизначенням, а може сприйматися як етична цінність, втрачаючи при цьому містичний сенс. Зміна суспільного ладу, трансформація релігійних інститутів, які існували за радянських часів, зумовили формування нових відносин релігії й суспільства, церкви й держави.

Усвідомлюючи, що зіставлення результатів першої хвилі з результатами третьої буде не цілком коректним, оскільки на першій хвилі опитування проводилося лише в Дрогобичі та Луганську, а на третій – ці міста були включені до ширшої вибірки, що охопили по дві області східного та західного регіонів. Однак інструментарій дослідження не змінювався, лише був доповнений низкою питань, що дає можливість нам прослідкувати в наближеному варіанті динаміку змін релігійних практик та релігійних ідентичностей мешканців полярних регіонів України (табл. 3).

Таблиця 3

Ставлення до релігійної віри, %

Варіант відповіді	2005	
	Дрогобич	Луганськ
Я вірю в Бога	86,5	53,7
Я відчуваю коливання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, а інколи здається – що ні	8,3	24,8
В основному я вірю в прикмети, привидів, духів, заговори тощо	0,6	3,4
Я – атеїст	2,5	7,8
Ніколи не задумувався над цим питанням	2,2	10,3

Порівняно з результатами 2005 року, ми виявили певне зростання на сході України частки осіб, які ідентифікували себе як віруючих у Бога (з 53,7% до 66,6%). В той же час, показники на заході країни залишилися стабільно високими (86,5%).

Соціологічний аналіз передбачає розгляд релігії як системи символічних дій людини. Релігійність є феноменом, який важко піддається вимірюванню через об'єктивні емпіричні показники, однак атрибутивність та

ритуалізм є невід’ємними її складовими. Хоча релігія не вичерпується Церквою як соціальним інститутом, її не можна навіть теоретично розглядати відокремлено від Церкви. Постійний зв’язок із Церквою поглиблює релігійність особи, сприяє переходові від зовнішньої до внутрішньої релігійності, від інституціоналізованої до інтерналізованої її форми.

На запитання “Як часто Ви відвідуєте церкву?” відповіді респондентів заходу і сходу досить сильно контрастують (табл. 4, 5).

Таблиця 4

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
Щотижня	44,4	33,6	40,0	33,2
На церковні свята	34,8	47,2	39,8	26,9
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	9,4	10,6	9,8	26,1
Рідше, ніж раз на рік	2,9	2,6	2,8	7,1
Важко відповісти	7,0	6,0	6,6	6,6
Відповіді немає	1,6	0	0,9	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 5

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Щотижня	2,8	1,7	2,4	7,0
На церковні свята	44,1	29,5	38,3	10,9
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	18,0	32,6	23,9	36,7
Рідше, ніж раз на рік	13,9	20,5	16,5	33,4
Важко відповісти	20,1	15,3	18,2	12,1
Відповіді немає	1,2	0,3	0,8	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Релігійні практики в Галичині значно інтенсивніші, ніж у Донбасі. Так, тільки 2,4% опитаних донбасців відвідують церкву щотижня. Більшість туди ходять на церковні свята (38,3%) і з метою здійснення обрядів (23,9%). Рідше ніж раз на рік у Донбасі церкву відвідують 16,5% респондентів. У Галичині 40% опитаних бувають у церкві щотижня, 39,8% – на церковні свята, 9,8% – з метою виконання обрядів і 2,8% – рідше ніж раз на рік. Відповідно до цих результатів можемо зробити припущення, в Донбасі віра є або декларативною, або ж інтимною.

Зіставлення результатів дослідження 2014 р. порівняно з результатами 2005 р., дає підстави констатувати зниження інтенсивності релігійних практик. Це характерно як для мешканців Донбасу, так і Галичини, хоча більший спад зафіксовано в Донбаському регіоні. Одержані результати можуть свідчити про зростаючу секуляризацію суспільства.

Отримані результати дали нам лише загальне уявлення про релігійність мешканців міст Львівщини та Луганщини. Кількісний вимір релігійності ще не дає підстав щодо однозначного трактування рівня релігійності респондентів, оскільки ми не знаємо достеменно мотивації участі в обрядах. Так, можна вважати, що на межі релігійності й нерелігійності знаходяться ті, хто має повторювані ознаки релігійної поведінки, яка стимулюється нерелігійними мотивами (наприклад, відзначення релігійних свят з метою спілкування). Таких людей можна назвати ритуалістами, а відповідну властивість – ритуалістичністю, на відміну від релігійності. Релігійність людини знаходить свій вияв у духовному спілкуванні її з Богом через молитву (табл. 6, 7).

Таблиця 6

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання:
“Чи молитесь Ви вдома?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
Щодня	59,2	55,5	57,7	54,3
Лише інколи	29,9	35,1	32,0	34,1
Ніколи не молюся	4,9	4,2	4,6	6,9
Важко відповісти	5,2	5,3	5,2	4,7
Відповіді немає	0,8	0	0,5	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 7

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання:
“Чи молитесь Ви вдома?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Щодня	21,0	19,1	20,2	16,8
Лише інколи	41,6	41,7	41,6	39,7
Ніколи не молюся	19,4	25,0	21,6	30,7
Важко відповісти	17,1	13,2	15,5	12,9
Відповіді немає	0,9	1,0	1,0	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Результати нашого дослідження 2014 р. вказують, що в Галичині більше половини респондентів є практикуючими віруючими. Це підтверджується тим, що щоденно моляться вдома 57,7% респондентів Галичини, інколи моляться – 32%, ніколи не моляться – 4,6%. У Донбасі 20,2% опита-

них моляться щодня вдома, інколи моляться – 41,6%, ніколи ж не звертаються до молитви – 21,6%.

Порівняно з даними 2005 р., ми не спостерігаємо змін у релігійних практиках мешканців Галичини, вони вирізняються стійкістю, однак усе більше набувають приватності. У Донбасі ми ж зафіксували певне зростання частки осіб, які ідентифікують себе як віруючих, однак ця тенденція зафіксована на фоні зниження інтенсивності релігійних практик.

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що релігійність і надалі залишається характерною рисою українців як соціальної спільноти, а релігія посідає одне з провідних місць у свідомості українців, є невід'ємною складовою способу життя, комунікації. Разом з тим, намітилися процеси секуляризації досліджуваних регіонів суспільства, хоча більш інтенсивно вони виявляються у східній його частині. Аналіз рівня релігійності в регіональному вимірі демонструє чітку лінію його зростання зі сходу на захід України. Результати дають підстави стверджувати, що пізнання регіональних особливостей релігійного середовища України є важливим для осмислення складних соціокультурних і політичних проблем, що виникають у сучасній Україні, і пошуку моделі об'єднання України. Подальший наш аналіз буде продовжений у напрямі виявлення впливу релігійності груп на ставлення до різних суспільних проблем, зокрема політичного, духовного, соціокультурного характеру.

Список використаної літератури

1. Паращевін М. Релігія в сучасному українському суспільстві: потенціал впливу / М. Паращевін // Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 403–417.
2. Колодний А. М. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А. М. Колодний, Л. О. Пилипович. – Львів : Логос, 1996. – 182 с.
3. Szczudło S. Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego / S. Szczudło // Nowa Ukraina: Zeszyty Historyczno-Politologiczne / red. Y. Moklyak. – 2006. – № 2. – S. 123–136.
4. Кононов І. Ф. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Ф. Кононов, С. В. Хобта, С. А. Щудло // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 73–98.
5. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні : інформаційний звіт Міністерства культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Щудло С. А. Религиозное измерение современного украинского общества: региональные особенности социальных практик и идентичностей

В статье рассматриваются региональные различия религиозной среды Украины по вектору “восток – запад”, основанные на результатах кросс-регионального социологического исследования. Социологический анализ религиозных идентичностей и религиозных практик показал, что религия занимает одно из ведущих мест в сознании украинцев, является неотъемлемой составляющей их образа жизни и коммуникации, хотя зафиксированы определенные тенденции секуляризации общества. Выявлено, что

уровень религиозности украинцев демонстрирует четкую линию роста с востока на запад Украины.

Ключевые слова: религия, религиозные идентичности, регион, религиозные практики.

Shchudlo S. The Religious Dimension of the Ukrainian Modern Society: the Regional Features of the Social Practices and Identities

The article examines the regional differences of the religious environment of Eastern and Western Ukraine. The article is based on the results of cross-regional survey "Life worlds of Eastern and Western Ukraine", implemented by the support of the Canadian Institute of Ukrainian Studies of the University of Alberta. The research was conducted in Galichyna (Lviv and Ivano-Frankivsk Region) and Donbass (Donetsk and Luhansk Region). The author analyzes the dynamic characteristics of the religious population, compares the results of the First (2005) and Third (2014) waves of the research. The Third wave of the research is conducted in the active hostilities conditions in the Eastern Ukraine. The main attention is focused on the study of the religious identity and religious practices of the inhabitants of the East and West of Ukraine. The author considers religion as one of the main factors of social integration of Ukrainian society. It is proved that religion is one of the main places in the minds of Ukrainians. The results comparison of the 2005 and 2014 waves of the research shows the growing the proportion of people in eastern part of Ukraine who identified themselves as believers (from 53,7% to 66,6%). The growth in the Donbass region proportion of people who identify themselves as believers is connected with decrease the intensity of religious practices. Religion remains an important element of lifestyle and communications of Ukrainian population. Comparative analysis of the survey results shows a slight tendency of secularization of the society. It is revealed that the level of religiosity of Ukrainians increases from East to West of Ukraine.

Key words: religion, religious identities, region, religious practices.

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 376+379.832

А. В. ВІНДЮК

ВАЛЕОЛОГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД МОЛОДІ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті доведено необхідність включення дисципліни “Валеологія” до навчального плану спеціальності “Готельне господарство”.

Ключові слова: анкетування, валеологія, готельне господарство, здоровий спосіб життя, студент, навчальний план.

За даними Г. Л. Апанасенко [1], В. Н. Ростовцева [7], 40% юнаків і кожна 10 дівчина, що досягли 16-річного віку, не доживуть до 60 років. За розрахунками тривалості життя, Україна посідає 74-те місце серед 164 країн світу і 37 в Європі [5].

Профілактична спрямованість сучасної системи охорони здоров'я населення реалізується через формування здорового способу життя [1].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра фахового спрямування “Готельне господарство” потребує від майбутніх фахівців з готельно-курортної справи “забезпечувати необхідний рівень особистої фізичної підготовленості та психічного здоров'я” [4, с. 24], формувати його “за допомогою засобів фізичної культури і спорту та дотримання засад здорового способу життя; застосовувати методи самоконтролю за станом здоров'я, фізичного розвитку та діяльності функціональних систем організму; володіти простішими прийомами масажу і самомасажу з метою відновлення організму після психофізичних навантажень та запобігання передчасної втоми при інтенсивній розумовій і фізичній діяльності; використовувати природні чинники з метою зміцнення здоров'я, підвищення працездатності та стійкості до захворювань; дотримуватись гігієнічних вимог в процесі оздоровлення і тренувань” [4, с. 24].

Проблема здорового способу життя зараз має потребу в розробці науково обґрунтованих критеріїв спрямованої дії на всі групи матеріальних і духовних потреб та у формуванні потреби в здоров'ї. Сам по собі здоровий спосіб життя представляє собою не тільки спеціальну діяльність, спрямовану на збереження і поліпшення здоров'я, але й організацію всієї життєдіяльності людини, що сприяє збереженню та удосконалюванню її здоров'я. Отже, варто пам'ятати, що людство приречене жити в суворих рамках біологічних законів, окреслених нам природою. Діючи лише відповідно до цих законів, людина здатна не тільки зберегти, але і зміцнити власне здоров'я [5].

Здоровий спосіб життя, як правило, визначається моделлю поведінки людини, що формується та змінюється на основі взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів та умов (див. рис.).

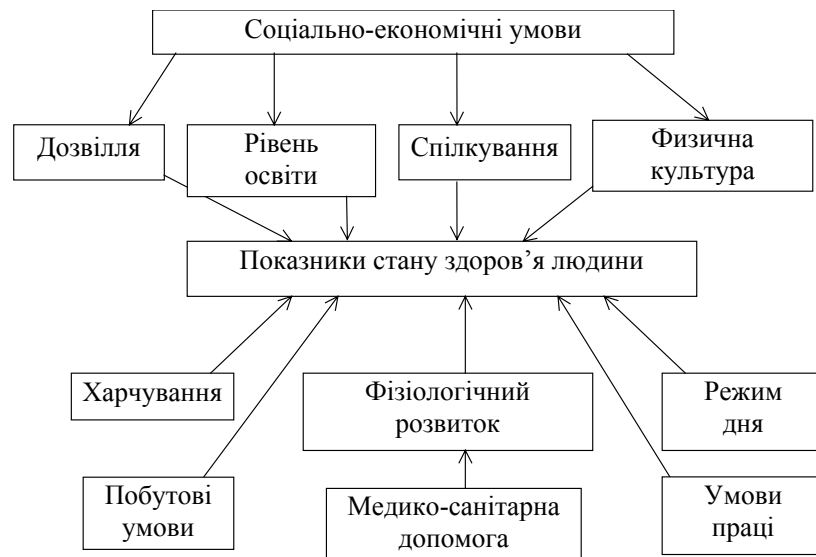

Рис. Фактори, що впливають на здоров'я людини

Здоровому способу життя необхідно навчати з раннього дитинства, однак не в кожному навчальному закладі є предмети, котрі включають матеріал з формування здорового способу життя, від якого залежить 50 і більше відсотків якості здоров'я [3].

Відсутність знань та уявлень стосовно тих чи інших аспектів здоров'я, його збереження й розвитку призводить до невігластва, наявності хибних знань та уявлень стосовно тих чи інших аспектів зумовленості здоров'я. До невігластва слід зарахувати відсутність умінь та навичок щоденних та періодичних заходів, спрямованих на власне здоров'я та здоров'я нащадків. Ситуація загострюється у зв'язку з популярністю в молодіжному колі нефізичної діяльності (телебачення, комп'ютерні ігри, Інтернет тощо) [3; 6].

Здоров'я – це стан організму й форма життєдіяльності, яка забезпечує достатню тривалість життя, необхідну її фізичну, психічну, соціальну якість і достатню дієздатність на роботі та в побуті. Кількість здоров'я – це неперервна величина, яка завжди наявна в живому організмі та залежить від способу життя людини [2].

Мета статті – обґрунтувати необхідність включення дисципліни “Валеологія” у навчальний план спеціальності “Готельне господарство”.

Методи дослідження інтерв'ювання методом випадкової вибірки мешканців м. Запоріжжя з питань способу життя; анонімне анкетування. Анкета включала такі запитання:

Чи потрібна дисципліна “Валеологія” у навчальному плані майбутніх фахівців з готельно-курортної справи; як вплинув зміст лекції і практичних занять на Ваш спосіб життя? Ваші побажання.

Було проведено інтерв'ювання серед 6700 мешканців м. Запоріжжя, вік – 18–45 років. Аналіз результатів показав, що лише 3% (207 осіб) дотримуються здорового способу життя. З них 80,3% з дитинства надають особливе значення оптимальній руховій активності, раціональному харчуванню, відпочинку, мотивації на довге життя. Цьому сприяли, за словами опитаних, традиції сім'ї, знання, отримані в дошкільному та шкільному віці, самоосвіта. У 19,7% респондентів причиною для дотримання здорового способу життя була хвороба. При цьому позитивний ефект у стані здоров'я спостерігається після 2,5–6 місяців регулярного дотримання здорового способу життя, який містив достатній обсяг рухової активності, дотримання режиму харчування з урахуванням індивідуальних особливостей, наявності знань медико-біологічного та спеціального змісту, здорового способу життя.

Провідна роль в осмисленні студентами значення здоров'я людини в державі з ринковими відносинами належить вищим навчальним закладам. В інституті здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету м. Запорожжя студентам спеціальності “Готельне господарство” дисципліна “Валеологія” включена до циклу “За вибором вищого навчального закладу” в обсязі 108 годин. Студенти вивчають теми: “Здоров'я і благополуччя”, “Стрес та його вплив на здоров'я”, “Основи раціонального харчування”, “Залежність здоров'я від обсягу рухової активності”, “Підготовка до батьківства”, “Профілактика венеричних захворювань і СНІДу”, “Профілактика шкідливих звичок”, “Вплив професії на здоров'я” тощо.

На практичних заняттях студенти виконують роботи з таких тем: “Моя родословна”; “Як запобігти захворюванням, характерним для мого роду”; “Пріоритети подружнього життя”; “Як виховати здорову дитину”; “Основи самомасажу і масажу”; “Наукова організація праці спеціаліста з готельного господарства”; “Профілактика соціальних і біологічних зон ризику на основі знань своєї родословної”; “Ризик інфаркту міокарда, засоби і методи його подолання”.

Анкетування 82 студентів першого курсу, які вивчали “Валеологію”, показало, що 100% опитаних вважають цей предмет необхідним. Отримані знання сприяли зміні ставлення студентів до власного здоров'я. Це підтверджує відповіді анкетування збільшилась кількість студентів з 8% до 50%, що систематично самотійно займаються фізичними вправами, 70% опитаних змінили систему харчування, 40% впорядкували сон, відмовившись від перегляду нічних телепередач.

Студенти виявили побажання розширити зміст матеріалу за такими темами: “Типи й особливості харчування з урахуванням групи крові”; “Індивідуалізація способу життя в різні вікові періоди”; “Сімейне життя і здоров'я, пріоритети сімейного життя, як вибрати супутника життя”; “Здоров'я і любов”; “Як позбутися від куріння”.

Висновки. Проведені дослідження доводять необхідність включення до навчального плану “Валеології” як обов'язкової дисципліни. Набуті в системі вищої освіти знання з валеології підвищують ефективність профілактики ін-

фекційних, соматичних та психічних захворювань і відкривають шлях до формування особистості, здатної керувати своїм здоров'ям, підтримувати його на високому духовно-творчому рівні протягом усього життя, що дає змогу людині бути конкурентоспроможною в системі ринкових відносин.

Список використаної літератури

1. Апанасенко Г. П. Эволюция биоэнергетики и здоровья человека / Г. П. Апанасенко. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1992. – 123 с.
2. Байер К. Здоровый образ жизни : пер. с англ. / К. Байер, Л. Шейнберг. – Москва : Мир, 1997. – 368 с.
3. Дубровский В. И. Валеология. Здоровый образ життя / В. И. Дубровский. – Москва : RETORIKA-A : Флинт, 1999. – 560 с.
4. Нормативні компоненти галузевого стандарту вищої освіти України з напрямку підготовки 0504 “Туризм”. – Київ, 2004. – 85 с.
5. Муравов И. В. Оздоровительные эффекты физической культуры / И. В. Муравов. – Киев : Здоровье, 1989. – 270 с.
6. Основы валеологии / під ред. В. П. Пятленко. – Київ : Олімпійська література, 1999. – Т. 1. – 434 с.
7. Ростовцев В. Н. Основы здоровья / В. Н. Ростовцев. – Москва : Минск, типп-проект, 2002. – 110 с.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Виндюк А. В. Формирования валеологического мировоззрения у будущих специалистов отельно-курортного дела

В статье обоснована необходимость включения дисциплины “Валеология” в учебный план специальности “Гостиничное хозяйство”.

Ключевые слова: анкетирование, валеология, гостиничное хозяйство, здоровый образ жизни, студент, учебный план.

Vindiuk A. The Forming of the Valeology Outlook of the Future Experts of Hotel-Resort Business

In the is well-grounded the article necessity of inclusion of discipline “Valeology” in the speciality curriculum “Hotel economy”.

Indicated that preventive orientation of modern health care system is realized through a healthy lifestyle. Emphasized that the problem of a healthy lifestyle needs in developing scientifically based criteria directional all groups needs. It is noted that a healthy lifestyle is defined by a model of human behavior, which is based on the interaction of objective and subjective factors and conditions. Healthy lifestyle should be taught from an early age. Lack of knowledge and ideas concerning health, conservation and development leads to ignorance, the presence of false knowledge and ideas regarding certain aspects of health conditionality. The leading role in understanding students' health value belongs to higher education institutions. On the basis of the results of the survey determined that the subject “Valeologiya” can exert influence on the formation of a healthy lifestyle of students, helps change attitude of students towards their health.

Our studies demonstrate the need to include curriculum “Valeology” as a compulsory subject.

The resulting system of higher education knowledge valeologii increase the efficiency of prevention of infectious diseases, physical and mental illness and pave the way for the formation of personality, able to manage their health, maintain it at a high level of spiritual and creative throughout their lives, allowing a person to be competitive in the system market relations.

Key words: questioning, valeology, the hotel economy, a healthy way of life, the student, the curriculum.

УДК 316.4.06

В. В. ЗАРИЦЬКА

РЕГУЛЯТОРНА ДІЯ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ У ФОРМУВАННІ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розкрито соціально-психологічні чинники розвитку емоційного інтелекту та їх сутність. Викладена інформація свідчить про те, що для розвитку емоційного інтелекту існують об'єктивні соціальні передумови.

Ключові слова: соціальний капітал, емоції, емоційний інтелект, самосвідомість, синтонічність, локус контролю, андрогінність, прихильність.

Соціальний капітал включає множину компонентів, одним з них може бути емоційний інтелект особистості. Розглянемо більш детально соціально-психологічні чинники, що впливають на його розвиток та формування. Емоційний інтелект як феномен останніми десятиліттями все більше цікавить учених різних країн, що зумовлено суттєвим впливом емоцій на успішність життєдіяльності людей. Емоції можна розвивати, і для цього розвитку існують об'єктивні передумови (як біологічні, так і соціально-психологічні).

На виокремленні й характеристиці саме соціально-психологічних чинників розвитку емоційного інтелекту буде зосереджена увага в цій статті.

Проблему емоційного інтелекту досить активно досліджують Д. Гоулман (D. Goleman), Г. Орме (G. Orme), Дж. Мейєр (J. Mayer), П. Селовей (P. Salovey), Д. Слайтер (D. Sluiter), Х. Вейсінгер (H. Weisinger), Р. Стенберг (R. Stenberg), Дж. Блок (J. Block), Г. Горскова (Г. Горшкова), І. Андрєєва (И. Андреева), Е. Носенко (Э. Носенко) та ін.

Зокрема, І. Андрєєва [2, с. 7], відповідно до певного підходу до розуміння емоцій як особливого типу знання та інтелекту як сукупності взаємопов'язаних між собою розумових здібностей, поняття “емоційний інтелект” характеризує як сукупність ментальних здібностей розуміти власні емоції та емоції інших людей і керувати емоційною сферою. Є й інші тлумачення цього феномена, які викладені в працях вищеназваних авторів.

Кожний з науковців давав визначення поняття “емоційний інтелект”, виходячи з власного розуміння його сутності й соціальної значущості.

Аналіз різних підходів до трактування цього поняття дав змогу більш різнобічно підійти до його тлумачення та сформулювати його визначення таким чином: емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати свої емоції та емоції інших людей, контролювати їх і діяти відповідно до рівня усвідомленості й їх для досягнення певної мети.

Щодо соціальних передумов розвитку емоційного інтелекту, то над їх виявленням працював ряд дослідників. Зокрема, І. Андрєєва [2, с. 7–11], виділяє такі найважливіші соціальні передумови:

- синтонічність у дитячому віці;
- розвиток раціональності в міру дорослішання;
- рівень розвитку самосвідомості;
- емоційно-сприятливі відносини між батьками;
- рівень освіти батьків і сімейний достаток;
- гендерні особливості виховання;
- андрогінність;
- зовнішній локус контролю;
- релігійність.

Так, поняття “синтонія” вона розуміє як інстинктивну співзвучність з оточенням, тобто природний інстинкт, реакцію типу безумовного емоційного рефлексу природженого механізму звільнення (Mazurkevich, 1950) або як набуту реакцію (Reykowski, Kochanska, 1980 [14]).

Розвиток синтонії, як доводить І. Андрєєва [2], пов’язаний, насамперед, з емоційними реакціями оточення на дії дитини, які є орієнтирами для її самоставлення й самооцінки.

Основи реалістичного сприйняття себе та самосприйняття закладаються на ранніх стадіях онтогенезу, визначаючись вихідним прийняттям дитини з боку батьків (А. Кравченко, 2001) [5].

Становленню синтонічності дитини перешкоджають такі фактори:

1. Гіперопіка й переоцінка її батьками, бо в умовах постійної турботи батьків, їх надмірної любові в дитини немає необхідності прагнути до встановлення емоційного контакту з дорослими, тому механізми, які дають змогу це зробити, не формуються.

2. Розвиток синтонії блокується, якщо дитина, потенційно не здатна до встановлення емоційного контакту, не має такої можливості через байдужість чи ворожість оточення. Асинтонічність, що виникає як наслідок депривації потреби в емоційному контакті, ускладнює процес вираження емоцій суб’єктом і розуміння його партнерами по спілкуванню.

Синтонічність у дитячому віці – необхідний етап психічного розвитку. Водночас синтонічність, що зберігається до дорослого віку, свідчить про порушення розвитку, бо в міру розвитку логічного причинно-наслідкового мислення синтонія переростає в емпатію, яка являє собою не стільки емоційну співзвучність зі станом іншої людини, скільки розпізнавання цього емоційного стану (M. Hoffman) [12]. У зв’язку з тим, що в процесі нормального розвитку в людини розвивається схильність до рефлексії, відбувається природне ослаблення синтонічності на користь незалежності від зовнішнього світу й намагання протидіяти афективним впливам оточення. Таким чином, механізми раціонального мислення тиснуть на безпосередність нижчих почуттів [2].

Протидія негативному афективному впливу здійснюється завдяки раціональному ставленню до інших людей і подій. Встановлено, що використання раціональних тверджень зменшує емоційний дистрес і знижує інтенсивність як “недоречних” емоцій (гніву, депресії тощо), так і “доречних” (роздратування, суму, схвилюваності та ін.) [2]. Наприклад: “Це не найгірше, що я можу додати”.

Важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту є рівень розвитку самосвідомості, тому що механізми саморегуляції, як і синтонічність, закладаються на ранніх етапах розвитку особистості. Уся система особистісної саморегуляції базується на рівні розвинутості самосвідомості (Е. Гребенщикова) [4]. Звідси випливає, що рівень розвитку самосвідомості виступає як передумова управління власними емоціями.

Соціальною передумовою є й емоційно сприятливі стосунки між батьками.

Ключовими моментами емоційно сприятливих стосунків у сім’ї є емоційний фон у ній, чуйність батьків до дитини та вибрані ними методи контролю за життєдіяльністю дитини [9, с. 570–572].

Емоційно-теплі батьки, як доводить Х. Бі (Хелен Бі, 2004) [9], турбуються про дитину, виражають свою любов, часто або регулярно ставлять потреби дитини на перше місце, демонструють ентузіазм щодо до активності дитини, чутливо та емпатично реагують на її почуття. Психологи виявили, що в теплій люблячій сім’ї діти частіше встановлюють безпечну прихильність у перші два роки життя; мають вищу самооцінку, більш емпатичні та альтруїстичні й гостріше реагують на біль чи страх інших людей; мають вищі показники IQ у дошкільному періоді і початковій школі, краще встигають у школі. Діти, які ростуть у теплій емоційній атмосфері, менш агресивні та рідше виявляють делінквентну поведінку, більш впевнені в собі, більш активні і спокійні.

Діти, які не мають такої емоційної підтримки, більш вразливі, агресивні, часто мають девіантну поведінку, виявляють невпевненість, мають неадекватну самооцінку та інші негативні прояви. Щоб запобігти цим явищам, Хелен Бі [9, с. 571–572], наприклад, рекомендує дотримуватись певних правил контролю, найпершим з яких вважає послідовність вимог і чітке регулювання їх виконання, тоді дитина виростає слухняною й передбачуваною, у батьків не виникає потреби застосовувати методи покарання.

Другим правилом контролю є рівень очікувань батьків від дитини. Якщо очікування батьків більш зрілої поведінки дитини відповідає її віку, буде формуватись самостійність, почуття компетентності, яке буде поширюватись на всі сфери її життєдіяльності.

Дослідження показують, що люди, які задоволені своїм сімейним життям, мали значно вищий рівень EQ, ніж ті, які ним не задоволені (Г. Орме, 2003) [8].

Важливою передумовою для розвитку емоційного інтелекту є рівень освіти батьків та їх сімейний достаток. Виявилось, що чим вищі ці показники, тим вищий рівень емоційного інтелекту, зокрема в підлітків (N.R. Harrod, S.D. Sheer, 2005)[2].

Хелен Бі [9, с. 571] підкреслює, що бідність і грубість є причиною незахищеності дитини, що призводить до агресивності як формі захисту й делінквентної поведінки як формі самовираження. Якщо ворожість батьків виявляється у вигляді фізичного насилля або зневаги до дитини, то наслідки можуть бути ще більш негативними.

Не менш важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту є гендерні особливості виховання, які виявляються, перш за все, у переважанні в жінок міжособистісних, а в чоловіків внутрішньоособистісних показників (Г. Орме, 2003) [11].

Відомо, що емоційні відмінності серед дорослих чоловіків і жінок із самого початку детерміновані підходами до виховання дітей (D. Goleman, 1988) [2].

Хлопчики зазвичай володіють більш стійкими й традиційними статево-рольовими стереотипами. Але якщо діти ростуть без батька, а мати працює, то й у дівчаток, і в хлопчиків менш жорсткі стереотипи. Крім того, частина дівчаток намагаються бути схожими на хлопчиків в одязі, поведінці, грі. Інколи так дівчаток виховують спеціально, щоб вони були здатні до самозахисту, інколи дівчатка самі обирають такий шлях з цією метою [9, с. 573].

У зв'язку із цим андрогінність можна розглядати як наслідок певної стратегії виховання в сім'ї. Природа людини андрогенна, тобто двостатева. Людина володіє можливістю відчувати й вести себе по-чоловічому чи по-жіночому. Андрогінія – всеохопна характеристика людини, що стосується всіх сфер ідентичності, способу життя, тілесності емоційності, сфери професії, роботи, вибору партнера тощо.

Абсолютна статево-рольова фіксованість є патологією, тому що людина може виявляти чоловічі й жіночі сторони в галузі професії, інтересів, почуттів, думок (А. Александров, 2004) [1, с. 455–456]. Позитивний взаємозв'язок андрогінності та емоційного інтелекту виявлений у сучасних дослідженнях [1]. Андрогенні обстежувані, на відміну від індивідів з маскулініними й фремінініними характеристиками, виявляють більшу емоційну гнучкість. Залежно від ситуації вони можуть бути то незалежними й сильними, то турботливими та добрими (Н. Оліфірович, І. Громова, 2003) [7]. В андрогенних індивідів наявне поєднання виражених здібностей до розпізнавання й самоконтролю емоцій.

Наступною передумовою розвитку емоційного інтелекту є зовнішній локус контролю. Локус контролю – це узагальнене очікування того, якою мірою люди контролюють підкріплення у своєму житті (D. Rotter, 1975) [15, с. 419]. Локус контролю називають зовнішнім (екстернальним), якщо

люди впевнені, що їх успіхи й невдачі регулюються зовнішніми факторами, і внутрішнім (інфернальним), коли люди вірять у те, що їх успіхи й невдачі визначаються їх власними діями та здібностями.

Результати досліджень (L. Wang, N.H. Anderson, 1994) [16] показують, що досліджувані із зовнішнім локусом контролю більш схильні вибачати як інших, так і собі, а з внутрішнім локусом контролю частіше осуджують себе і більш прискіпливі, коли осуджують інших. Здатність вибачати пов'язана з усвідомленням власних емоцій і управління ними, емпатією щодо того, хто образив [2].

Деякі вчені прослідковують взаємозв'язок між релігійністю й емоційним інтелектом.

По-перше, у релігійних індивідів переважає зовнішній локус контролю.

По-друге, релігійне виховання передбачає виховання почуття безумовної любові.

По-третє, підготовка до церковних таїнств (сповіді, причастя) неможлива без самоаналізу діяльності й емоцій, що супроводжують її.

Існують й інші підходи до виділення соціальних передумов розвитку емоційного інтелекту. Зокрема, Хелен Бі та Уїллард Хартуп [9, с. 481] передумовами розвитку емоційного інтелекту вважають досвід у двох видах відносин: вертикальному і горизонтальному спілкуванні.

Вертикальні відносини включають прихильність до кого-небудь, хто володіє більшою соціальною силою або знаннями (батьки, вчителі, старші брати, сестри тощо). З боку старших чи дорослих відгук на цю прихильність може бути різним, і це суттєво впливає на емоційний розвиток індивіда.

Горизонтальні відносини, за контрастом, взаємні й рівноправні, тому що учасники спілкування – однолітки, які мають рівну соціальну силу.

І вертикальні, і горизонтальні відносини є необхідними, бо в них у дитини створюються базові внутрішні робочі моделі й засвоюються фундаментальні емоційні навички. Так, саме в горизонтальних відносинах, у групі однолітків дитина розвиває соціально-емоційну поведінку та набуває навичок, яких можна набути тільки у відносинах з рівними: емоційне ставлення до співпраці, суперництва, дружби тощо. А вертикальні відносини необхідні для того, щоб надати дитині захист і безпеку.

Насамперед, це відносини між батьками й дітьми. Вони мають життєво важливу цінність, оскільки забезпечують дитину всім необхідним.

Ключовими почуттями в цих відносинах Боулбі і Айнсворт називають емоційний зв'язок, прихильність і поведінку прихильності (спосіб прояву прихильності). Якщо взяти конкретно емоційний зв'язок, то дійсно суттєвими є можливість батьків і дитини побудувати злагоджені стосунки, щоб обом було комфортно.

Емоційний інтелект у цьому разі розвивається відповідно до рівня комфортності відносин. Дискомфортні відносини знижують емоційний розвиток дитини або формують викривлене уявлення й неадекватну поведінку.

Прихильність розглядають як підвид емоційного зв'язку, в якому почуття безпеки людини пов'язане з відносинами з дорослими. Відповідно до цього визначення ставлення дитини до батьків можна назвати прихильністю, і якщо в їх присутності дитина відчуває себе захищеною й комфортно, то батьків можна використати як "безпечну основу" в житті. Але в цьому разі повинен бути емоційний зв'язок батьків з дитиною. Це емоційні зв'язки по вертикалі.

Прихильність як підвид емоційного зв'язку по горизонталі (з однолітками) – важлива передумова розвитку емоційного інтелекту, бо наявність друзів-однолітків теж формує почуття захищеності й комфортності, а відсутність їх, спричинює самотність, що гальмує розвиток емоційного інтелекту, призводить до замкнутості, зневіри, зниження самооцінки, а в деяких випадках ще до гірших наслідків (фрустрації, ескапізму, суїциду).

Що стосується способів прояву прихильності, то вони бувають різні: від доброзичливого ставлення й приємного спілкування до надмірних вимог та авторитарного стилю стосунків. Залежно від прояву прихильності емоційний інтелект розвивається успішно або, навпаки, гальмується.

Особливе значення для розвитку емоційного інтелекту мають горизонтальні зв'язки і позитивні способи прояву прихильності з боку однолітків у шкільні роки. Ці відносини є не тільки засобом захисту та безпеки, а й засобом самовираження, самоствердження, що важко здійснити серед дорослих. Разом з тим, підтримка дорослих в емоційному розвитку має для школярів надзвичайно важливе значення.

Висновки. Емоційний інтелект – це феномен, який досліджують учні різних країн, зокрема з психологічного погляду. Доведено, що емоційний інтелект можна розвивати, і для цього існують об'єктивні передумови. Встановлено, що існують різні підходи до виділення, зокрема, соціально-психологічних чинників розвитку емоційного інтелекту. Найсуттєвішими соціально-психологічними чинниками є такі: синтонічність у дитячому віці; розвиток раціональності в міру дорослішання; рівень розвитку самосвідомості; емоційно-сприятливі стосунки між батьками; рівень освіти батьків і сімейний достаток; гендерні особливості виховання; андрогінність; зовнішній локус контролю; релігійність.

Вище зазначені соціально-психологічні чинники сприяють розвитку емоційного інтелекту або гальмують цей процес залежно від соціальних взаємозв'язків у вертикальному спілкуванні й діях (діти та дорослі) і в горизонтальному спілкуванні й діях (діти та їх однолітки).

Сенситивним періодом у розвитку емоційного інтелекту індивідів є, на наше переконання, їх шкільне життя, тому що саме в школі збагачене соціальне середовище, є можливість в учнів спілкуватися з однолітками, зі старшими й меншими за себе; недоліки сімейного виховання є можливість компенсувати системою шкільного освітньо-виховного процесу за рахунок великої кількості та різноманітності контактів.

Список використаної літератури

1. Александров А. А. Психотерапия : учеб. пособ. / А. А. Александров. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 480 с.
2. Андреева И. Н. Биологические и социальные предпосылки развития эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева // Когнитивная психология : сб. ст. / под ред. А. П. Лобанов, Н. П. Радчиковой. – Минск : БГПУ, 2006. – С. 7–11.
3. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки ; пер. с англ. – Москва : Альбина Бизнес Букс, 2007. – 301 с.
4. Гребенщикова Э. А. Саморегуляция личности в индивидуальном стиле жизнедеятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Э. А. Гребенщикова ; Рос. акад. гос. службы при президенте Рос. Фед., каф. соц. психологии. – Москва, 1995.
5. Кравченко А. Нарцисс и его отражение / А. Кравченко // Моск. психотерапевт. – 2001. – № 2.
6. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. – Київ : Вища школа, 2003. – 126 с.
7. Олифирович Н. Тендерная дифференциация стратегий преодоления ревности / Н. Олифирович, И. Громова // Женщина. Образование. Демократия : материалы 5-ой Международной междисциплинарной научно-практической конференции. – Минск, 2004.
8. Орме Г. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха / Г. Орме. – Москва : КСП+, 2003.
9. Развитие ребенка / Х. Би. – 9-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 768 с.
10. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 607 с.
11. Caruso David R. The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership. Josses / David R. Caruso, Peter Salovey. – Bass, San. Francisco, 2004.
12. Hoffman M. Empathy, role taking and development of altruistic motives / M. Hoffman ; M. Takela (ed.) // Moral development and behavior. – New York : Holl, 1976.
13. Mazurkiewicz. Wstep do psychofizjologii normainey / Mazurkiewicz. – Warszawa : PZWL, 1950. – Т. 1.
14. Reykowski J. Skice z teorii osolowski / J. Reykowski, G. Kochanska. – Warszawa : WP, 1980.
15. Stein Steven J. The EQ Edge: Emotional Intelligence and your success / Steven J. Stein, Ph. D and Howard E. Book, M. D. – Stoddard Publishing Co. Limited, 2000.
16. Wanq D. Excuse-making and blaming as a function of internal-external locus of control / D. Wanq, N. H. Anderson // Eur. Psychol. – 1994. – V. 24. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

Зарицкая В. В. Регулирующее действие соционормативной системы в формировании структуры социального капитала

В статье раскрываются социально-психологические факторы развития эмоционального интеллекта и их сущность. Представленная информация свидетельствует, что для развития эмоционального интеллекта существуют объективные социальные предпосылки.

Ключевые слова: *социальный капитал, эмоции, эмоциональный интеллект, самосознание, локус контроля, андрогинность, привязанность.*

Zaritskaya V. Regulatory action is socially accepted system of determining the structure of social capital

The article describes the social and psychological factors in the emotional intelligence forward movement and their essence. The information presented in the article, suggests that the objective social conditions for the emotional intelligence developmental growth exist.

Emotional intelligence – a phenomenon that is studied by scientists from different countries, reflecting the importance of in-depth study of this phenomenon, particularly from a psychological point of view.

It has been proved that emotional intelligence can be developed and for this there are objective conditions.

Established that there are different approaches to the allocation of particular social and psychological factors of emotional intelligence.

The most significant social and psychological factors are highlighted: syntonichnist in childhood; development of rationality to the extent doroslishan-tion; level of consciousness; emotional and favorable relationship between parental Kami; parental education and family prosperity; gender features vyho-tion; Androgyny; external locus of control; religiosity.

Above appointed social and psychological factors contribute to the development of emotional intelligence or inhibit the process according to the social relationships in vertical communication and action (children and adults) and mountain-Lateral communication and action (children and their peers).

Sensitive periods in the development of emotional intelligence of individuals is, in our opinion, their school life, because in school poorer socio-enriched environment, there is an opportunity to students to communicate with their peers, with old-shymy and smaller than themselves; disadvantages of family education is the ability to competency-nsuvaty school system educational process due to the large number and variety of contacts.

Key words: *social capital, emotions, the emotional intelligence, the self-comprehension, the control locus, the androgyny, the affection.*

УДК 316.74:78

Л. М. НЕСТЕРЕНКО

ВИНИКНЕННЯ МУЗИЧНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (ЗА ДАНИМИ ЕМПІРИЧНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті наведено аргументи стосовно доцільності використання поняття музичних преференцій унаслідок зміни соціокультурних умов функціонування комунікативної системи “композитор – реципієнт”, нових практик створення, поширення та сприйняття музики в межах культури. Пояснено етимологію цього поняття, репрезентовано модель, або схему, їх виникнення, що подана в контексті структурно-функціональної парадигми. На рівні емпіричного соціологічного дослідження проаналізовано елементи запропонованої схеми на прикладі музичних преференцій студентів різних професійних груп ВНЗ м. Луганська, розглянуто культурні практики студентської молоді в контексті повсякденності.

Ключові слова: музичні преференції, потреби, емоції, ситуації, культурні практики.

Проблема взаємовідносин музики й соціальних класів, груп і страт завжди викликала інтерес у науковців. Причиною звернення дослідників до зазначеної проблеми є суспільна роль музичного мистецтва, функціонування музики в межах праці та дозвілля, політики та культури, сім’ї та побуту.

Відзначимо, що одним із основних питань у контексті взаємовідносин музичного мистецтва та соціуму є вивчення музичних уподобань групи й особистості. Уподобання обраних об’єктів музичної культури є маркером стилів життя, засобом соціалізації та адаптації індивідів, результатом культурних практик тощо.

Зазначимо, що в умовах змін особливостей функціонування комунікативної системи “композитор – реципієнт”, нових практик створення, розповсюдження та споживання музичного мистецтва вивчення музичних переваг є необхідним та своєчасним.

У контексті питання соціологічного дослідження музичних уподобань існують певні особливості. Однією з них є науковий “арсенал” теорій та концепцій, які використовувались ще в умовах радянського соціального простору та залишились актуальними в численних працях дослідників і сьогодні. Найбільш популярним у роботах є оціночний підхід до вивчення музичних переваг у контексті нормативної естетичної теорії, із диференціацією індивідів за критерієм якості обраних музичних зразків на спільноти тих, хто має “правильні” або “неправильні” смаки.

Іншою особливістю соціологічного вивчення музичних уподобань є, навпаки, різноманіття підходів із боку спеціалістів різних галузей науки. У

межах соціологічного підходу методологічним підґрунтям вивчення музичних переваг є роботи соціологів, соціальних філософів та соціальних психологів Т. Адорно, Г. Андреєвої, М. Вебера, А. Здравомислова, Ф. Знанецького, У. Томаса, А. Шюца, Я. Щепанського, В. Ядова. Серед сучасних вітчизняних науковців аспекти дозвілля студентської молоді, розвитку духовного потенціалу, молодіжної культури та молодіжної субкультури, ціннісних орієнтацій, музичного семіозису, музичного та музично-естетичного сприйняття, культурних і культурно-дозвіллевих практик, культурного капіталу тощо розглянуто в працях російського педагога В. Лісовського, російських соціологів З. Сікович, Т. Щепанської, О. Омельченко, російського соціального психолога В. Семенова, українського соціолога, естетика Р. Шульги, українського філософа, естетика О. Капічіної, українського педагога В. Вербеця, українського психолога О. Костюка, українських соціологів Є. Головахи, Н. Паніної, Н. Победи, Ю. Тарабукіна, Л. Скокової, А. Ручки та ін. Різноманіття дисциплін вплинуло на різноманіття підходів до вивчення музичних преференцій, що потребує більш детального вивчення цього поняття в контексті соціологічного підходу.

Проблемою у статті є те, що змінені умови функціонування музичної культури привели й до нових траєкторій виникнення музичних преференцій. При цьому теоретичні методи дослідження, які використовувались у іншій соціокультурній ситуації та залучаються й до сучасних наукових розвідок, не повною мірою відповідають практиці виникнення цього феномену. Тому стає необхідним вибір й інших стратегій соціологічного дослідження, нових понять у контексті соціології, які привели б до адекватного відображення дійсного стану музичних уподобань у змінених умовах.

Метою статті є визначення та пояснення етимології поняття музичних преференцій, репрезентація моделі, або схеми, виникнення останніх, а також аналіз даних емпіричного соціологічного дослідження на прикладі музичних преференцій студентів різних спеціальностей ВНЗ м. Луганська.

Відмітимо, що поняття “музичні преференції” є достатньо новим у контексті вітчизняної соціології, проте вже популярним терміном у дослідженнях західних авторів [17]. При цьому на відміну від *музичних преференцій* поняття “*преференції*” в останні роки широко увійшло в межі різних дисциплін, у тому числі й до соціології. Так, цей термін застосовується в різних напрямках соціологічних досліджень: у зв’язку із вивченням економічних преференцій, політичних, електоральних, культурних тощо.

Перш ніж почати викладання даних дослідження, необхідно розглянути поняття преференцій та пояснити його етимологію. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” англomовне поняття “преференція” (від англ. preference) визначається як “перевага, пільга, яка надається кому-небудь у користуванні чимсь” [3, с. 1107]. У соціологічному словнику поняття “преференції” (від лат. *praeferentia*) трактується в

значенні пільг, що надаються за міжнародними домовленостями у цілях розширення торгівлі між країнами [10, с. 260].

На нашу думку, вивчення музичних преференцій у статті є цікавим завданням, оскільки, з одного боку, це поняття є досить новим, потребує досліджувати ще невідомі процеси та феномени. З іншого боку, нововведений термін не свідчить про відсутність досліджень музичних феноменів як у межах соціології, так і в межах інших підходів. Серед близьких понять і структур є, перш за все, естетичний смак, а також установки, ціннісні орієнтації, художні потреби та художні інтереси, габітус тощо [6].

У запропонованій нами моделі виникнення музичних уподобань використовуються елементи концепції диспозиційної регуляції соціальної поведінки особистості В. Ядова [16]. В основі диспозиційної концепції є схема, яка вважається в соціології загальноприйнятою основою регуляції поведінки. Диспозиційна структура складається із таких елементів: потреба → диспозиція ← ситуація. Принцип дії цієї схеми у механізмі установки, виявленому грузинським психологом Д. Узнадзе та його послідовниками, який має наступні складові: потреба → установка ← ситуація.

Вибір диспозиційної концепції зумовлено спільними ознаками “установчо-диспозиційних” структур: з одного боку, – музичних преференцій, з іншого, – установок, ціннісних орієнтацій, диспозицій. *Запропонована модель виникнення музичних преференцій є такою:* потреби → емоції та почуття → музичні преференції ← ситуації задоволення потреб → культурні практики → ← музичні преференції. Зазначимо, що “культурні практики → ← музичні преференції” утворили окрему підсистему в межах схеми виникнення музичних преференцій. Введення нового елемента – емоцій та почуттів – пояснюється об’єктом дослідження – *музичними перевагами* – та його специфікою.

Крім того, ми виходимо із системного підходу та подаємо музичні преференції ієрархізованою трирівневою системою, елементами якої стають вищезазначені складові. Зауважимо, що система музичних преференцій відрізняється від ієрархізованої чотирирівневої диспозиційної структури в контексті концепції В. Ядова в аспекті виключення елемента найвищого рівня – ціннісних орієнтацій. Крім того, зазначені підсистеми нашої моделі також мають трирівневу ієрархізовану побудову та є взаємоузгодженими між собою: кожному із трьох рангів музичних уподобань – нижчому, середньому й вищому – відповідає ранг потреб, емоцій, ситуацій та культурних практик.

З метою практичного вивчення проблеми виникнення музичних преференцій нами було проведено два емпіричних соціологічних дослідження та обрано метод анкетованого опитування. *Перше анкетоване опитування* побудоване за багатоступеневою квотною вибіркою та проведено серед студентів ВНЗ м. Луганська (вересень–жовтень 2011 р.): Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (далі – СНУ

ім. В. Даля), Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка (ЛНУ), Луганського національного аграрного університету (ЛНАУ), Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (ЛДУВС) ($N=15440$, $n=831$).

Зазначимо, що вікові ознаки вибірки відповідають умовам квоти: до опитування запрошено студентів від 17 років, 2–5 курсів денного відділення технічних та гуманітарних спеціальностей. Також зазначимо, що питання в анкетах російською мовою, оскільки викладання у вузах Луганська в основному проходить цією мовою.

Вибірку сформовано за навчальним закладом (табл. 1).

Таблиця 1

Вибірка за ВНЗ

№ з/п	ВНЗ	Кількість респондентів	Відсоток до респондентів
1	СНУ	498	59,9
2	ЛНУ	166	20,0
3	ЛНАУ	120	14,4
4	ЛДУВС	47	5,7
	Усього	831	100

Вибірка складається із двох підвбірок: студентів гуманітарних спеціальностей ($n^1 = 417$) та студентів технічних спеціальностей ($n^2 = 414$) (табл. 2).

Таблиця 2

Вибірка за спеціальностями

№ з/п	Спеціальність	Кількість респондентів	Відсоток до респондентів
1	Технічна	414	49,8
2	Гуманітарна	417	50,2
	Усього	831	100

Друге анкетоване опитування є суцільним опитуванням, що проводилось серед студентів музичних вузів II та IV рівнів акредитації: Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка (ЛНУ), Луганської державної академії культури і мистецтв (ЛДАКМ), коледжу Луганської державної академії культури і мистецтв (КДАКМ, відділення музики та відділення культури) ($N = 390$) (квітень–травень 2011 р.).

Середній вік респондентів гуманітарних та технічних спеціальностей становив 19,5 років та 21,9 років – щодо опитаних музикантів.

Інструментарій дослідження становили дві анкети, призначені для опитування різних категорій респондентів: студентів не музичних – технічних і гуманітарних та студентів музичних спеціальностей. Також у разі відсутності значущої різниці між відповідями опитаних студентів гуманітарних та технічних спеціальностей, що не вимагатимуть їх окремого розгляду, ми ввели такі категорії, як опитані студенти – не музиканти (тобто об'єднання груп респондентів технічної та гуманітарної професії) та сту-

денти-музиканти. Оскільки обом анкетам було надано переважно однакові ознаки, було створено можливість порівняльного аналізу отриманих даних щодо цих ознак.

Першим елементом схеми виникнення музичних преференцій та взагалі умовою їх виникнення є *потреби*. Відповідно до даних емпіричного соціологічного дослідження, слухання музики для всіх професійних груп опитаних студентів пов'язане з певними цілями. Перш за все, музика виконує життєво необхідні функції: впливає на створення певного настрою, є засобом релаксації, потрібна для створення душевного комфорту респондентів. Навіть для професійних музикантів музичне мистецтво як образ життя виконує лише четверту за значущістю функцію (табл. 7, 8).

Обрані респондентами варіанти відповідей щодо цілей слухання музики відобразили *нижчий рівень потреб – психофізіологічних*. Такі дані підтвердили результати багатьох соціологічних досліджень щодо пріоритетної ролі вітальних потреб, які задовольняються засобами музики, в системі потреб людини взагалі й у контексті системи потреб студентів – зокрема, не залежно від їх професійної зорієнтованості [6; 13].

Реалізація *потреб середнього рівня – психологічних* – супроводжується появою емоцій, а саме емоційними реакціями середнього рівня. Прикладом є потреби безпеки – захисту, бажання позбутися страху та невдач – за відомою “пірамідою” потреб А. Маслоу, крім того, потреба емоційних переживань.

Введення ознаки щодо потреби моральних переживань стало необхідним унаслідок отриманих даних соціологічних досліджень різних авторів, у контексті яких виявлена периферійна роль моральних цінностей для сучасних студентів та домінування матеріальних цінностей [1]. Так, на запитання “Які почуття виникають у Вас у процесі слухання музики найчастіше?” отримані відповіді показали таку картину. Респондентами всіх професій були обрані любов та дружба, надія на краще майбутнє та віра в добро та справедливість (Опитані могли обирати всі варіанти відповідей, які підходять, тому загальний результат перевищує 100%) (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання – “Які почуття виникають у Вас під час слухання музики найчастіше?” – респондентів технічних та гуманітарних спеціальностей

№ з/п	Варіант відповіді	Технічна	Гуманітарна
1	Віра в добро, справедливість	11,4	11,8
2	Любов до Батьківщини	4,7	5,8
3	Сподівання на краще майбутнє	26,2	29,7
4	Прагнення допомогти тим, хто цього потребує	8,4	7,5
5	Бажання бути гідним любові, дружби	28,1	42,3
6	Інше	11,1	18,1
7	Ніяких почуттів музика не викликає	14,3	8,5
8	Важко відповісти	20,0	11,8
	Усього	124,2%	135,5%

Поясненням переваги почуття любові та дружби для всіх професійних груп студентів є вікові ознаки студентів, завдання та цілі, які стоять перед молодими людьми на цьому етапі їх життя: пошуком та обиранням супутника життя, а також цінностями спілкування з друзями. Крім того, порівняння даних стосовно різних професійних груп студентів показало, що для студентів-гуманітаріїв почуття любові та дружби є більш значущим, аніж для респондентів технічних та музичних спеціальностей, відповідно 42,3%, 28,1% та 32,2%.

Натомість варіант відповіді щодо почуття віри в добро та справедливість більшою мірою характеризує групу респондентів-музикантів, аніж гуманітаріїв та представників технічної професії – 23,2%, 11,8% та 11,4%. Ми пояснюємо такі дані засвоєнням установок віри в добро, справедливість, які становлять сенс більшості класичних музичних творів, останні слухають студенти музичних спеціальностей упродовж усіх років навчання у вузі (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання “Які почуття виникають у Вас під час слухання музики найчастіше?” респондентів музичних спеціальностей

№ з/п	Варіант відповіді	Кількість відповідей	% відповідей	% спостережень
1	Віра в добро, справедливість	90	17,4	23,2
2	Любов до Батьківщини	16	3,1	4,1
3	Сподівання на краще майбутнє	119	23,0	30,7
4	Прагнення допомогти тим, хто цього потребує	38	7,4	9,8
5	Бажання бути гідним любові, дружби	125	24,2	32,2
6	Інше	90	17,4	23,2
7	Ніяких почуттів музика не викликає	1	0,2	0,3
8	Важко відповісти	38	7,4	9,8
	Усього	517	100,0%	133,2%

Нарешті, до *вищих соціальних потреб*, що задовольняються можливостями музики, належать потреби спілкування, почуттів (любові, інтересу, емпатії), естетичні потреби, досягнення, творчої реалізації та самореалізації (А. Маслоу).

З-поміж значної кількості соціальних потреб студентської молоді однією з помітних є необхідність спілкування, при цьому, як виявилось, для значної частини студентської молоді спілкування проходить за посередництвом музики [7].

Згідно з відповідями респондентів, слухають музику разом із друзями – 26,7% спеціалістів технічної галузі, 26% – гуманітарної, 19,6% – музичної; обмінюються музичними записами, файлами – 27,5%, 24,7% та 20,5% відповідно; разом відвідують концерти, дискотеки та нічні клуби –

17,7% 18,5% та 15,1%; крім того, обговорюють музичні новини та спілкуються в Інтернеті на форумах та чатах 4,7%, 5,7% та 5,6% відповідно.

В аспекті значущості для студентів потреби спілкування наші дані підтверджуються результатами іншого емпіричного соціологічного дослідження за темою “Становище студентської молоді України”, проведеного співробітниками Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка у грудні 2008 р. в усіх областях України, АР Крим та місті Києві. За результатами опитування студентів 2–6 курсів ВНЗ III–IV рівнів акредитації на запитання анкети *“Чим саме Ви займаєтесь у вільний час і як регулярно?”* варіант відповіді “зустріч з друзями, коханою людиною, щоденно” обраний найбільшою кількістю респондентів – 40,7% [11].

Наступним елементом моделі виникнення музичних переваг є *емоції та почуття*. Між потребами та емоціями існує взаємозв’язок, який розглядався П. Анохіним, Л. Божовіч, В. Вілюнасом, Б. Додоновим, К. Ізардом, П. Симоновим, С. Рубінштейном, З. Фрейдом та іншими дослідниками. Сутність цього взаємозв’язку полягає в тому, що проявом, сигналом появи певної потреби стають емоції та почуття.

У нашому дослідженні вивчався вплив музики на індивідів у аспекті подолання негативних емоцій та почуттів, зокрема, стану стресу. Ця сторона структури музичного сприйняття є на сьогодні особливо актуальною, оскільки стресовий стан може з’явитись у кожної людини, особливо у молоді та незахищеної, у кризових ситуаціях, що склалися в різних сферах українського суспільства, – економічній, політичній, сімейній та інших, і слухання музики може допомогти людині подолати складну в соціально-психологічному сенсі ситуацію. При цьому поширеною серед експертів є думка, що саме мистецтво становить дієвий засіб психотерапії у зв’язку з його можливостями позбавити людину від негативних емоційних переживань та сприяти встановленню внутрішньої рівноваги [8; 14].

Так, відповіді на запитання анкети “Якщо у Вашому житті з’явилась проблемна ситуація, і Вам необхідно зняти стрес, набутти душевного спокою, звернення до якого виду мистецтва, у першу чергу, допомагає Вам досягти бажаного стану?” показали такі дані: по-перше, респондентам всіх професійних груп у цій ситуації більше за інші види мистецтва допомагає музика, по-друге, кіно, по-третє, література, по-четверте, танок; відмітимо, що респондентам технічних спеціальностей танок, навпаки, більше, аніж література, допомагає в проблемних ситуаціях порівняно з опитаними гуманітаріями та музикантами.

Відзначимо, що різним професійним групам студентів допомагає зняти стрес та отримати позитивні почуття, з одного боку, одна й та сама музика, однакові музичні напрями, – це рок, класика, естрада, шансон, реп та клубна музика; з іншого боку, на перших позиціях за значущістю для цих груп респондентів знаходиться різна музика. Так, відповіді на запитання *“Якщо Вам допомагає зняти стрес музика, то яка саме музика най-*

більш ефективно допомагає досягти душевного комфорту, гармонії у відносинах із світом?” показали, що для респондентів технічних спеціальностей – це рок (24,9%), для гуманітаріїв – естрадна музика (30,8%), музикантів – класична музика (48,6%).

Музичні преференції. Музичні переваги виникають у разі актуалізації потреби та певної ситуації її задоволення. Як зазначалося, музичні преференції створюють трирівневу ієрархічну систему, при цьому критеріями диференціації рівнів останньої обрано значущість об'єкта для суб'єкта, ступінь його цінності, крім того, часові межі функціонування. Між різними “поверхами” музичних преференцій є взаємозв'язок і можливість “переходу” з одного рівня на інший, при цьому музичні преференції вищого рангу включають і музичні переваги нижчих рангів.

Нижчий рівень ієрархічної системи музичних уподобань відображає їх виникнення на дорефлексивному, чуттєвому рівні. Ознаками виникнення музичних переваг є відчуття як нижчий рівень емоційних реакцій та співвідношення в комунікаційній системі “музика – індивід”. Відповідно, музичні уподобання є спрямованими на задоволення вітальних потреб у ситуаціях предметного рівня, появу відчуттів на “кшталт” знайома музика індивіду чи не знайома, виникає відчуття задоволеності або, навпаки, незадоволеності.

Емпіричним еквівалентом музичним преференціям нижчого рівня, на нашу думку, відповідає ознака щодо вибору респондентом значущих для нього джерел отримання музичної інформації: *“Якщо Ви слухаєте музику під час дозвілля, то до чийої думки Ви прислухаєтесь у процесі її вибору?”* Як виявилось, для респондентів технічного та музичного професійного профілю такою “референтною групою” стали вони самі. Так, більшість учасників опитування зазначили, що “ні до чийх думок не прислухаюсь, я сам (а) обираю музику” – 51,9% та 55,1%, відповідно. При цьому цю відповідь обрали лише на 0,2% менше опитаних гуманітаріїв порівняно з тими, які віддали перевагу думкам “друзів, знайомих” – 49,4% проти 49,6%.

Пояснити ці результати можливо тим, що більшість опитаних студентів різних спеціальностей прислуховуються насамперед до власних відчуттів та думок у процесі музичного сприйняття і обирають ту музику, яка в цій ситуації є для них необхідною, приємною, а вже потім звертаються до друзів, знайомих та інших авторитетних каналів отримання музичної інформації.

Середній рівень ієрархічної системи включає музичні вподобання, що виникають і на дорефлексивному рівні, й на рівні рефлексії. Музичні вподобання розрізняються за часом існування: одні можуть функціонувати у межах короткого часу, в межах ситуації “тут” та “зараз” та впродовж процесу емоційного переживання, натомість інші – в межах більш тривалого періоду часу, відповідно до сили переживання, ефекту впливу, що залишився у пам'яті індивіда.

Дані відповідей респондентів на запитання стосовно емоційного впливу музики “Які емоції та почуття викликає у Вас музика?” виявили, що дві третини респондентів технічних, гуманітарних і музичних спеціальностей музика “наповнює позитивними емоціями та переживаннями” – 67,6%, 65,7%, 61,5%, відповідно; крім того, “позбавляє від негативних переживань – тривоги, стресу, страху” – 12,8%, 10,8% та 9,5% опитаних; також “наповнює позитивними та позбавляє від негативних емоцій” – 10,4%, 13,4% та 15,4% респондентів; при цьому лише один відсоток опитаних студентів – не музикантів та менше ніж один відсоток музикантів зазначили, що музика не викликає ніяких емоцій (табл. 5, 6).

Таблиця 5

**Розподіл відповідей на запитання
“Які емоції і почуття викликає у Вас музика?”
респондентів технічних та гуманітарних спеціальностей**

№ з/п	Варіант відповіді	Технічна	Гуманітарна
1	Наповнює мене позитивними емоціями, почуттями, переживаннями	67,6	65,7
2	Позбавляє від негативних переживань – тривоги, стресу, страху	12,8	10,8
3	Наповнює мене позитивними емоціями і позбавляє від негативних	10,4	13,4
4	Інше	5,3	7,2
5	Ніяких емоцій не викликає	1,2	1,2
6	Важко відповісти	2,2	1,7
7	Немає відповіді	0,5	–
	Усього	100,0%	100,0%

Таблиця 6

Розподіл відповідей на питання “Які емоції і почуття викликає у Вас музика?” респондентів музичних спеціальностей

№ з/п	Варіант відповіді	Кількість респондентів	% до респондентів
1	Наповнює мене позитивними емоціями, почуттями, переживаннями	240	61,5
2	Позбавляє від негативних переживань – тривоги, стресу, страху	37	9,5
3	Інше	34	8,7
4	Ніяких емоцій не викликає	1	0,3
5	Важко відповісти	9	2,3
6	Наповнює мене позитивними емоціями і позбавляє від негативних	60	15,4
	Немає відповіді	9	2,3
	Усього	390	100,0%

Вищий рівень ієрархічної системи становлять музичні преференції індивідів, які виникають за умов актуалізації соціальної потреби та відпо-

відної ситуації задоволення цієї потреби. Музичні уподобання є усвідомленими індивідами та є свідомим вибором об'єктів музичної культури. Функціонування музичних уподобань цього рівня довготривале, оскільки пов'язане із ситуацією у сфері культури та дозволяє, зазвичай стабільною впродовж значного періоду часу.

Так, дані щодо критеріїв вибору об'єктів музичної культури, які ми отримали у відповідях на запитання *“Скажіть, будь ласка, за якими критеріями Ви частіше за все обираєте музику для слухання під час дозволя?”*, показали три основні критерії, обраних респондентами професійних підгруп. По-перше, “слухаю ті твори та тих виконавців, які подобаються мені” – 85% опитаних спеціалістів у галузі техніки, 86,8% – гуманітаріїв та 80,7% – музикантів; по-друге, “обираю музику, яка відповідає моему настрою” – 64,9%, 76,4% та 66,1%; по-третє, “обираю музичні новинки” – 48,9%, 57,5% та 40,1% відповідно. Проте для респондентів – професійних музикантів новий варіант відповіді – “обираю музику, яка необхідна для мого професійного зростання” – зайняв третю позицію та став актуальним для 46% цієї категорії опитуваних.

Висновки. Аналіз даних емпіричного соціологічного дослідження дав змогу визначити деякі музичні преференції студентів ВНЗ різних спеціальностей. Подальше викладення даних дослідження дасть змогу вдосконалити модель виникнення цього музичного феномену, а також розробити це соціологічне явище в умовах сучасної соціокультурної ситуації.

Список використаної літератури

1. Арбеніна В. Професійно-статусні домагання сучасного студентства та їхні суб'єктивні чинники / В. Арбеніна, Л. Профатілова // Соціологічні дослідження: методологія, теорія, методи. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – Вип. 23. – № 844. – С. 251–259.
2. Бурдьє П. Практический смысл [Електронний ресурс] / П. Бурдьє ; пер. с франц. А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко ; отв. ред. пер. и послесл. Н. Шматко. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. – 562 с. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/burde-prakticheskij-smysl>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
4. Волков В. В. Теория практик / В. В. Волков, О. В. Хархордин. – Санкт-Петербург : Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – Вып. 2. – 298 с. (Серия “Прагматический поворот”).
5. Ковалиско Н. В. Теория практик, практики и исследование стратификационных порядков / Н. В. Ковалиско // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 2. – С. 49–63.
6. Нестеренко Л. М. Музичні преференції: сутність, зміст, принципи формування / Л. М. Нестеренко // Вісник. Серія: Соціологічні науки. – Київ : Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2012. – № 1 (61). – С. 35–42.
7. Нестеренко Л. М. Потреби як соціально-психологічний механізм формування музичних преференцій студентів / Л. М. Нестеренко // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. праць. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. – Вип. 2 (13). – С. 388–401.
8. Петрушин В. И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика / В. И. Петрушин. – Москва : ВЛАДОС, 1999. – 176 с.

9. Скокова Л. Освіта та культурні практики населення / Л. Скокова // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2005. – С. 534–544.
10. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-коорд. академик РАН Г. В. Осипов. – Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488 с.
11. Становище студентської молоді України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/news/events/14761/>. – Посилання з сайту Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України: www.niss.gov.ua.
12. Стиль жизни личности: теоретические и методологические проблемы / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, В. А. Тихонович и др. – Киев : Наукова думка, 1982. – 371 с.
13. Цимбалюк Н. М. Інституціональна модернізація культурно-дозвіллієвої сфери в Україні : автореф. дис. ... д-ра соц. наук / Н. М. Цимбалюк. – Київ, 2005. – 34 с.
14. Шульга Р. П. Искусство в практиках культуры. Социокультурологический очерк / Р. П. Шульга. – Київ : Інститут соціології НАНУ, Інститут філософії НАНУ, 2008. – 200 с.
15. Шюц А. Совместное сочинение и исполнение музыки. Исследование социального отношения / А. Шюц // Смысловая структура повседневного мира / сост. А. Я. Алхасов ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой ; науч. ред. пер. Г. Г. Батыгин. – Москва : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2003. – 336 с.
16. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – Москва : Наука, 1975. – С. 89–105.
17. Schafer T. Determinants of Music Preference [Electronic resource] / Thomas Schafer. – Mode of access: <http://deposit.ddb.de/cgi-bin/docserv?idn=99338451>.
18. Sigg N. An investigation in to there lationship between music preference, personality and psychological well being [Electronic resource] / Nicola Sigg. – Mode of access: <http://aut.researchgateway.ac.nz/bitstream/10292/955/4/SiggN.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2014.

Нестеренко Л. Н. Возникновение музыкальных предпочтений современной студенческой молодежи (по данным эмпирического социологического исследования)

В статье приводятся аргументы в отношении целесообразности использования понятия музыкальных предпочтений вследствие изменения социокультурных условий функционирования коммуникативной системы “композитор – реципиент”, новых практик создания, распространения и восприятия музыки в поле культуры. Поясняется этимология данного понятия, репрезентируется модель, или схема, их возникновения, представленная в контексте структурно – функциональной парадигмы. На уровне эмпирического социологического исследования анализируются элементы предложенной схемы на примере музыкальных предпочтений студентов различных профессиональных групп ВНЗ г. Луганска, рассматриваются культурные практики студенческой молодежи в контексте повседневности.

Ключевые слова: музыкальные предпочтения, потребности, эмоции, ситуации, культурные практики.

Nesterenko L. The Emergence of Musical Preferences of Modern College Students (According to Empirical Sociological Research)

The article presents arguments as to the appropriateness of using the notion of musical preferences due to changes in socio-cultural conditions of functioning communication system “composer-recipient” of new practices of creation, distribution and

perception of music in the field of culture. Explained the etymology of this concept, representing the model or design of their occurrence, presented in the context of structural-functional paradigm. Characterized by elements of the scheme, including “needs → emotions and feelings musical preferences → ← → situation meet the needs → cultural practices → ← musical preferences”. Indicated on a separate subsystem – “cultural practices → ← musical preferences” – in the context of the given model the emergence of musical preferences. The results of two empirical sociological research conducted, presents data on the choice of a particular music, technical means of listening to music on the part of the respondents three professional student groups – musicians, specialists in engineering and the humanities. The article deals with the most pressing needs of the students, one of which is communication; At the same time, as a rule, communication is mediated music. Analyzes the choice of music, conducted with a view to harmonizing the internal state in a situation of stress, instability, characterized by different sectors of society – political, economic, family and others. A comparison of the musical preferences of the respondents revealed their students and the difference caused by professional affiliation of respondents three student groups. Characterized by cultural practices that are considered from the point of view of the theory of Pierre Bourdieu. In accordance with this theory of practice related to the complex of dispositions and practical schemes of perception, evaluation and action. Describes the practice in the context of everyday concept of phenomenological sociology, coming from the last review as routine, stereotyped, repetitive actions of individuals. In an empirical case study cultural practices are treated as part of the method applied in the works Ukrainian sociologist N. Kovalisko as a three-component model – the conjunction: “position – disposition – the practice.” As a result of the use of the elements of this method is represented refined model the relationship of musical preferences and cultural practices: “the position → musical preferences → → ← cultural practices.” As the social position of the respondents selected students their specialization, future profession as a differentiating feature of their cultural practices.

Key words: *musical preferences, needs, emotions, situation, cultural practices.*

УДК 316.334:7

Г. Ю. СУРМІНА

ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто основні аспекти предметного бачення проблем дослідження театру опери та балету з позиції соціології театру. Театр опери та балету обґрунтовано як об'єкт соціологічного дослідження.

Ключові слова: соціологія театру, театр як соціально-культурний інститут, театральна організація, театральне виробництво, театр як комунікативна система.

Театр є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії та аксіології, теорії та історії культури, психології та психології творчості, мистецтвознавства та театрознавства. Значний вклад у його осмислення вносить соціологічна наука, в предметному просторі якої спостерігається становлення та розвиток соціології театру. Її методологічну основу визначають роботи М. Вебера, Е. Гоффмана, Л. Іоніна, С. Єрофєєва, М. Магілович та ін. Комплексним підходом до соціальних проблем театру відрізняються праці В. Дмитрієвського [1; 2].

Однак більшість досліджень присвячені драматичним театрам. Практично не дослідженим є питання специфіки театру опери та балету як об'єкта соціологічної науки. Найголовніший недолік сучасної соціології театру в тому, що відсутнє цілісне уявлення театру в системі знання соціологічної науки. В літературі домінують тільки окремі аспекти соціологічної предметності театру: місце, роль та функції в суспільстві, взаємодія з публікою. Це обмежує предметні можливості соціологічної науки. Насправді вони є значно більшими.

Метою статті є аналіз специфіки театру опери та балету як об'єкта осмислення соціологічної науки.

Досягнення мети неможливе без формування загального контуру предметності соціології театру. В ідеальному вигляді сучасна соціологічної наука вивчає театр як:

по-перше, соціальний феномен, який характеризується соціальним сенсом і призначенням, закономірностями становлення та розвитку;

по-друге, соціально-культурний інститут, котрий характеризується інституційними ознаками, насамперед, нормами, місцем у різних підсистемах суспільства, реалізує в ньому свої ролі та функції;

по-третє, процес театального виробництва та презентації художнього продукту;

по-четверте, певну систему взаємодії артистів та публіки, масового обслуговування публіки, яка вирізняється своїми структурно-функціональними параметрами;

по-п'яте, складну соціально-культурну організацію, яка характеризується своїми принципами, формами, методами управління та самоуправління, є сукупністю складових організацій;

по-шосте, соціально-професійну громаду зі специфічною стратифікацією, що поєднує представників різних професійно-кваліфікаційних, вікових, гендерних, етнічних, статусних груп, які інтегровані в спільну організацію з метою реалізації театрального процесу, надання відповідних послуг;

по-сьоме, технологічний комплекс, який поєднує різного роду технології;

по-восьме, систему ціннісно-сміслового продукування та підтримки певної сукупності естетичних, культурних, етичних цінностей та смислів;

по-дев'яте, систему взаємовідносин між співучасниками театральної організації, між театральними працівниками та театальною публікою та широким колом громадськості;

по-десяте, мікросоціум різних соціальних процесів: збереження традицій, інновацій, реформаторських змін, адаптації, професіоналізації, соціалізації, творчості тощо;

по-одиннадцяте, особистісний аспект театру опери та балету, який охоплює різні типи особистостей акторів, театральних менеджерів, педагогів, глядачів.

На основі сформульованих аспектів соціологічної предметності театру можна виявити особливості предметного бачення театру опери та балету. Насамперед, слід підкреслити, що відставання розвитку соціології театру опери та балету від соціології театру взагалі зумовлено суттєвою консервативністю його як класичного театру.

Феноменологічні дослідження театрів презентовано в працях А. Алексєєва, Г. Дадамяна, В. Дмитрівського та ін. В них осмислюється значна чисельність феноменів театру, найбільш важливими серед яких є феномен актора, його професіоналізму, самореалізації, вигорання, визнання тощо; феномени театральної публіки, її цінностей, мотивів, установок, поведінки глядачів, їх компетентності тощо; феномен театального спектаклю як простору комунікацій глядача та актора, його дії на глядачів тощо. Цікаві дослідження структури театальної аудиторії, відвідування театру, місце в системі комунікацій [1; 2; 3].

Однак феноменологічний підхід до театру взагалі й театру опери та балету особливо не може бути вичерпаним наявністю описів театральних феноменів, що були здійснені соціологами раніше. Але оскільки розвиток театрів опери та балету йде дуже інтенсивно, особливо у зв'язку зі значними політичними та ментальними змінами в суспільстві, що підштовхнули революційні події в Україні 2013–2014 рр., то феноменологічні дослідження не втрачають актуальності й необхідні для поглиблення розуміння нових феноменологічних аспектів.

Значний вклад в інституційну теорію театру внесли мистецтвознавці А. Гвоздева, С. Мокульський, А. Юфіт та ін., які підтримувалися методо-

логію інституційного підходу в працях М. Вебера, Т. Веблена, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса та ін. Інституційні дослідження театру опери та балету як соціально-культурного інституту також необхідно виводити на новий рівень. Сьогодні необхідно не обмежуватися характеристикою їх специфіки (складність, консерватизм), а переходити до пошуків інституційних змін в аспекті прогресивних реформ, що розгортаються в суспільстві. Принципово важливими є пошуки розвитку функцій театрів, напрямів їх взаємодії з громадянським суспільством, формування та використання мережевого ресурсу тощо.

У цьому аспекті неможливо без використання досягнень теорії та практики інституційного проектування, яка інтенсивно розвивається в економіці та соціальній сфері. Справа в тому, що розв'язання нових проблем, вирішення нових завдань та реалізація нових функцій вимагають відповідних інституційних змін. Відсутні дослідження змін театральної інституційності, не розроблена модель ідеального, успішного театру, театральна реформа залишається певною абстракцією.

Методологічні засади інституційного конструювання та проектування розглянуто в працях П. Бергера, Т. Лукмана, Е. Гідденса та ін. Сучасне театральне інституційне проектування вимагає розробки нормативно-правового забезпечення театральної справи, суттєвої модернізації театрального виробничого процесу, переходу до нових технологій. Не можна не погодитися з В. Тамбовцевим у тому, що для підвищення ефективності інституційного проекту, що розробляється, процес формування його повинен послідовно пройти всі стадії прийняття управлінських рішень [4, с. 29]. На нашу думку, він може бути результатом спільного обговорення управлінців, акторів та глядачів із залученням експертів театральної справи.

Духовне виробництво як таке досліджується в роботах А. Захарова, В. Соколова, С. Анісімова, Е. Орлової та ін. Театральне виробництво оперно-балетного театру розуміється як складний колективний духовно-творчий процес бінарного типу, тобто насправді це два різновиди виробництва – оперне та балетне. Вони споживають матеріальні та духовно-творчі ресурси, коли індивідуальні спроможності та таланти людей поєднуються та дають синергетичний ефект у вигляді спектаклю або іншого сценічного витвору. Тут дуже багато таких проблем, які потрібно досліджувати: якість сценічного витвору, модернізація театрального виробництва з точки зору оснащення сучасним технологічним обладнанням, співвідношення техніки та творчості тощо.

Не можна повністю погодитися з думкою про те, що “в сфері виконавчого мистецтва продукти духовного виробництва споживаються в момент їх створення, коли сам процес духовної діяльності з'являється одночасно з його результатом... Тут результати духовного виробництва не отримують самостійного існування, окремого від виконавця” [5, с. 269]. Такий збіг спостерігається тільки на завершальному, презентаційному етапі виро-

бництва. Так, 90% театрального сценічного продукту створюється за межами сцени – у репетиційних залах, під час роботи виконавця з педагогом.

Театральна публіка, взаємодія артистів та публіки в самих різних аспектах отримала розгляд у працях Д. Донової, Є. Крупника, О. Вахеметси, С. Плотнікова, В. Дмитрієвського, Є. Холодова, Ю. Калашникова, І. Петровського та ін. Це найбільш розроблений аспект соціології театру, що зумовлено важливістю ролі глядача в системі театральних комунікацій, його доступністю, можливістю отримання емпіричної соціологічної інформації шляхом використання таких методів, як анкетування, інтерв'ю тощо. Результати емпіричних досліджень аналізуються в багатьох роботах з соціології театру: Г. Дадамяна, В. Дмитрієвського, Б. Докторова, М. Єгорової, М. Загорського, Л. Кагана та ін.

Слід підкреслити, що конкретні соціологічні дослідження глядачів не мають системного й моніторингового характеру. Однак із розвитком інструментарію маркетингу спостерігається поступово розуміння необхідності його поширення на театральну сферу як ефективного інструменту театального менеджменту. Але це не знімає з порядку денного важливість проведення як моніторингових, так і зондуючих соціологічних досліджень особливо театрів опери й балету, які залишаються закритими від втручання соціологів.

Важливими напрямками таких досліджень можуть бути виявлення структурних, особливо ціннісних змін театральної публіки, її запити до репертуару, акторів, специфіки сегментації глядачів відповідно до типу театру.

Театр опери та балету як духовне виробництво базується на смислах та цінностях. Різні аспекти соціологічної теорії смислів та цінностей розглядаються в роботах Л. Ази, П. Бурдьє, Д. Винника, Ф. Гіддингса, Н. Костенко, Н. Лумана, Т. Парсонса, А. Ручки, Л. Скокової, Н. Смелзера, П. Спиридонової, П. Сорокіна та ін. Проблеми смислів театру опери та балету з соціологічних позицій досліджені недостатньо, хоча діяльність театру будується на створюванні та трансляванні смислів, які будуються на почуттєво-емоційних образах. У процесі підготовки спектаклю закладаються смисли, які генеруються задумами авторів, художніх керівників, педагогів та виконавців. Вони трансформуються під впливом зовнішнього середовища, смислових запитів глядачів. Смисли не можуть існувати без цінностей. Тому смислова основа спектаклю інтерпретується конкретними цінностями. Тобто театральне духовне виробництво необхідно розглядати як процес смислоутворення та формування цінностей.

Недостатньо дослідженою є проблема формування смислів в умовах суспільних трансформацій. У сучасному суспільстві йдуть інтенсивні ціннісно-смислові метаморфози. А. Ручка констатує поширення мозаїчної, множиннісної природи сучасної людини [6, с. 28–30]. Відповідно змінюються її ментальність, ціннісні орієнтири, ідентифікація, смислова інтерпретація навколишнього світу [7, с. 109]. Важким додатком до дуже суперечливих ціннісних змін є масштабна та глибока ціннісна криза суспільства, яка ха-

рактизується деформацією цінностей, поширенням соціального простору псевдоцінностей.

Тому перед театром опери та балету стоять важкі завдання поглиблення ціннісно-сислової соціалізації, забезпечення духовної підтримки глядача в його складних ціннісно-сислових пошуках. Тому класична консервативність цього театру дає змогу зберігати загальнолюдські цінності, але вимагає серйозної модернізації цінностей в аспекті приведення їх у відповідність до вимог часу. При цьому театр виступає як інститут ідентифікації, підтримки, стабілізації та розвитку цінностей глядачів. Таким чином, ціннісні трансформації театрів опери та балету й відповідні зміни в ціннісно-сисловому змісті театрального духовного виробництва становлять один із важливих напрямів їх соціологічних досліджень.

Театр є специфічною комунікативною системою, що досліджується в роботах Е. Гоффмана, В.Івченко, В. Козакової, М. Хренова та ін. та розглядається як система взаємовідносин між співучасниками театральної організації, між театральними працівниками, театральною публікою та широким колом громадськості.

Е. Гоффман заснував соціодраматичний підхід до театру, якій є версією інтеракціонізму. Театр, згідно з Е. Гоффманом є певною метафорою реального світу. Головну роль у комунікації відіграє управління враженнями, контроль за ними, чого часто не вистачає в деяких театрах опери та балету, які повинні вирізнятися виключною видовищністю. Е. Гоффман сформулював так званий парадокс, що отримав назву “парадокс Гоффмана”: “Будь-яка гра, театралізована вистава парадоксальні за своєю природою: те, що з’являється на сцені, не існує в реальності, але воно вимагає тих самих дій і приймань, до яких удаються люди в реальному житті” [8, с. 225]. Е. Гоффман розкрив сутність акторського лицедійства, коли правда одягається в неправду, а неправда містить у собі правду. Це веде до втрати чіткої грані між ними, що й притягає глядача, виступає основою його інтересу до вистави. Так створюється солодкий гіперболічний образ-міф. У театрі опери та балету це лицедійство має естетичну, вишукану, тонку упаковку, що вимагає не тільки замислюватися, а й відчувати.

Спираючись на концепцію символічного капіталу П. Бурдьє, необхідно осмислити символічний капітал театру опери та балету, його доступність та вплив на процеси соціалізації глядачів. Важливими характеристиками такого капіталу є елітарність, піднесеність, естетичність, що робить його виключно унікальним. Саме спілкування реалізується через символічні об’єкти. Безсумнівно те, що театр опери та балету є своєрідною фабрикою естетичних міфів, мрій. Він задовольняє потреби в ідеалі фізичної краси та краси голосу, що особливо важливо в Україні, яка є країною естетично орієнтованого народу, визнаною світом як співаюча країна.

Не можна не погодитися з Ю. Романенко в тому, що теорія соціальної драматургії Е. Гоффмана дає низку плідних ідей у контексті дослідження

механізмів смислопродуктування на мікрорівні [9, с. 24]. Це має стосунок, насамперед, до фреймів, деяких несвідомих правил чи законів, що визначають взаємодію, забезпечують інтерпретацію сценічних подій.

В. Івченко розглядає театр як комунікативну систему [10]. В. Козакова аналізує художню комунікацію як “інтелектуально-творчий зв’язок автора і реципієнта, передачу останньому творчої інформації, яка містить ставлення до світу, художню концепцію, стійкі ціннісні орієнтації” [11]. Художня комунікація включає не тільки сприйняття смислу художнього витвору, але й його цінності. При цьому виникає три типи стосунків: автор – дійсність, автор – реципієнт, автор – художній процес [11]. Театральна комунікація має символічний характер, що відображається в працях П. Бурдьє, Ж. Бодрійєра, К. Чепеленко та ін. Процес соціалізації глядача вимагає знання абетки символів опери та балету, що перетворює комунікацію у глибинний процес переорганізації почуттів, емоцій та цінностей.

Заслужують на увагу дослідження театральної організації, яка є складною характеризується своїми принципами, формами, методами управління та самоуправління. Найбільш перспективними проблемами досліджень виступають розвиток театрального менеджменту, модернізація театральної організації в аспекті досягнень сучасної науки та техніки, автоматизації та комп’ютеризації акторського труда, сприйняття спектаклю глядачами; вдосконалення технічних, фінансово-економічних, адміністративно-управлінських, соціальних, духовно-творчих, педагогічних, комунікаційних, маркетингових та інших технологій.

Недостатньо дослідженими залишаються соціальні процеси, що реалізуються в ньому: збереження традицій, інновацій, реформаторських змін, адаптації, професіоналізації, соціалізації, самореалізації, творчості тощо. Вони вимагають спеціальних досліджень.

Проведений аналіз дає змогу зробити такі **висновки**:

по-перше, соціологія театру як галузь соціологічного знання є недостатньо розвинутою, значна частина її предметного простору залишається недослідженою;

по-друге, за межами соціологічної рефлексії знаходяться проблеми театру опери та балету, які з причини значущості його як соціально-культурного інституту вимагають свого всебічного соціологічного розв’язання.

Список використаної літератури

1. Дмитриевский В. Н. Основы социологии театра. История, теория, практика / В. Н. Дмитриевский. – Москва : ГИТИС, 2004. – 115 с.
2. Дмитриевский В. Н. Театр как социальный феномен / В. Н. Дмитриевский // Двадцатый век и пути европейской культуры. – Москва : ГИИ, 2000. – С. 45–59.
3. Театр как социологический феномен. – Москва : Алетейя, 2009. – 520 с.
4. Тамбовцев В. Л. Основы институционального проектирования : учеб. пособ. / В. Л. Тамбовцев. – Москва : ИНФРА-М, 2008. – 144 с.
5. Орлова Э. Б. Производство духовное / Э. Б. Орлова // Социологическая энциклопедия : в 2 т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин ; глав. ред. В. Н. Иванов. – Москва : Мысль, 2003. – Т. 2. Национальный общественно-научный фонд. – С. 269.

6. Ручка А. Природа людини як предмет теоретико-соціологічного дискурсу / А. Ручка // Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології : зб. пр. – Київ : ІСНАУ, 2011. – С. 22–39.
7. Ручка А. Цінності та смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. Ручка // Смилова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 91–123.
8. Кравченко Е. И. Гоффман Эрвин / Е. И. Кравченко // Социологическая энциклопедия : в 2 т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин ; глав. ред. В. Н. Иванов. – Москва : Мысль, 2003. – Т. 1. Национальный общественно-научный фонд. – С. 225–226.
9. Романенко Ю. В. Смыслопродуктування в соціальних системах / Ю. В. Романенко. – Київ : Е та Е, 2005. – 276 с.
10. Ивченко В. Н. Театр как коммуникативная система [Электронный ресурс] / В. Н. Ивченко. – Режим доступа: <http://lib.socio.msu.ru/l/library>.
11. Козакова В. С. Проблема художественной коммуникации в культурно-эстетической действительности [Электронный ресурс] / В. С. Козакова. – Режим доступа: http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s2_2.php.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

Сурмина А. Ю. Театр оперы и балета как объект социологического исследования

В статье рассматриваются основные аспекты предметного видения исследования театра оперы и балета с позиции социологии театра. Театр оперы и балета обосновывается как объект социологического исследования.

Ключевые слова: социология театра, театр как социально-культурный институт, театральная организация, театральное производство, театр как коммуникативная система.

Surmina A. Opera and Ballet as an Object of Sociological Research

The article examines the main aspects of the substantive vision of the study of Opera and ballet from the perspective of sociology of the theatre. Theatre of Opera and ballet is substantiated as an object of sociological research.

In the beginning of the article highlights the main issues of substantive vision of theatre as an object of sociological research as a social phenomenon; social cultural Institute; theatre production, acting as a special flavor of spiritual production systems; interaction between artists and the public; complex social and cultural organizations, socio-professional community that is characterized by its stratification, brings together representatives of different professions and social groups; technological complex, which combines the technologies of various types; systems of value and meaning production and support of the values and meanings; system interactions, communication between theatrical workers, theatrical audience and the public; environment of formation and realization of different personalities; micro society different social processes: the reform of change, adaptation, professionalization, socialization, creativi.

Selected aspects of sociological objectivity theatre are interpreted in relation to the theatre of Opera and ballet. This is substantiated its specificity and lack of issledovannosti from the perspective of sociological science that reinforces the need for their deployment.

Key words: sociology of theatre, theatre as a social and cultural institute, theatre organization, theatre production, theatre as a communication system.

СОЦІОЛОГІЯ МІСТА

УДК 316.752.4

С. Л. КАТАЄВ

СОЦІАЛЬНІ ЯКОСТІ МІСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (НА ПРИКЛАДІ М. ЗАПОРІЖЖЯ)

Соціальні якості розглянуто як моральні чесноти спільноти в її цілісності і як прояв соціальної моралі особистості. Проаналізовано результати емпіричного дослідження соціальної моралі громади м. Запоріжжя. Запропоновано список якостей, щодо яких респонденти відзначали, якою мірою ця якість властива нашому народу. Це такі якості: патріотизм, дбайливе ставлення до історії минулого, працьовитість, охайність, прагнення до освіти, самоповага, дисциплінованість, повага до влади, взаємна довіра, чесність, відповідальне ставлення до майбутнього, волелюбність.

Зроблено висновок про низькі показники самооцінки соціальної моралі жителів Запоріжжя.

Ключові слова: мораль, соціальна мораль, патріотизм, ставлення до історії, охайність, повага до влади, соціологічне дослідження, Запоріжжя.

Мораль можна розглядати як сукупність заснованих на духовних засадах нормативних вимог до поведінки людини відносно інших людей. На відміну від права, яке теж є інститутом нормативного примусу, мораль спонукає до моральних вчинків і мотивів завдяки соціалізованості людини. Мораль, образно кажучи, є представником суспільства в голові людини, а право є представником суспільства поза людини. Якщо право, у разі недотримання норм, загрожує застосуванням санкцій матеріального, фізичного порядку, то мораль загрожує санкціями духовного порядку: муками совісті, соромом, почуттям провини тощо. Зазвичай, властивості моралі обговорюються по відношенню до окремої людини. Але людина живе в суспільстві, а суспільство становлять люди, тому можливо розглядати властивості моралі й відносно суспільства, групи людей.

Так, Макс Вебер у праці “Протестантська етика і дух капіталізму” довів, що економічний стан суспільства залежить від моралі людей, з яких складається це суспільство. Причому він оперував статистичними, імовірнісними величинами. Іншими словами, фіксувалася тенденція, статистична залежність між рівнем моралі суспільства та економічним його станом. Для встановлення такої залежності не було потрібно виявляти рівень моралі у конкретних людей, достатньо було виявити наявність моральних норм у статистичній більшості. Так, М. Вебер оперував даними про частку протестантів серед населення певного регіону. Виходячи з логіки наведених

суджень, можна висунути тезу про наявність не тільки індивідуальної моралі, а й моралі соціальної.

Соціальну мораль можна розглядати як мінімум у таких аспектах:

1. Соціальна мораль – це мораль суспільства, певної групи людей, спільноти, як цілісності, надіндивідуального утворення. Це позитивістське розуміння суспільства в дусі О. Конта й Е. Дюркгейма. У емпірико-соціологічному сенсі, соціальна мораль у цьому випадку виступає як прояв певних моральних властивостей у статистичній більшості цього співтовариства. Наприклад, в одному європейському дослідженні того, як люди ставляться до християнських заповідей з'ясувалося, що переважна більшість (понад 90%) визнає для себе обов'язковими вимоги “не убий”, “не вкради”, але вимога “не бажай дружини ближнього свого” визнали для себе обов'язковою лише близько половини опитаних. Рівень моралі в цьому випадку визначається статистично: часткою людей, які поділяють ту чи іншу моральну вимогу: іншими словами ймовірністю наявності тієї чи іншої моральної якості в цьому суспільстві. Тут якісна, континуумна властивість явища вимірюється по суті дискретними, кількісними величинами.

Цілком припустимо трактувати соціальну мораль як імунітет від розкладання суспільства. Згідно з уявленнями сучасного британського біолога Роберта Онгера, суспільство можна розглядати як суперорганізм, як комплексну адаптивну систему, що регулює сама себе. Мораль у цьому випадку виступає як імунна система, яка запобігає морального занепаду суспільства [3].

Ще одним прикладом соціальної моралі є її характеристика за допомогою реакції суспільства на проблемні питання. Журналіст Григорій Ніконов наводить дані про результати дослідження американських учених відносно людей до таких тем: позашлюбні зв'язки, азартні ігри, гомосексуалізм, аборти, секс до шлюбу, вживання алкоголю, розлучення і використання контрацептивів. Опитано жителів 40 країн світу. Учасників опитування мали відповісти, чи вважають вони морально прийнятними ці дії? Найбільше респонденти засуджують позашлюбні зв'язки (78%), азартні ігри (62%) і гомосексуалізм (59%). Найменше люди засуджують розлучення і застосування контрацептивів. Відповіді істотно відрізнялися залежно від регіону опитування. Найбільше засуджують наведені дії в африканських і мусульманських країнах, а в країнах заходу у людей більш терпиме ставлення. Втім і тут є відмінності. Так, переважна більшість американців (84%) засуджують подружню невірність, а у Франції засуджують це тільки 40% [3].

2. Соціальна мораль як сукупність соціальних якостей особистості, наприклад, патріотизму, відповідальності за майбутнє суспільства тощо. У цьому випадку операціоналізація рівня соціальної моралі у людини здійснюється за допомогою різних шкал. Наприклад, чи готова людина піти добровольцем в АТО або тільки уважно стежить за новинами.

Соціальна мораль є частиною соціального капіталу спільноти. Згідно з Дж. Коулменом, соціальний капітал – це потенціал взаємної довіри і вза-

ємодопомоги, цілераціональне формований у міжособистісних відносинах: зобов'язання і очікування, інформаційні канали й соціальні норми. Соціальний капітал – це соціальний клей, який дає змогу мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі довіри людей один до одного [2, с. 123–142].

Деякі якості можна розглядати як частину особистісного капіталу, що характеризує рівень цивілізованості людини. Наприклад, такі якості, як охайність, працьовитість. Якщо такими якостями володіє більшість членів суспільства, якщо вони є стабільною нормою для спільноти, то тоді це співтовариство можна характеризувати як цивілізоване.

У демографів є поняття “якість населення”, це означає, що населення володіє високим рівнем освіти, дисциплінованістю, працьовитістю тощо. Але наявність особистісного капіталу не оберігає від дефіциту соціальної моралі. Цілком можна уявити охайного, працьовитого егоїста, який байдужий до потреб свого соціального оточення і дбає лише про себе. Відповідно до цього судження, можна говорити про якість суспільства, члени якого поєднують особистісний і соціальний капітал, особисту й соціальну мораль.

Для вивчення соціальної моралі було надане запитання: “Якою мірою, на ваш погляд, у нашого народу виражені такі якості?” і пропонувався список особистісних і соціальних якостей, щодо яких респонденти відзначали, якою мірою ця якість властива нашому народу. Було опитано 590 респондентів, за репрезентативною вибіркою, що відображає демографічну структуру міста Запоріжжя за віком та статтю. Розглянемо результати опитування.

Рівень наявності патріотизму респонденти відзначили таким чином: “на великому рівні” – 10,2%, “на середньому рівні” – 35,6%, “на низькому рівні” – 51,7%, “важко відповісти” – 2,5%.

Згідно зі словниковим визначенням, змістом цієї соціальної якості є любов до Батьківщини й готовність підпорядкувати її інтересам свої приватні інтереси. Патріотизм припускає гордість за досягнення і культуру своєї Батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості та ідентифікація себе з іншими членами народу, прагнення захищати інтереси Батьківщини й свого народу. Згідно з результатами опитування, громада міста характеризується гострим дефіцитом патріотизму. Лише кожний десятий відмітив високий рівень цієї якості у місті. І більше половини відмітила вкрай низький рівень патріотизму. Принаймні, така самооцінка мешканців міста. Патріотизм затребуваний у важкі часи для країни, коли від населення потрібна висока самовіддача. Опитування проводилося восени 2013 р., коли війна на сході ще не почалася. Під час війни рівень патріотизму значно вище, що підтверджує поведінка значної частини українського народу.

Уявлення про патріотизм пов'язують з трепетним ставленням до історичних подій, пам'ятників, символіці, культурних відмінностей і великим предкам. Емпіричним підтвердженням цієї тези є результати відповідей з оцінки рівня наявності Дбайливого ставлення до історії минулого. Респонденти відзначили цю якість таким чином: “на високому рівні” –

5,1%, “на середньому рівні” – 36,4%, “на низькому рівні” – 55,9%, “важко відповісти” – 2,5%. Як бачимо, низький рівень патріотизму цілком кореспондується з низькими оцінками дбайливого ставлення населення до історії минулого свого народу: незначну наявність цієї якості відзначили майже в десять разів більше людей, ніж наявність значною мірою. Дефіцит історичної пам’яті, окрім цього, свідчить про низьку ідентифікації населення зі своєю країною. Опора ідентифікації, швидше за все, переноситься на рівень малої батьківщини, тобто зі своїм містом.

Дбайливе ставлення до історії минулого тісно пов’язане зі ставленням до майбутнього. Рівень наявності відповідального ставлення до майбутнього респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 5,1%, “на середньому рівні” – 34,2%, “на низькому рівні” – 53,8%, “важко відповісти” – 6,8%. Як видно з наведених даних, респонденти дуже критично ставляться до рівня відповідальності нинішнього покоління за майбутнє наступних поколінь. Такий поколінський егоїзм свідчить про історичний песимізм, про кризову свідомість, за якої люди живуть близьким майбутнім і мало піклуються про перспективу, про добробут наступних поколінь. Це проблема не тільки нашої країни. Стан відповідальності перед майбутнім турбує провідних моралістів, філософів сучасності. Так, важливою особливістю сучасного дискурсу відповідальності є поширення імперативу Г. Йонаса “чини так, щоб наслідки твоєї дії не були руйнівними для майбутньої можливості життя на землі” [1].

Відсутність інтересу до минулого свого народу й байдужість до майбутнього – це два боки одного явища: відчуження відносно своєї країни, як ніби люди є внутрішніми духовними емігрантами, для яких країна є чужою. Причина такого відчуження може бути двоякою: або жителі впевнені, що вони гідні кращого, ніж жити в цій країні, або у людей низький рівень соціальної моралі.

Наступна якість соціальної моралі є важливим компонентом соціального капіталу – це взаємодовіра. Рівень наявності цієї якості респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 3,4%, “на середньому рівні” – 37,3%, “на низькому рівні” – 54,2%, “важко відповісти” – 5,1%. Отже, дефіцит цієї якості ще більш гострий, ніж недолік патріотизму. Можна констатувати низький стан соціального капіталу запорізької громади. Роберт Патнем визначає соціальний капітал як “особливість суспільного життя – мережі, норми й довіра, яка дає змогу її учасникам більш ефективно взаємодіяти один з одним у спільних інтересах” [4, с. 177]. Низький соціальний капітал міста не дає змоги ефективно використовувати потенціал його у спільних цілях.

Розглянемо стан такої якості соціальної моралі, як повага до влади. Рівень наявності цієї якості респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 2,6%, “на середньому рівні” – 11,1%, “на низькому рівні” – 82,9%, “важко відповісти” – 3,4%.

Згідно з наведеними даними, у жителів міста дуже низький рівень поваги до влади. Фактично можна говорити про делегітимацію влади, втрату нею харизми, морально-психологічного компонента легітимності. Як відомо з класичної теорії влади Макса Вебера, влада має три джерела, опори своєї легітимності: закон, традиція і харизма, тобто визнання влади народом, що спирається на повагу й довіру. Без цієї складової влада відчуває дефіцит легітимності, тому що народ не переконаний у дотриманні “суспільного договору”. Згідно з ученням французьких просвітителів, між владою і народом, умовно кажучи, укладається суспільний договір, згідно з яким, стабільність у суспільстві зберігається за умови, якщо влада дбає про народ, служить його інтересам, то народ підкоряється владі й зберігає порядок. Саме через переконаність народу, що король не дотримується цього суспільного договору, відбулася революція у Франції 1789 р., у ході якої був обезголовлений король. Схожа ситуація відбулася і в Україні. Дослідження було проведено в жовтні–листопаді 2013 р., напередодні української революції, в результаті якої президент, основний носій влади, був відсторонений народом від влади. Як і у випадку з королем, народ не достатньо дбав про законність своїх дій. Руйнування нормативного порядку загрожує хаосом у країні, тривалим порушенням стабільності. На жаль, делегітимація влади призводить до збою всієї структури владних відносин, що згубно впливає на економіку, соціальну сферу, безпеку країни. Слабкість країни викликає спокусу у сильних сусідів скористатися ситуацією і, порушуючи суверенітет країни, спробувати вирішити для себе проблеми на шкоду ослаблomu сусідові. Жодна революція, якими б благородними не були її наміри й обґрунтованим обурення повсталих, не призводила до благополуччя народу. Усі революції були оплачені високою соціальною ціною. Не виключенням є українська революція 2014 р. При критиці християнської доктрини, яка передбачає повагу й підпорядкування владі, безвідносно до того, чи заслуговує вона поваги, зазвичай стверджується, що це неправильна позиція. На наш погляд, позиція християнської церкви, як і з багатьох інших моральних проблем, виходить зі стратегічних, а не сьогохвилинних інтересів народу. Багатовіковий досвід церкви приводить до висновку, який виходить зі співчуття до бід народу, що краще підкоритися владі, яка періодично й циклічно то хороша, то погана, перетерпіти погану владу, дочекатися гарної, що стратегічно принесе менше шкоди, ніж бунт. Всі народи, які у своїй ментальності характеризуються повагою до будь-якої влади, яка б вона не була, добиваються великих успіхів у своєму розвитку й випереджають інші країни за всіма параметрами життєустрою суспільства. Високорозвинуті, цивілізовані народи характеризуються повагою до влади. Можна сказати, що в цивілізованих державах влада не дає приводу для насильницького її повалення, що вона не провокує народ на повстання. Але це поверхневий погляд. Якщо в ментальності народу немає такої риси, як дисциплінованість, повага до влади, він знайде привід для бун-

ту проти будь-якої влади. У природі влади бути відчуженою від суспільства й прагнути до прерогативи насильства виключно тільки з боку держави. Сутність відносин панування і підпорядкування передбачає претензії підлеглих до влади. Не виправдовуючи колишнього президента, на наш погляд, народ виграв би, якби використовував легітимні механізми усунення неугодного президента від влади. Ланцюгова реакція руйнування порядку була викликана саме неконституційними діями повсталих. Якщо виходити не з мотиву благородного обурення, а зі справжніх інтересів більшості населення, популярна в часи революції теза “народ має право на повстання” у разі своєї реалізації чревата великими лихами для цього народу. Скільки ще революцій треба пережити нашій країні, щоб переконатися в тому, що насильницьке повалення влади призводить до численних лих для народу?

Зіставимо риси, що відносяться до соціальної моралі з особистісними моральними рисами, що характеризують якість населення.

Рівень наявності “працьовитості” респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 17,4%, “на середньому рівні” – 46,1%, “на низькому рівні” – 33,0%, “важко відповісти” – 3,5%.

Як бачимо, особистісна мораль вища, ніж соціальна. Наявність працьовитості відзначило в кілька разів більше людей, ніж повагу до влади. Однак і в цьому випадку наявність працьовитості на низькому рівні відзначила дуже велика кількість респондентів. Згідно з іншими дослідженнями на думку більшості людей, падіння трудової етики є тенденцією сучасності. Багато хто переконаний, що попередні покоління людей були більш працьовитими. У загальноприйнятому сенсі працьовитість – це готовність віддавати свій час, свої сили та енергію для виробництва суспільно-корисного продукту, здатність займатися працею із роботою з задоволенням, тривалий час (у розумних межах, природно). Так, працьовитість можна трактувати і як властивість соціальної моралі, а саме, як морально необхідний внесок у добробут соціуму.

Особливо переконливо виглядає визначення працьовитості як елемента соціальної моралі, якщо розглянути згубний вплив на людину й суспільства протилежної властивості, а саме – лінощів. На думку деяких учених важливою причиною відмінностей між багатою Північчю і бідним Півднем є те, що на Півдні люди не стимулюються бути працьовитими, оскільки природні умови сприятливі для життя і треба лише мінімум зусиль, щоб зберегти свою життєздатність. А ось на Півночі – важкі кліматичні умови, які спонукають людей більше трудитися, що й забезпечило процвітання північних народів.

Рівень наявності охайності респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 14,5%, “на середньому рівні” – 48,7%, “на низькому рівні” – 34,2%, “важко відповісти” – 2,6%. Якщо розглянути цю якість в аспекті соціальної моралі, то слід виявити які боки цієї якості притаманні соціуму, а не власне окремій особистості. У цьому аспекті можна навести при-

клад дослідження групи британських учених під керівництвом Роберта Онгера. Вони опитали 200 тис. відвідувачів туалетних кімнат. Виявилося, що тільки 32% чоловіків і в два рази більше жінок – 64% – мають таку корисну звичку, як миття рук з милом [5]. Для спонукання до гігієни найефективнішим у обох статей опинилося повідомлення: “Чи вимила руки з милом людина поруч з тобою?”. Тобто громадян ненав’язливо закликали простежити один за одним. На думку вчених, це звернення адресувалося до соціальних норм і соціальних статусів.

За даними соціологічних досліджень, 94% відвідувачів їдалень і ресторанів забувають мити руки. 32% сідають за стіл з немитими руками, після того, як потрималися за поручні в громадському транспорті. При цьому чоловіки взагалі миють руки у півтора рази рідше, ніж жінки. Але гірше за все справи з гігієною – у школярів. Кожен третій з них не має навичок миття рук перед їжею і після відвідування туалету, кожен четвертий не миє їх після повернення з вулиці [5].

Рівень охайності мешканців Запоріжжя не можна визнати високим. Але аналізуючи сутність цієї якості, можна звернути увагу, що охайність є не тільки гігієнічним поняттям. Охайність зовнішня – це гігієна, чистота, акуратність у побуті й розумна турбота про власне здоров’я людини. Але є духовний аспект охайності. Він відображається у здатності бути чесним і чистим у моральному відношенні. Тобто – це духовна та тілесна чистота. Це – вміння уникати не тільки матеріального бруду, а й бруду в думках, словах і вчинках. Про зв’язок духовних і тілесних аспектів охайності говорять і такі дані нашого дослідження. Якщо в середньому по вибірці високим рівнем охайності володіє 14,5%, то серед респондентів, які відзначили наявність патріотизму у високому ступені, високий ступінь охайності відзначили помітно більше – 27%. Серед респондентів, які відзначили наявність дбайливого ставлення до історії у високому ступені, високий ступінь охайності відзначили ще більше – 40%. Ці дані переконливо показують, що серед охайних людей ймовірніша наявність високої соціальної моралі.

Іншою якістю, яка поєднує особистісні та соціальні аспекти, є прагнення до освіти. Рівень наявності прагнення до освіти респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 24,8%, “на середньому рівні” – 53,0%, “на низькому рівні” – 21,4%, “важко відповісти” – 0,9%. На наш погляд, це досить високі показники. У цьому аспекті жителі Мелітополя показують себе як члени суспільства знань, що повністю відповідає вимогам сучасності.

Наведемо дані про наявність ряду інших моральних якостей в аспекті оцінки стану соціальної моралі в Мелітополі.

Рівень наявності самоповаги респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 24,6%, “на низькому рівні” – 45,8%, “на низькому рівні” – 28,0%, “важко відповісти” – 1,7%.

Рівень наявності дисциплінованості респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 4,2%, “на середньому рівні” – 43,2%, “на низькому рівні” – 50,1%, “важко відповісти” – 2,5%.

Рівень наявності волелюбності респонденти відзначили таким чином: “на високому рівні” – 41,2%, “на середньому рівні” – 36,8%, “на низькому рівні” – 19,3%, “важко відповісти” – 2,7%

Можна зауважити, що серед особистісних якостей оцінка чесності виявилася найнижчою: лише близько 3% респондентів відзначили наявність цієї якості на високому рівні, а на низькому рівні – близько – 44,4%.

Таким чином, характеризуючи соціальну мораль жителів Запоріжжя можна виділити в цілому досить низькі показники її самооцінки. Але таке становище притаманне не тільки Запоріжжю. Для всієї України характерний високий рівень аномійної дезорганізованості, тобто вкрай слабка сфера нормативного регулювання засобами моралі.

Низькі самооцінки можуть мати два різних результати. В одному випадку, низька самооцінка стимулює людей до мобілізації, прагнення виправити становище й домогтися кращого результату. В іншому випадку, навпаки, низька самооцінка призводить до зневіри, депресивного стану й подальшого падіння соціальної моралі. Низька самооцінка є своєрідним викликом спільноті, від результатів відповіді на яку залежить майбутнє суспільства, здатність його до подолання життєвих труднощів. Деградація або підйом є варіантами вибору спільноти як реакція на низьку самооцінку своєї соціальної моралі.

Список використаної літератури

1. Йонас Г. Принцип відповідальності / Г. Йонас. – Київ : Лібра, 2001. – 400 с.
2. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен ; пер. с англ. Л. Стрельниковой и А. Стасенко // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 123–142.
3. Никонов Г. Мораль сравнили с муравейником / Г. Никонов // Комментарии. – 2014. – № 26. – С. 23.
4. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем // МЭиМО. – 1995. – № 4. – С. 77–83.
5. Соблюдают гигиену [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://health.mail.ru/news/lyudi_soblyudayut_gigienу_tolko_esli_za_nimi/.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014.

Катаев С. Л. Социальные качества городского сообщества (на примере г. Запорожья)

Социальные качества рассмотрены как моральные черты сообщества в его целостности и как проявление социальной морали личности. Анализируются результаты эмпирического исследования социальной морали жителей г. Запорожья. Предлагался список качеств, в отношении которых респонденты отмечали, в какой степени данное качество присуще нашему народу. Это следующие качества: патриотизм, бережное отношение к истории прошлого, трудолюбие, чистоплотность, стремление к образованию, самоуважение, дисциплинированность, уважение к власти, взаимное доверие, честность, ответственное отношение к будущему, свободолюбие.

Делается вывод о низких показателях самооценки социальной морали жителей Запорожья.

Ключевые слова: мораль, социальная мораль, патриотизм, отношение к истории, чистоплотность, уважение к власти, социологическое исследование, Запорожье.

Kataev S. Social Quality Urban Community (for Example, Zaporozhye)

Social qualities considered as moral traits of the community in its entirety, and as a manifestation of social morality of the individual. The results of an empirical study of social morality residents Zaporozhye. Offers a list of qualities for which respondents indicated the extent to which this quality is inherent in our people. These are the following qualities: patriotism, respect for the history of the past, hard work, cleanliness, commitment to education, self-esteem, discipline, respect for authority, trust, honesty, responsible attitude to the future of freedom.

Zaporozhye. The degree of presence of a "Patriotism" respondents noted as follows: "To a large extent" – 10.2%, "average rat" – 35.6%, "a small degree" – 51.7% "Do not know" – 2 5%. Respect to the past history is closely linked with the relation to the future. The degree of presence of a "Commitment to the Future" respondents noted as follows: "To a large extent" – 5.1%, "In the middle stage" – 34.2%, "a small degree" – 53.8% "Do not know" – 6.8%. As can be seen from the data, were very critical of the degree of responsibility of this generation for the future generations to come. This indicates selfishness historical pessimism about the crisis consciousness, in which people live near future and care little about the future, about the welfare of future generations. Next quality of social morality, is an important component of social capital – a "mutual trust". The degree of availability of quality respondents noted as follows: "To a large extent" – 3.4% "In the middle stage" – 37.3%, "a small degree" – 54.2% "Do not know" – 5.1%. It is concluded that low rates of self-assessment of social morality residents.

Key words: *morality, social morality, patriotism, attitude toward history, cleanliness, respect for authority, sociological research, Zaporozhye.*

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 378.1

Л. О. СУЩЕНКО

НАУКОВА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН СУСПІЛЬСТВА, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

Статтю присвячено висвітленню й аналізу сутнісних характеристик наукової, науково-технічної та інноваційної політики в системі вищої освіти України в умовах глобалізаційних змін.

Ключові слова: наука, наукова політика, вища освіта, майбутній педагог.

В умовах інформатизації та інтелектуалізації суспільства підготовка майбутніх педагогів орієнтована на засвоєння готових знань, а це в умовах сьогодення втрачає актуальність. Сучасні тенденції, спрямовані на модернізацію системи вищої освіти, вимагають становлення нового покоління педагогів загальнонаукового та загальнокультурного профілю. Сучасний цивілізаційний розвиток потребує осмислення й оцінювання майбутньої діяльності студентами не тільки в професійних межах, а й у широких наукових категоріях. Обов'язковою умовою становлення кваліфікованих фахівців є досконале оперування методами самостійного пошуку, аналізом, синтезом процесів і явищ, що відбуваються. Зазначені вміння є змістом методологічної культури майбутніх педагогів.

Одним із шляхів є включення в науково-дослідницьку роботу в ранньому віці, що надає можливості молодій людині навчитися самостійного пошуку, творчого мислення, вміння планувати свою діяльність, працювати на перспективу. Саме такі вміння та навички потрібні людині для ефективної самореалізації в сучасних умовах. Закон України "Про вищу освіту", Державна національна програма "Освіта (Україна XXI століття)", Національна доктрина розвитку освіти розглядають науково-дослідну роботу студентів як суттєвий компонент (фактор) підготовки спеціалістів, який забезпечує опанування методів вирішення науково-практичних завдань.

Оволодіння логікою й методами психолого-педагогічного дослідження здійснюється в процесі науково-дослідної діяльності студентів. Система її організації є актуальною проблемою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. У психолого-педагогічній науці питання підготовки студентів до науково-дослідної діяльності висвітлено в таких направах:

– концептуальні засади фахової підготовки майбутнього вчителя до творчої діяльності (С. У. Гончаренко, О. А. Дубасенюк, В. І. Загвязинський, І. А. Зязюн, С. О. Сисоєва, Л. О. Хомич);

– різні аспекти процесу активізації пізнавальної діяльності студентів (А. М. Алексюк, С. І. Архангельський, Г. О. Балл, І. Д. Бех, В. М. Вергасов, В. М. Володько, С. І. Зінов'єв, Є. О. Клімов, В. Я. Ляудис, В. О. Моляко, Р. А. Нізамов, В. В. Рибалко, В. А. Семиченко та ін.);

– філософські погляди на проблему наукових досліджень (В. П. Андрущенко, Е. Н. Гусинський, В. Г. Кремень, Ю. Й. Турчанінов);

– окремі аспекти підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності (Н. С. Амеліна, В. В. Борисов, П. П. Горкуненко, П. В. Дмитренко, І. В. Каташинська, Г. Т. Кловак, М. О. Князян, Я. С. Коржова, Н. В. Корнєв, В. В. Краєвський, Є. В. Кулик, Т. Д. Мишковська, Н. Г. Недодатко, В. В. Остроухов, О. П. Павленко, В. І. Романчиков, О. М. Семенов, В. К. Сидоренко, Є. С. Спіцин, В. О. Тихонов та ін.).

Мета статті – проаналізувати сутнісні характеристики наукової, науково-технічної та інноваційної політики в системі вищої освіти України в умовах глобалізаційних змін.

В Україні, як і в інших державах на теренах колишнього СРСР, протягом останніх років триває складний процес інституційних структурних і когнітивних змін у сформованій за радянські часи державно-адміністративній, специфічно організованій науковій системі. Становлення нової наукової системи, що організується та фінансується в суверенній державі, в умовах переходу до ринкової економіки й демократичних принципів управління відбувається повільно. Причини полягають, з одного боку, в тій глибокій економічній кризі, що за порівняно незначний час існування нової України призвела до економічних втрат, зіставних зі збитками, яких зазнала Україна в роки Другої світової війни. Це, безумовно, не могло не позначитися на економічному стані української науки, яка за радянських часів фінансувалася за рахунок бюджетних державних коштів, у тому числі за рахунок військових замовлень.

З іншого боку, причиною негативних процесів, що супроводжують трансформацію вітчизняної наукової системи, була її слабка підготовленість до швидкоплинних радикальних перетворень суспільства та запровадження нових функціональних механізмів (у політиці – перехід від тоталітаризму до демократії, в економіці – від адміністрування до ринку, в науці – від державного управління до автономії, самоорганізації й комерціалізації). Унаслідок тривалої системної кризи суспільно-економічних відносин українська наука опинилася серед тих суспільних сфер, які зазнали найбільших втрат. Так, кількість науковців за останні десять років скоротилася вдвічі, а фінансування – майже в десять разів. Відповідно, зменшилися основні показники діяльності української науки: кількість публікацій, патентів, виконаних тем і проектів, упроваджених інновацій. Частина наукової еліти емігрувала (близько 6 тис. учених) до країн з більш привабливими умовами для науково-технічної діяльності, насамперед до Росії, США, Німеччини та Ізраїлю.

Сталося стрімке старіння наукового персоналу, передусім через те, що з науки пішла молодь, і не було адекватного припливу молодих наукових кадрів. Проте в деяких наукових напрямках в Україні вдалося не лише зберегти, а й зміцнити науково-технічний потенціал. Підтвердженням тому є наявність визнаних у світі наукових шкіл, зокрема: в галузі математики та декаметрової радіоастрономії, фізіології та клітинної біології, фізики низьких температур, створення нових матеріалів, біотехнологій, електрозварювання; а також розроблення унікальних технологій, зокрема в галузі інформатики, телекомунікацій та зв'язку.

Реалізація цього науково-технічного потенціалу може найближчим часом забезпечити розвиток відповідного високотехнологічного виробництва конкурентоспроможної продукції.

Україна зміцнює й розвиває свої контакти у сфері науково-технічної діяльності з багатьма країнами світу, виступає за розширення суспільного науково-технологічного простору. Така політика України знаходить позитивний відгук у багатьох зацікавлених країнах, міжнародних організацій, фондів.

Міжнародна науково-виробнича діяльність спрямована на інтеграцію української науки в європейський та світовий науково-технологічний простір, залучення інвестицій у науково-виробничу сферу, збереження науково-технологічного потенціалу та наукових шкіл України, налагодження зв'язків між українськими вченими й вченими інших країн, трансфер українських розробок і технологій на міжнародний ринок, участь у міжнародному поділі праці у сфері науки й технологій.

Сьогодні гостро постає проблема створення нормативних документів, що регулюють та регламентують організацію науково-дослідної діяльності майбутніх фахівців у ВНЗ. Саме таким документом є Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (далі – Стратегія).

Стратегія розроблена на виконання Постанови Верховної Ради України “Про проведення парламентських слухань “Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів” від 17 лютого 2009 р. № 965-VI Комітетом Верховної Ради з питань науки і освіти, Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України за участю інших наукових установ НАН України, а також центральних і місцевих органів державної влади з урахуванням ключових положень, закладених у проекті Стратегії інноваційного розвитку України на 2009–2018 рр. та на період до 2039 р., підготовленого Державним агентством з інновацій та інвестицій України і Державним підприємством “Інститут економіки і прогнозування НАН України”, та в ряді інших стратегічних проектів.

Ключовим завданням Стратегії в цьому напрямі є подолання глибокого розриву, який утворився між наукою України й розвинутими країнами в умовах оплати праці та вимогливості до системи формування кадро-

вого потенціалу науки. Рівень оплати праці науковців в Україні залишається найнижчим серед європейських країн. Водночас фактично не впливає на якість формування кадрового потенціалу науки існуюча система оцінювання результатів діяльності науковців.

З метою подолання цього розриву Стратегія передбачає:

- провести оцінювання відповідності науково-кадрового потенціалу встановленим пріоритетам наукового та інноваційного розвитку країни й атестацію робочих місць дослідників з метою визначення реальної наявності підготовлених у відповідних проблемних галузях спеціалістів, якості наукових лідерів, рівня наукового доробку, технологічної забезпеченості, доступу до світових науково-інформаційних ресурсів, розвиненості партнерських зв'язків між учасниками циклу “наука – інновації”, а також зв'язків із вітчизняними замовниками на виконання НДДКР;

- провести в усіх наукових установах атестацію наукових працівників з метою оцінювання рівня відповідності їх професійної кваліфікації та результативності критеріям і стандартам, які існують у європейській науковій спільноті;

- за результатами атестації сконцентрувати державну підтримку на раціональне фінансове та матеріально-технічне забезпечення в основному ефективно працюючих учених і наукових колективів, створити на базі найкращих з них високотехнологічні наукові центри міжнародного значення, умови праці в яких сприятимуть поверненню із-за кордону українських фахівців, а також будуть привабливими для зарубіжних учених;

- запровадити в практику відносин у науковій сфері спеціальну контрактну форму, що даватиме змогу встановлювати для окремих найбільш продуктивних учених позатарифний розмір оплати праці, рівень якої відповідатиме європейським стандартам. Заробіток ученого має залежати не від звання, а від його конкретного внеску в розвиток науки та стимулювати зростання творчої активності;

- вдосконалити систему наукової підготовки фахівців з вищою освітою, відновити у вищих навчальних закладах вимогу обов'язкового поєднання навчального й наукового процесів, широкої участі студентів у виконанні НДДКР, створювати різноманітні студентські форми організації навчально-дослідної та проектно-конструкторської роботи, розробити й запровадити програму державної підтримки найбільш талановитих студентів для навчання у провідних вітчизняних і зарубіжних університетах;

- реформувати систему підготовки й атестації наукових кадрів, встановити, що підготовка та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів здійснюватиметься виключно в наукових установах та вищих навчальних закладах, у яких виконуються наукові дослідження світового рівня; запровадити дворівневу систему атестації докторів наук (на державному рівні – атестований доктор наук, на рівні університету або наукової установи – доктор наук відповідного університету або наукової установи), відмовившись від існуючого нині вченого ступеня кандидата наук;

- розробити й запровадити програму державної підтримки стажування молодих учених у зарубіжних наукових центрах, водночас забезпечивши умови для їх повернення для роботи в науковій сфері України. Створити для реалізації програми спеціальний державний фонд цільової підготовки перспективної наукової молоді в провідних зарубіжних наукових центрах, а також у національних наукових центрах України, зосередивши в ньому для цього кошти, які надаються зараз для виплати президентських, державних, іменних та інших стипендій, а також грантів і премій;
- запровадити систему регулярного підвищення наукової кваліфікації науковців, передбачити надання раз у 5–7 років творчої відпустки вченим для узагальнення отриманих ними наукових результатів і підготовки наукової праці (дисертації, монографії тощо);
- розробити й запровадити систему стимулів для підвищення мобільності наукових кадрів, зокрема їх переходу на роботу в підприємницькі виробничі структури, створення ними інноваційних фірм, участі в роботі науково-технічних рад у міністерствах, в органах місцевої влади, на підприємствах;
- запровадити заходи з матеріального, морального та професійного заохочення своєчасного виходу наукових працівників на пенсію [3].

Усе це свідчить про те, що наукова система України стоїть на порозі нового етапу трансформації цілеспрямованих та регульованих якісних змін наукової та інноваційної систем. Успішна трансформація національної наукової системи можлива в умовах реалізації в державній науково-технічній політиці стратегічних напрямів розвитку науково-технологічної сфери. Визначальними серед них є такі:

1. Перехід від політики збереження до політики відновлення наукового потенціалу у сфері фундаментальних досліджень, зокрема всесвітньо визнаних наукових шкіл.
2. Перехід від політики пасивного спостереження до політики активного виборювання передових позицій у світі на основі нових відкриттів, впровадження “ноу-хау”, наукових ідей через підтримання відповідних прикладних досліджень і розробок, промислових наукоємних новацій.
3. Перехід від моделі “витратної науки” до моделі реальної “комерціалізації наукових знань”. Визнання інтелектуальної власності як основи реального зростання економіки дасть змогу перейти від суто споживання до продажу продуктів інтелектуальної праці, ввести в господарський обіг об’єкти інтелектуальної власності, створити підґрунтя сталого розвитку України у XXI ст.

Функціонування системи вищої освіти пов’язане із залученням і використанням значних матеріальних, людських та фінансових ресурсів на національному, регіональному й місцевому рівнях. В умовах жорсткої соціально-економічної кризи суспільство повинно мати гарантії сумлінного використання цих ресурсів. Але діючим за теперішні часи менеджерам ви-

щої освіти в Україні бракує навичок з підготовки та реалізації рішень щодо ефективного їх використання. З огляду на соціальну й економічну вагомість наслідків функціонування системи освіти виникає нагальна потреба в опануванні світового досвіду розробки та впровадженні різноманітних масштабних і складних проектів у галузі освіти, зокрема вищої.

Якщо керуватися визначенням та класифікацією проектів, що надані в матеріалах Всесвітнього банку (проект – це комплекс взаємопов'язаних заходів, що розроблені для досягнення певних цілей протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях), проекти в галузі освіти за своїми ознаками, оточенням та учасниками можна віднести до найбільш масштабних, тривалих і складних, до яких висуваються особливі вимоги щодо якості і вартість яких може бути значною. Усі проекти в галузі освіти є інвестиційними. Вони можуть бути як комерційними, так і некомерційними. Та всі вони повинні бути спрямовані на вирішення важливих соціальних та економічних проблем.

Наука в системі вищої освіти – невід'ємна складова науки країни та її соціально-економічної системи. Вона потребує відповідності забезпечення її завданням, місцю в суспільстві, потребам соціально-економічного розвитку. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищому науковому закладі має бути спрямована на задоволення потреб навчального процесу. З появою сучасної індустрії виробництва засобів інформаційних технологій роль інформації як основного джерела прийняття зважених рішень має тенденцію неухильного зростання.

Вищі навчальні заклади використовують інформацію з такою метою: для забезпечення простого й розширеного функціонування університету, що передбачає збільшення контингенту, розширення спектра освітніх послуг; для забезпечення стійкого розвитку, що припускає зменшення невизначеності й зменшення ризику, у зв'язку з прийняттям тих або інших управлінських рішень; для одержання впливу на визначені аспекти життя суспільства в цілому та своєму регіоні зокрема; для контролю й оцінювання ефективності діяльності ВНЗ за внутрішніми параметрами та зовнішніми. При різкозвужуваному освітньому ринку, що є об'єктивним наслідком демографічної проблеми в Україні, асиметрія інформації в цій галузі надасть перевагу ВНЗ, які активно, послідовно й систематично використовують інформаційні технології для прийняття управлінських рішень. Нові інформаційні технології забезпечують якісно нові джерела, методи доставки й обміну інформацією, а головне зовсім інші способи маніпуляції нею.

У процесі зміни характеру роботи з бізнес-інформацією головним є розвиток навичок управління інформацією та можливість її трансформації в знання. Переосмислення діяльності вищого навчального закладу в контексті використання інформаційних технологій для ефективного управління, дасть йому змогу забезпечити власну конкурентну перевагу на освітньому ринку [2].

Отже, концептуальними основами науково-дослідної діяльності майбутніх педагогів є:

- ефективне використання наукового потенціалу вищого навчального закладу;
 - пріоритетний розвиток фундаментальних та прикладних досліджень, створення принципово нової техніки, технологій і матеріалів;
 - підвищення якості підготовки спеціалістів шляхом активного використання в навчальному процесі результатів наукових досліджень, широкого залучення студентів до їх виконання, формування наукових шкіл і висококваліфікованих наукових колективів;
 - забезпечення підготовки кадрів вищої кваліфікації, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів на основі новітніх досягнень науково-технічного прогресу;
 - розвиток перспективних форм науково-технічного співробітництва з галузями промисловості з метою спільного розв'язання великих науково-технічних завдань та розширення використання університетських розробок у виробництві;
 - розвиток науково-виробничої діяльності вищого навчального закладу для задоволення потреб у дрібносерійній, малотоннажній, наукоємній продукції та послугах;
 - розширення міжнародного науково-технічного співробітництва з навчальними закладами та фірмами іноземних країн з метою спільної розробки та реалізації конкурентоспроможної науково-технічної продукції;
 - створення якісно нової експериментально-виробничої бази, організація міжвузівських територіальних науково-виробничих систем у сфері обслуговування науки, створення науково-технологічного парку;
 - дослідження та розробка теоретичних і методологічних основ формування й розвитку цілої системи безперервної освіти.
1. Упровадження НДР здійснюється на основі договорів про:
- співдружність та передачу науково-технічних досягнень і використання запозиченого досвіду;
 - спільне виробництво науково-технічної продукції;
 - постачання дрібносерійної (малотонажної) і програмної наукоємної продукції;
 - тиражування й використання науково-технічної продукції вищого навчального закладу підприємствами всіх форм власності.
2. Для реклами результатів досліджень і розробок ВНЗ організує:
- участь у міжнародних, республіканських, галузевих науково-технічних, промислових, комерційних та інших виставках;
 - випуск і поширення тематичних збірників, інформаційних листків, спеціальних рекламних видань;
 - конференції, семінари, симпозіуми тощо.

За рахунок засобів держбюджету проводяться науково-дослідні роботи, метою яких є:

- розробка фундаментальних проблем природних, суспільних, гуманітарних і технічних наук, міжгалузевих наукових і науково-технічних програм загальнодержавного значення зі створення нової техніки та технологій;
- реалізація великих проектів та програм фундаментальних досліджень, сформованих Міносвіти і науки, молоді та спорту України на конкурсній основі;
- виконання ініціативних фундаментальних досліджень, у тому числі “ризикового” характеру, спрямованих на створення випереджального наукового досвіду.

Керівництво науково-дослідною роботою здійснюється [1, с. 37]:

- науковцями, фахівцями й інженерно-технічними працівниками в основний робочий час;
- професорсько-викладацьким складом, що керує іншими працівниками вищого навчального закладу на умовах внутрівузівського сумісництва;
- кваліфікованими фахівцями та вченими інших організацій на умовах сумісництва.

Висновки. Отже, основне завдання вищих навчальних закладів на сучасному етапі – підготувати майбутніх учителів до активної професійної життєдіяльності. А виконання професійних функцій має передбачати єдність у педагога його інтенсивного духовного життя, креативного підходу до педагогічної діяльності, практичного їх втілення в науково-дослідній роботі під час професійної підготовки, спрямованої на перетворення в майбутньому педагогічної дійсності, до здатності самостійно орієнтуватися в життєвих проблемах і знаходити засоби їх розв’язання. Саме тому так зростає роль у навчально-виховному процесі науково-дослідницької роботи під керівництвом викладача.

Список використаної літератури

1. Волощук І. С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості / І. С. Волощук. – Київ : Педагогічна думка, 1998. – 160 с.
2. Концепція наукової, науково-технічної та інноваційної політики в системі вищої освіти України: проект // Освіта України. – 2001. – № 23. – С. 3.
3. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=47920.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2014.

Сущенко Л. А. Характеристика научной, научно-технической и инновационной политики в системе высшего образования Украины в условиях глобализационных изменений

Статья посвящена освещению и анализу сущностных характеристик научной, научно-технической и инновационной политики в системе высшего образования Украины в условиях глобализационных изменений.

Ключевые слова: наука, научная политика, высшее образование, будущий педагог.

Sushchenko L. Characteristics of Scientific, Technological and Innovation Policies in Higher Education in Ukraine under the Globalization Changes

The article is devoted analysis of the essential characteristics of scientific, technological and innovation policies in higher education in Ukraine in the conditions of globalization changes.

Modern change, reform of the education system on humanistic and democratic principles, the transition from subject to personally oriented learning create the conditions for self-development, self-realization in the learning process, the efficiency of which is not possible without a detailed analysis of the process of training future professionals and to find ways for its further improvement.

Establishment of a national education system, aimed at a new – the third millennium, due to the reform process of training teachers. Modern educational institutions are urgently needed professionals who strive for knowledge and a desire to enrich the education of new knowledge, possess promising and productive learning technologies; promote the establishment of citizenship of the younger generation in the spirit of today's requirements and universal values.

Modern civilization is in the era of a particular type of progress, the specificity of which is to strengthen global-integration trends in any field, including, and education. Indeed, there is a new structure caused by the emergence of a new way of being in the center of scientific understanding which put a person. This fact stimulates innovation vector of teaching science in which there is an urgent need to upgrade quality of education, particularly professional.

The theoretical aspects of the development and trends of modern science in Ukraine through the prism of educational change. Proved to increase the role of science in society, the growth of social prestige. The essence and role of the teaching profession. The necessity of the construction of higher education for the twenty-first century principles of scientific research with practical pragmatic orientation. In search of solution studies demonstrated the importance of science, which naturally gets into all kinds of human activity and a prerequisite for achieving success and is one of the most prestigious aspects of human activity.

Key words: science, science policy, higher education, the future teacher.

УДК-316.776:17.022.1(477)

О. А. ХОМЕРІКІ, М. В. КЛЬОВ

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ, ПРАКТИК ТА ДИСКУРСІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз впливу глобалізації на освітню систему крізь призму соціологічного аналізу і, разом з тим, визначено основні причини та складові глобалізації освіти в контексті освітніх практик і дискурсів.

Звертаючись до аналізу американських соціологів, зазначено, що міжнародний простір вищої освіти нерівномірний, ієрархічний і постійно конкуруючий. Зауважимо, що глобалізація, міжнародна конкуренція та стратифікація вищої освіти наразі стали більш актуальними, що в свою чергу призводить до конкуренції за соціальний та академічний престиж. В контексті цього збільшено інституційних транскордонних заходів та академічну мобільність. Глобальні комунікації та мобільність створили умови для виникнення глобального ринку вищої освіти. Доведено, що в глобалізаційному процесі вища освіта приведена у відповідність з вимогами і практикою різних ринків як на національному, так і міжнародному рівнях.

Ключові слова: система освіти, глобалізація, дискурс, глобальний потік, модель, ідея, практика.

Зростання по всьому світу навчальних закладів, мереж і дискурсів призвело до зростання національних освітніх програм, зокрема, концепції освіти як економічної інвестиції. Варто відзначити те, що у соціологічній науці характеристики вищої освіти в останні роки розглядаються відносно до різноманітних сфер життєдіяльності. Це пов'язано не тільки з освоєнням західних концепцій соціальних інститутів, а й з необхідністю наукового осмислення, сформованого в умовах ринкової економіки й демократичної організації влади інститутів: правової держави, громадянського суспільства, освіти, науки тощо. Існуюча кількість визначень поняття “глобалізація” розглядає останню як процес росту взаємозалежності та конвергенції національних економік, лібералізації торгівлі й ринку, де панують конкуренція, боротьба, транснаціональна освіта й комерційна передача знань. При цьому відбувається розмивання і зникнення національних кордонів і моделей освіти. Хоча, не зважаючи на те, що більшість дослідників пов'язують глобалізацію з посиленням впливу Світового банку і з американізацією вищої школи, глобалізація вищої освіти не є лінійним і однако-вим процесом загальної уніфікації освітніх систем. Тож необхідно здійснити структуруацію понять глобалізації, звернутися до аналізу ієрархії вищої освіти, в якій остання на глобальному рівні являє собою вираження владних відносин і разом з тим здійснити соціологічний аналіз причин та складових глобалізації освітньої системи.

У 1985 р. економіст Т. Левіт ввів термін “глобалізація” для опису змін у глобальній економіці, проте згодом він був швидко застосований до політичних та культурних змін, які впливають на весь світ. Одне з цих загальних глобальних явищ – освіта та плата за навчання. Наприклад, на думку І. Налетової, в концепціях соціально-гуманітарного знання кінця ХХ ст., термін “глобалізація” став ключовим, даючи основу для розуміння нових соціально-культурних явищ, тоді як американські соціологи М. Кастельс та П. Еванс визнають, що глобалізація суттєво змінила характер сучасної національної держави як основного організаторів накопичення капіталу і як носія і творця національних ідентичностей. Поступовий відхід національної держави від вищої освіти проявився, зокрема, у скороченні державних ресурсів, посиленні конкуренції [2; 3]. Ш. Слотер та Л. Леслі визнають, що традиційна автономія навчальних закладів та їх фахівців з національних держав і ринків останнім часом помітно знижується [5]. На думку американського філософа В. Воліна глобалізація є продуктом і, в свою чергу, ознакою, що сприяє зростанню економізації суспільства і значенню всього, що називається “громадськістю” [8], натомість П. Еванс сприймає глобалізацію як зміни в характері та спроможності національних держав; американський соціолог С. Маргенсон вбачає в останній постійне розширення ринків, зокрема, у сфері освіти та виробництва знань; все це сприяє “зниженню довіри” суспільства до університетів, інститутів, які сильно залежать від державних ресурсів.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз впливу глобалізації на освітню систему крізь призму соціологічного аналізу та визначити основні причини та складові глобалізації освіти.

Перше видання журналу “Globalisation, Societies and Education” вказує на зростаюче значення глобалізації та освіти як галузі дослідження держав та зазначає три основні причини глобалізації освіти. А саме: наступ інформаційного суспільства, науково-технічну революцію та глобалізацію економіки.

Аналізуючи роботи американських соціологів М. Кастельса та П. Еванса, визнаємо, що до основних складових глобалізації освіти входять:

1. Прийняття народами аналогічних освітніх практик, у тому числі навчальних програм, шкільних організацій та педагогіки вищої школи.
2. Глобальні дискурси, які, впливають на місцевих і національних освітніх політиків, шкільних адміністраторів, факультети вузів і науково-педагогічні кадри.
3. Міжнародні урядові та неурядові організації, які здійснюють вплив на національні й місцеві освітні практики.
4. Глобальні мережі й потік ідей і практик.
5. Багатонаціональні корпорації, що надають ринку освітніх продуктів тести, навчальні програми та шкільні матеріали.
6. Глобальний маркетинг вищої освіти та освітніх послуг.
7. Глобальні інформаційні технології, електронне навчання та масові комунікації.

8. Переселення народів та явища мультикультуралізму.

9. Надзвичайний вплив англійської мови на освіту та навчальні програми [2, р. 212–238].

У контексті глобалізації освіти перейдемо до розгляду глобальних освітніх потоків.

Глобальні потоки в освітній сфері відносяться до всесвітнього руху людей, ідей, політики, утворення компаній та включають глобальні мережі зв'язку між людьми, міжнародні урядові та неурядові організації, професійні суспільства і корпорації. Американський соціолог А. Аппадураї створює образ глобальних потоків ідей, практик, інститутів і людей, що взаємодіють з місцевим населенням, називаючи їх “етнокоріння”.

Особливе значення для освіти має поширення ідей і практик відносно уряду та інших інституційних політик, які А. Аппадураї називає “ideoscapes” (потоки ідей). Цей глобальний потік ідей взаємодіє з національними та місцевими уявленнями відносно влади та інституційних практик. Утім, така взаємодія призводить до зміни ідеї в світовий потік і ідей на місцевому рівні.

Згідно з А. Аппадураї, освітня надбудова в глобалізованому суспільстві складається з глобальних потоків ідей, інститутів і осіб, перебуваючи у взаємодії з місцевими організаціями. Досягненням також є глобальний потік, який він називає “technoscapes” (потік технологій). Це нова транспортна технологія, яка робить можливим більш швидкий рух мігрантів, робітників і туристів. Комунікаційні та інформаційні технології дають змогу здійснювати обмін глобальними освітніми ідеями та створити світову бібліотеку інформації.

Американський соціолог Дж. Спрінг зауважує, що глобальні мережі зараз керують національною політикою вищої школи, зазначаючи, що політичні мережі дійсно уявляють собою нову форму правління, хоча й не в одній і послідовній формі, але вводять у політичний процес нові джерела влади й дійсно “ринкову владу”. Врешті-решт, глобальний зв'язок людей та організацій призводить до глобальних рішень, які можуть здійснювати владу над місцевими школами [6, р. 129–147].

Проте є думка, що освітні практики є продуктом впливів глобальних понять, таких як ideoscapes, technoscapes і ethnocapes і глобальних мереж, що зв'язують освіту, політиків і міжурядові та неурядові установи.

Отже, вищезазначені вчені визначають глобалізацію освітніх інститутів і практик як надбудову, що складається з глобальних потоків та мереж і їх вплив здійснюється шляхом інтерпретації, адаптації місцевих педагогів.

Тож до ключових моментів глобальних потоків і мереж в освіті відносяться:

1. Глобальний потік ідей або ideoscapes, що сприяє глобальній подібності національної освітньої політики.

2. Мережа політиків, що працюють у неурядових організаціях та Світовому банку, беруть участь у глобальних освітніх дискурсах і здійснюють внесок у глобальну освітню практику.

3. Мережі освітніх політиків і вчених, які через електронну пошту та інші форми Інтернет спілкування створюють наукові публікації та міжнародні зустрічі, сприяючи глобальному потоку ідей у галузі освіти й дискурсів.

4. Глобальний потік капіталу й торгівлі або *financescapes*, що включає транснаціональні корпорації, маркетингові освітні продукти й послуги.

5. До глобальних мереж входять освітні політики й учені, співробітники неурядових організацій і багатонаціональних корпорацій, які сприяють потоку освітніх дискурсів і практик.

6. Глобальні мережі, що зв'язують глобальні освітні мережі з місцевою освітньою політикою, адміністраторів і викладачів, які сприяють потоку освітніх дискурсів і практик.

7. Глобальна міграція або *ethnoscapes* сприяє формуванню глобальної громади, яка виходить за межі кордонів національної держави [6, р. 96–112].

На думку американських соціологів Бейкера і Летендре світова освітня культура розвиватиметься доти, доки це не призведе до однорідності глобальних шкільних систем. Вони доводять, що наразі масове навчання постає переважаючою моделлю освіти у сучасному світі. Вона пронизує кожну частину життя людей в сучасному суспільстві і створює культурне утворення, яке не має аналогів у людському житті.

У відповідь на критику розвитку єдиної глобальної моделі освіти Ф. Рамірец пояснює витоки концепції світової освітньої культури. Працюючи з іншими соціологами Стенфордського університету в 1970-х і 1980-х рр. над еволюцією теорії світової культури, Ф. Рамірец визначив, що культура була сформульована й передається через національні держави, організації та експертів, які втілюють власні ідеї в суспільстві споживання. Учений стверджує, що світова освітня культура освіти розроблена як частина глобальних ідентичностей і цілей. Школа забезпечує вхід у глобальну економіку. За словами Ф. Рамірца, шкільна освіта постає як сприятлива технологія для самоствердження і досягнення мети; її стрімка погоня за індивідами та державою має сенс тільки у світі, де освіта має значні привілеї.

Американський соціолог Ф. Рамірец знаходить витоки світових культурних теоретиків у працях Д. Болі, І. Валлерстайна, Ф. Лечнер, Д. Томаса. Ці теоретики зазначають, що світова культура почалася з розповсюдження західних християнських ідей наприкінці XIX ст. і загострилася під час Другої світової війни. А сама культура освіти знаходиться у більш загальній світовій культурі [6].

Отже, на думку теоретиків світової освітньої культури, подібність між системами шкільного навчання (початкової, середньої і вищої освіти) та аналогічні навчальні програми є результатом такого:

– всесвітнього поширення західних концепцій влади та нації, у яких суттєвим компонентом постає масова освіта;

- національних еліт та інших світових моделей навчання, що розробляють план шкільних систем;
- поширенням суспільства споживання, де для працевлаштування необхідні конкретні навички;
- існуванням глобально значущих педагогічних досліджень, котрі зазначають кращі освітні практики.

Натомість, представники світ-системного підходу зауважують, що ідеї та політика глобального потоку нав'язуються націям з економічною могутністю транснаціональних корпорацій та інститутів, таких як Світовий банк. Теоретики світ-системного підходу поділяють світ на три нерівні економічні групи. До першої економічної групи входять такі багаті країни, як Сполучені Штати Америки, Європейський союз і Японія. Друга економічна група становить такі економічні держави як Китай, Росія, Індія і Бразилія. Третя економічна група містить у собі найбільш бідні країни світу [1].

На думку теоретиків світової світ-системи найбагатші країни узаконюють свою владу, нав'язуючи свої освітні цінності іншим народам. Ці освітні цінності включають у себе навчання для економічного зростання і розвитку працівників для вільної ринкової економіки. Форми знання, підтримані багатими країнами, накладаються і узаконюються такими глобальними організаціями, такими як корпорації, науково-дослідні організації, вищі навчальні заклади, професійні організації тощо.

Зокрема, з цієї точки зору освітня глобалізація є частиною зусиль, щоб нав'язати конкретний економічний і політичний порядок заможних і багатих країн за рахунок бідних.

Риси сучасної системи освіти, а також процеси реформування дають змогу стверджувати, що в майбутньому вища освіта може бути охарактеризована такими ознаками, як:

- безперервність процесу освіти, що забезпечує спадкоємність його рівнів, розвиток систем навчання впродовж життя, які забезпечують взаємозв'язок між загальним навчанням, навчанням за місцем роботи та потребами ринку праці й допомагають кожному максимально використовувати свій особистий потенціал у суспільстві, заснований на придбаних компетенціях;
- доступність освіти всіх рівнів для населення з урахуванням інтелектуального розвитку, психофізіологічних та індивідуальних особливостей кожної особи;
- різноманітність освітніх організацій за формами власності, форм навчання й виховання, напрямів освіти;
- практична спрямованість освіти: світський, гуманістичний і розвиваючий характер освіти, пріоритет громадянських цінностей, життя і здоров'я людини та вільного розвитку особистості [4].

Висновки. Беззаперечно, глобалізаційні процеси відіграють значний вплив на освітню систему. Розкриваючи сучасну характеристику вищої освіти, глобалізація проявляється в загальнодоступності вищої освіти;

створенні системи безперервної освіти, багатоваріантної за змістом, методами, формами термінами та траєкторіями, диверсифікації особистісно-орієнтованої системи різнорівневих навчальних закладів, інтернаціоналізації, академічній мобільності учнів і викладачів, а разом з тим міжнародному визнанні документів про освіту, вчених ступенів і звань, перетворенні освіти на ключовий компонент комплексу заходів з підтримки розвитку науково-технічного прогресу, економічного зростання та забезпечення зайнятості населення, трансформації її змісту, методів, цінностей та цілей.

Список використаної літератури

1. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы : доклад Всемирного банка. – Москва : Образование, 2003. – 54 с.
2. Castells M. The rise of the network society / M. Castells. – Cambridge, Mass : Blackwell Publishers, 1996. – P. 456.
3. Evans P.B. Bringing the state back in / P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – P. 196.
4. Ritzer G. McUniversity in the Post modern Consumer Society in Quality in Higher Education / G. Ritzer. – Vol. 2. – № 3. – P. 185–199.
5. Slaughter S. Academic capitalism: politics, policies, and the entrepreneurial university / S. Slaughter, L. Leslie – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 349.
6. Spring J. Globalisation of Education / J. Spring. – New York : Routledge, 2014. – P. 370.
7. Wittrock B. The Modern University: the three transformations – The European and American university since 1800 historical and sociological essays / B. Wittrock. – Cambridge : New York, 1993. – P. 398.
8. Wolin S. The New Public Philosophy. Democracy: a journal of political renewal and radical change / S. Wolin. – Cambridge : New York, 1981. – P. 239.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

Хомерики О. А., Клёв М. В. Глобализация образовательной системы, практик и дискурса сквозь призму социологической точки зрения

В статье осуществляется теоретико-методологический анализ влияния глобализации на образовательную систему через призму социологического анализа и, вместе с тем, определяются основные причины и составляющие глобализации образования.

Обращаясь к анализу американских социологов, в статье отмечается, что международное поле высшего образования неравномерное, иерархическое и постоянно конкурирующее. Внимание обращается на то, что глобализация, международная конкуренция и стратификация высшего образования сейчас стали более актуальными, что в свою очередь приводит к конкуренции за социальный и академический престиж. В контексте этого увеличились институциональные трансграничные мероприятия и академическая мобильность. Глобальные коммуникации и мобильность создали условия для возникновения глобального рынка высшего образования. Утверждается, что в глобализационном процессе высшее образование была приведена в соответствие с требованиями и практикой разных рынков как на национальном, так и международном уровнях.

Ключевые слова: *система образования, глобализация, дискурс, глобальный поток, модель, идея, практика.*

Homeriki O., Kl'ov M. Globalization Educational System, Practices and Discourse through the Prism of a Sociological Perspective

In the article the authors provide a theoretical and methodological analysis of the impact of globalization on the educational system through sociological analysis and at the

same time determines the causes and components of globalization of education. Turning to the analysis of American sociologists, the article states that the international field of higher education is uneven, hierarchical and constantly competing. Universities are located in this area based on their historical circumstances, university traditions and local settings, including ownership of financial and cultural achievements. Also authors' attention is drawn to the fact that globalization, international competition and stratification of higher education has currently become more relevant, leading to competition for social and academic prestige. In this context the institutional cross-border activities and academic mobility have increased. Global communications and mobility have created conditions for the emergence of the global market for higher education. In the process of globalization of higher education has been brought into compliance with the requirements and practices of different markets, both at national and international levels. In this context, research universities were intentionally or not, integrated into the global market with an installed system in the center of the international rankings.

Globalization plays a significant impact on the education system. Expanding the current characteristics of higher education globalization appears in accessibility of higher education; creating a system of lifelong learning, multivariate content, methods, forms and terms trajectories, diversification personality – oriented system of multi-level education, internationalization, academic mobility of students and teachers, and with it the international recognition of documents on education, academic degrees and titles, the transformation of education a key component of the package of measures to support the development of scientific – technological progress, economic growth and employment, transforming its content, methods, values and goals.

Key words: *education, globalization discourse, the global flow, model, idea, practice.*

УДК 316.334.37

І. В. ШАПОШНИКОВА

СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто питання соціального виключення студентської молоді у процесі професійної соціалізації. Зауважено, що вікова дискримінація, відчуження, маргіналізація як складові процесу соціального виключення виявляються в різних формах відторгнення молоді від суспільства, що зумовлює появу відторгнених суспільством, виключених груп молоді з низьким рівнем соціального походження (низько статусні й соціально непривілейовані групи, соціально знедолені, соціально нетипові).

Підкреслено, що виключення розглядається в двох формах: як процес (молодіжна контркультура, групи ризику) і як соціальний статус, становище виключеної групи. Незважаючи на те, що виключення молоді зовсім не є метою суспільства, вектор соціальних перетворень, державна політика і діяльність соціальних інститутів від освіти до зайнятості можуть бути несвідомо спрямовані у бік обмеження прав і можливостей цієї соціально-демографічної групи.

Ключові слова: соціальне виключення, студентська молодь, соціальна ексклюзія, професійна соціалізація.

Подальша розробка концепції соціального виключення і необхідність її емпіричної верифікації вимагає встановлення співвідношення цього поняття з такими відомими в соціологічній науці, зокрема в аспекті молодіжної проблематики, поняттями, як “вікова дискримінація”, “відчуження”, “маргіналізація”. Вони часто мають загальну основу, проте, за детального вивчення, виявляється, що не є тотожними. Вікова дискримінація, відчуження, маргіналізація як складові процесу соціального виключення і виявляються в різних формах відчуження молоді від суспільства, що зумовлює появу відчужених суспільством, виключених груп молоді з низьким рівнем соціального походження (низько статусні й соціально непривілейовані групи, соціально знедолені, соціально нетипові).

Питання соціального виключення молоді розглядалися у працях таких учених, як Л. Алейнік, А. Баїмбетов, Д. Берегова, Ж. Бодрийяр, Г. Бурова, М. Вебер, Ю. Зубок, Н.Ільченко, Е. Лібанова, Д. Ролз, А. Савельєв, Н. Тихонова.

У нашому дослідженні будемо послуговуватись дефініцією поняття “соціальне виключення”, запропонованою соціологом Н. Тихоною. На її думку, соціальне виключення – “багатовимірний процес, що переходить від повної інтеграції через неповну зайнятість і злам відносин до відділення або виключення”. Особливістю процесу виключення є ефект накопичення впливів факторів ризику: виключення настає не одразу, спочатку сім’я потрапляє в якийсь граничний стан, названий “сірою зоною”, а вже

потім, після 5–7 років, потрапляє в ситуацію глибокої відторгненості – “чорну діру” – ексклюзії [14]. В офіційних документах Європейської комісії соціальне виключення “означає ситуацію, коли люди мають перешкоди для повноцінної участі в економічному, соціальному і громадському житті, й (або) коли їхній дохід та доступ до інших ресурсів (особистих, родинних, соціальних та культурних) є настільки неадекватним, що заважає (exclude) їм мати життєві стандарти та якість життя, котрі вважаються прийнятними у тому суспільстві, в якому вони живуть. У таких ситуаціях люди часто не можуть повною мірою користуватись своїми фундаментальними правами” [13]. Соціальне виключення може поширюватись не лише на індивідумів, а також на домогосподарства (households), територіальні громади, цілі райони [13]. Це означає, що становище груп щодо оперативно-тактичних завдань створює можливості затвердження і відстоювання соціальних прав, за якими фактично стоїть система розподілу влади і впливу, спрямована на обмеження життєвих шансів інших. Ось чому поняття “соціальне виключення”, особливо в зарубіжній літературі, використовується в поєднанні з веберівським “соціальним обгороджуванням”. Сьогодні концепція соціального виключення дає змогу більш детально розглядати й питання професійної соціалізації студентської молоді.

Завданням дослідження є простежити взаємодію молоді з нестабільним суспільством і розглянути виключення в інверсному протиставленні процесу інтеграції.

Виключення розглядається в двох формах: як процес (молодіжна контркультура, групи ризику) і як соціальний статус, становище виключеної груп. Незважаючи на те, що виключення молоді зовсім не є метою суспільства, вектор соціальних перетворень, державна політика й діяльність соціальних інститутів від освіти до зайнятості можуть бути несвідомо спрямовані у бік обмеження прав і можливостей цієї соціально-демографічної групи.

На макрорівні соціальне виключення характеризується дезінтеграцією, розривом соціальних взаємозв’язків і втратою соціальної єдності. Молодь потрапляє в складну ситуацію вибору між самореалізацією за допомогою соціально-схвалюваних форм (навчання, праця) і самоствердженням у межах молодіжної субкультури, або навіть контркультури, що часто пов’язані з правопорушеннями, котрі й збільшують рівень соціального “вигнання”. При цьому, як у випадку віртуалізації практик, так і за умов самоактуалізації в межах контркультури, – виникає ілюзія включення до певної соціальної групи, що частково компенсує розрив соціальних взаємозв’язків у системі традиційних стосунків (навчання, робота). Відбувається локалізація інтеграційних процесів (інтеграція відбувається в межах локального середовища), однак в умовах нестабільності суспільства стійкість віртуальних середовищ набуває проблематичності.

Діалектичний взаємозв’язок тенденцій інтеграції і домінування однієї над іншою регулюються за допомогою системи суспільних соціокульту-

рних норм та цінностей, значення яких в умовах постмодернізації значно слабшає. Зазначене особливо відчувається у сфері праці. А це призводить до виникнення суперечностей щодо соціальної інтеграції української молоді у сфері праці.

На відміну від часів командно-адміністративної системи, коли випускники отримували роботу виключно в державних структурах за розподілом відповідних профільних міністерств, очевидно є невідповідність між потребами ринку праці та можливостями освітян навчати студентів з урахуванням нових вимог та амбіцій самих випускників [10].

У зв'язку із проблемою працевлаштування випускників після закінчення вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації 16,2% населення України є не працевлаштованим. Рівень зайнятості серед осіб віком 25–29 років у середньому в Україні становить 72,0%. Серед осіб віком 15–24 роки зайнятим є лише кожен третій громадянин України.

У 2010 р. на обліку в службі зайнятості перебувало 879,0 тис. громадян віком до 35 років. Серед них – 55,8 тис. – випускники вищих навчальних закладів, 36,8 тис. – випускники професійно-технічних закладів освіти, 7,2 тис. – середніх загальноосвітніх шкіл [2].

Згідно із результатами опитування, проведеного Інститутом Горшеніна серед українських студентів, проблема працевлаштування молоді є найбільш актуальною, – 64,5% відповіли, що саме це питання турбує їх найбільше. Водночас лише кожен третій (29,1%) український студент задоволений життям в Україні і бачить перспективи для себе [11].

Незважаючи на вищезазначене, інституційне забезпечення процесу запобігання появі соціальної ексклюзії молоді в соціально-трудовій сфері є досить суттєвим: на законодавчому рівні сприяння соціальному становленню молоді регулюється Законом України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (остання редакція від 01.01.2011 р.) від 05.02.1993 р. № 2998-XII. Також підготовлено проект Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння працевлаштуванню студентів та випускників вищих навчальних закладів”.

Оскільки без унормованої законодавчої бази щодо працевлаштування молодих фахівців ВНЗ не здатні розв'язати зазначену проблему, навчальні заклади зобов'язані виконувати функції із працевлаштування в односторонньому порядку, що практично унеможливорює їх ефективну діяльність.

Розподіл молоді у сфері праці все більше визначається її ставленням до різних форм власності. Попри те, що число молодих людей, зайнятих у приватному секторі, зростає, бажаним каналом інтеграції молоді у сферу праці залишається державний сектор. До 50% молодих людей хотіли б працювати на державних підприємствах. При цьому оцінка престижу роботи в держсекторі нижче, ніж зайнятість на підприємствах інших форм власності. Причини такої суперечності полягає у прагненні молоді до стабільності, надії, яку вона пов'язала з державними підприємствами, устано-

вами та організаціями. Особливо гостро зазначене простежується в часи загострення соціально-економічної кризи.

Аномія, що стрімко поширюється, зумовлює відчуження молоді від праці з подальшим відтоком, виключенням все більшого числа груп з трудової сфери. Розуміючи під відчуженням неузгодженість між молодими людьми як суб'єктами праці і трудовими функціями, які на них покладено, до відчужених груп можна віднести ту частину молоді, можливості трудової самореалізації якої обмежено [3].

Системна криза звузила сфери використання кваліфікованої праці передусім у масових професіях. Як наслідок, половина молодих людей працює не за фахом, не має можливості підвищити кваліфікацію, реальну зарплату і просунутися по службі [12]. Фактично має місце професійна дезадаптація (яка унеможливорює професійну соціалізацію загалом).

Тому виникає інша проблема, пов'язана з отриманням нових моделей адаптації, що зазвичай пов'язано із здобуттям другої спеціальності. Найчастіше вибір припадає на різні напрями економічної освіти, що асоціюється в масовій свідомості з престижним становищем, але в той же час вимагає чималих коштів на її отримання.

У той же час через відсутність суспільних пріоритетів економічного розвитку чітко визначити перелік перспективних спеціальностей – неможливо. Через те, що термін здобуття навіть другої освіти є відносно незначним – 1,5–2,5 роки, часто виявляється, що грошові витрати не дають бажаного результату, бо попит на ці спеціальності знижується (у тому числі за рахунок зростання частки осіб, які здійснили перекваліфікацію); у такому випадку молодь все одно залишається без роботи. У кінцевому результаті це спричиняє порушення трудової соціалізації, а також перешкоджає формуванню професійної соціалізації. Більш того, факт “незатребуваності” сам по собі є небезпечним за соціальними наслідками, адже призводить до руйнації трудового потенціалу молодого покоління. Кожен третій безробітний – молода людина віком до 30 років, що залишається значущим чинником соціального виключення значної групи молодих людей. Якщо в економічно розвинутих країнах з цією проблемою стикаються в основному низькокваліфіковані робітники, то в Україні – освічені, дипломовані фахівці. Особливий розмах набуло приховане безробіття. Вимушені простої і відпустки без збереження заробітної плати, скорочені робочі тижні – доля четвертої частини молоді, яка працює [1].

Це означає, що кожна четверта молода людина стоїть перед загрозою соціального виключення. Таким чином, унаслідок цих процесів відбувається духовна і професійно-кваліфікаційна деградація частини молоді як суб'єкта праці, виражена в депрофесіоналізації, а також зміна відчуженої функції у формах девіації, яскравим прикладом чого є кримінальний бізнес. Таким чином, ми спостерігаємо появу конфлікту, з одного боку, між інтересами молоді й реальними можливостями соціальної мобільності, а з іншого, між

соціальною функцією освіти як соціального ліфта та суспільними реаліями. Унаслідок скорочення (а по суті втрати) наукомістких виробництв питома вага тих, хто відрізнявся високим рівнем професійного статусу, в останні роки значно скоротилась. Згідно з даними Ю. Зубок, динаміка скорочення з 1990 до 1994 р. більше, ніж півтора рази. Якщо припустити збереження динаміки, то можна дійти висновку щодо принципового зменшення осіб з високим професійним статусом (а відтак високим рівнем професійної соціалізації). У такому разі молодь, яка здобуває освіту, не тільки має більш обмежені шанси щодо здобуття високого професійного статусу (через конкуренцію, яка значно зросла внаслідок скорочення робочих місць, які такого статусу вимагають), а й має менші шанси щодо конструктивної професійної соціалізації (внаслідок значно меншої частини агентів соціалізації).

Скорочення професійного статусу, зазвичай, супроводжується зростанням долі низькостатусних і маргінальних суспільних груп. У нашому ж випадку швидше треба говорити про напівмаргінальні групи молоді, про що свідчить значна база її соціального виключення, яка розширилася за період економічних трансформацій.

Зниження соціального статусу в одній сфері може бути також пов'язане з низхідною зміною соціальної мобільності в інших сферах. Відтак зростання кількості молоді, яка має вищу освіту, однак не має професійної реалізації, може призвести до зміцнення андеркласу, або його трансформації в інтелектуально-елітарний андерклас, який напевне перетвориться на джерело соціальної нестабільності.

За декілька останніх років (частково в контексті прийняття нового податкового кодексу, а також низки інших документів) відбулися зміни щодо популярності підприємницької діяльності як форми трудової активності.

Прагнення до підприємницької діяльності, з якою певний проміжок часу тому молодь пов'язувала мрії про економічну самостійність та самореалізацію, частково почало втрачатися. Основною причиною такої ситуації, на нашу думку, є неможливість професійної самореалізації в сучасній підприємницькій діяльності (адже здебільшого вона обмежується сферою послуг або дрібною торгівлею). Одночасно можна пояснити це тим, що за останній період вхідні бар'єри в підприємницьку діяльність суттєво зросли та вимагають значно більшої кількості коштів для організації власного бізнесу, якої молодь здебільшого не має. Із соціологічної точки зору, така поведінка молоді суперечить новаторській суті цієї соціально-демографічної групи, її прихильності до усього нового й передового, в тому числі й у галузі ринкових стосунків. Результати досліджень Інституту Горшеніна свідчать, що така базова характеристика осіб молодого віку, як готовність йти на ризик, сьогодні наявна лише у п'ятій частини молодих українців. Значна частка (до 60%) взагалі визнає більш прийнятною моделлю для власного розвитку – надійність і спокій [4]. Причинами такого стану можна назвати зростання раціоналізму та обізнаності в сучасних економічних практиках. Фактично можна констатувати,

що економічна соціалізація молодшої людини на сьогодні настає раніше трудової і тим більше професійної соціалізації. Відповідно норми й цінності, котрі молода людина набуває в процесі трудової соціалізації, оцінюються через призму економічних норм та цінностей. Таким чином, у молоді відсутня ейфорія з приводу досягнення успіху й багатства через підприємницьку діяльність. Це зумовлено тим, що на сьогодні ніші у великому й малому бізнесі зайняті, і пробитися туди молодій людині надзвичайно важко. Ступінь ризику сьогодні укрив високий. Більшість (65%) тих, хто спробував себе на теренах приватного підприємництва отримали розчарування [5; 6]. При цьому навіть наприкінці 1990-х років емпіричні дослідження російських соціологів фіксували суперечність між прагненням молоді до діяльності на ринку і зростальним усвідомленням неможливості включитися в ринкові відносини, дотримуючись задекларованих суспільством і його ідеологами вимог [7; 8]. Окрема частина молоді, яка не спромоглася знайти очікувану за рівнем прибутку роботу або посісти високі позиції в комерційних структурах, змушена піти шляхом кримінальної діяльності. Саме ця частина молоді створює базис для соціального виключення.

Однак соціальне виключення не є процесом незворотнім. Беззаперечно, за умов, якщо студент закінчує навчання (тобто виходить за межі студентської соціальної групи) та не може потрапити до трудової групи (а повернутися до студентської в силу тимчасового характеру статусу студента неможливо), починається процес маргіналізації людини. У кінцевому результаті така людина втрачає здатність потрапити до будь-яких соціальних груп та перетворюється на маргінала. Однак з метою запобігання процесу маргіналізації колишніх студентів необхідним елементом є соціальне включення. Загалом трудова та професійна соціалізація є передумовами соціального включення.

На думку українських авторів Н. Ільченко та Р. Жиленка, соціальне включення може відбуватися двома шляхами. По-перше, шляхом підвищення соціального статусу особи чи групи осіб (висхідна мобільність) за умови, що новий статус надасть їм більшого впливу на всі складові життя громади та суспільства в цілому. По-друге, шляхом повернення особи чи груп осіб до загальновизнаної соціальної ієрархії [9]. У контексті соціального включення студентської молоді другий варіант убачається нам неможливим, адже тимчасовий характер студентської соціальної групи унеможливорює (або робить недоцільним) подвійне включення. Відтак провідним засобом подолання маргіналізації випускників ВНЗ у процесі соціального включення є забезпечення висхідної мобільності. Однак, ураховуючи, що частина осіб навчається не стільки з метою засвоєння знань, скільки з метою виконання певного соціального ритуалу (здобуття вищої освіти), ми розуміємо, що тотальна висхідна мобільність також є неможливою.

Реальним засобом виходу із цієї ситуації, на нашу думку, є забезпечення потенційної можливості здобути новий соціальний статус, увійти до нових соціальних груп. При цьому будь-яка соціальна група буде чинити

опір входженню до неї нових членів, “виставляючи” так звані “соціальні бар’єри”. В професійній, а ширше трудовій сфері, такими бар’єрами виступають: рівень професійної (трудової) культури, рівень освіченості, професійні навички, стиль життя тощо. Відтак усі зазначені аспекти можуть розглядатися як результат високого рівня відповідної соціалізації.

У цьому контексті на аналіз заслуговує таблиця факторів соціального виключення, запропонована дослідником Ю. Савельєвим [13].

Висновки. Отже, на початку трудової діяльності молода людина знає впливу факторів, висвітлених у різних дискурсах та з використанням різних парадигм. При цьому незаперечним є факт ексклюзії, хоча конкретні причини її виникнення досить різноманітні. Однак за будь-яких умов, очевидним є те, що виникає соціокультурний розрив між цінностями й нормами, котрі декларуються в системі освіти, та умовами соціокультурних практик у вітчизняних реаліях. Все це й зумовлює увагу до аналізу процесів соціальної інтеграції молоді.

Список використаної літератури

1. Алейник Л. А. Институциональные барьеры и стратегии социальной мобильности людей с инвалидностью : автореф. ... дис. канд. соц. наук : 22.00.04 / Л. А. Алейник ; Северо-Кавказский гос. технический университет. – Ставрополь, 2008. – 18 с.
2. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2000–2012 рр. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/tr/ean/ean_u/brnpr_rik_u.htm.
3. Береговая Д. А. Сопровождение профессиональной карьеры выпускников профессиональных учебных заведений / Д. А. Береговая // Информационно-аналитический обзор. – Саратов : ПМУЦ, 2002. – 35 с.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления: его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской]. – Москва : Республика : Культурная революция, 2006. – 268 с. (Мыслители XX века).
5. Бурова Г. В. Життєві стратегії студентської молоді з функціональними обмеженнями здоров’я: соціологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Г. В. Бурова ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2010. – 20 с.
6. Бурова Г. В. Соціальна інтеграція молоді з функціональними обмеженнями [Електронний ресурс] / Г. В. Бурова – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vmsu/2007-02/07bgviii.htm.
7. Зубок Ю. А. Исключение в исследовании проблем молодежи / Ю. А. Зубок // Социологические исследования : научный журнал. – № 8. – 1998. – С. 47–56.
8. Зубок Ю. А. Социальная интеграция молодежи в условиях нестабильного общества / Ю. А. Зубок ; Рос. акад. наук, Ин-т соц.-полит. исслед., науч.-исслед. центр при Ин-те молодежи. – Москва : Социум, 1998. – 142 с.
9. Ільченко Н. Соціальне включення: теорія і практика / Н. Ільченко, Р. Жиленко // Економічний розвиток громади : науковий часопис. – Львів, 2006. – № 2. – С. 4–10.
10. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
11. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти : монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

12. Ролз Д. Теория справедливости / Д. Ролз ; науч. ред. В. В. Целищев ; [пер. с англ. В. В. Целищева при участии В. Н. Карповича и А. А. Шевченко]. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 534 с.

13. Савельев А. Суперечності концепції соціального виключення і включення: вплив соціально-політичного дискурсу на соціологічні теорії / А. Савельев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія : зб. наук. праць. – Київ : КНУ імені Т. Шевченка, 2012. – № 3. – С. 33–41.

14. Тихонова Н. Е. Социальная эксклюзия в российском обществе / Н. Е. Тихонова // Общественные науки и современность : научный журнал. – 2002. – № 4. – С. 5–17.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2014.

Шапошникова И. В. Социальное исключение как проблема профессиональной социализации студенческой молодежи

В статье рассматриваются вопросы социального исключения студенческой молодежи в процессе профессиональной социализации. Указано на то, что возрастная дискриминация, отчуждение, маргинализация, имеющиеся в качестве составляющих процесса социального исключения и проявляющиеся в различных формах отторжения молодежи от общества, приводят к появлению отторгнутых обществом, исключенных групп молодежи с низким уровнем социального происхождения (низко статусные и социально непривилегированные группы, социально обездоленные, социально нетипичные).

Подчеркивается, что исключение рассматривается в двух формах: как процесс (молодежная контркультура, группы риска) и как социальный статус, положение исключенной группы. Несмотря на то, что исключение молодежи отнюдь не является целью общества, вектор социальных преобразований, государственная политика и деятельность социальных институтов от образования к занятости могут быть бессознательно направлены в сторону ограничения прав и возможностей этой социально-демографической группы.

Ключевые слова: социальное исключение, студенты, социальная эксклюзия, профессиональная социализация.

Shaposhnykova I. Social Exclusion as a Problem of Professional Socialization of Students

The article deals with the issue of social exclusion students the process of professional socialization. Specified that age discrimination, exclusion, marginalization available as part of the process of social exclusion and are found in various forms of exclusion of young people from society, which leads to the emergence of society excluded excluded groups of young people from low social background (low social status and underprivileged groups socially disadvantaged, social custom).

It is noted that the dialectical relationship trends of integration and domination of one over the other governed by a system of social norms and cultural values, the values of which in terms of post modernization is much weaker. The above is especially felt in the workplace. This leads to contradictions regarding social integration of Ukrainian youth at work.

The author emphasizes that the exclusion is seen in two forms: as a process (youth counterculture, risk) and as social status, position excluded groups. Despite the fact that the exclusion of young people is not a public purpose, the vector of social change, public policy and social institutions activities from education to employment may not be consciously directed towards limiting the rights and opportunities of socio-demographic groups.

Key words: social exclusion, college students, social exclusion, professional socialization.

СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ

УДК 316.334

Н. В. ЯЦУК

ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ “СОЦІАЛЬНА АНІМАЦІЯ” У РЕКОНСТРУКЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПРОМИСЛОВОГО СХОДУ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність застосування такої соціальної технології, як соціальна анімація для трансформації образів у свідомості промисловців, урядовців та мешканців міст старопромислових регіонів Сходу України як туристичних дестинацій нетрадиційних атракцій. Туристичними атракціями повинні виступити урбанізовані території та промислові ландшафти, оскільки вони здатні створити туристичну пропозицію відповідно до нового типу туриста. Реалізація такого підходу можлива за умови широкого залучення різних верст населення ідейними натхненниками – аніматорами, основу яких становитимуть представники вишів старопромислових міст.

Ключові слова: соціальна анімація, соціальний аніматор, урбанізовано-техногенний туризм, промислові ландшафти.

Актуалізує тему дослідження низка подій, що відбулися в політичній, економічній, соціальній, ідеологічній, а головне – у науковій сферах. І саме їх перетин дає можливість розвитку туризму в регіонах, що стане одним із шляхів виходу країни із кризи. Так, військові дії, занедбаність промислових територій, індустріальні комплекси, що були вимушені припинити діяльність, зменшення обсягів виробництва, їх технічна застарілість призвели до визнання регіонів Сходу України старопромисловими, й у подальшому – депресивними [11].

Девальвація гривні та покладена на плечі громадян підтримка армії поставили більшість мешканців промислових регіонів на межу виживання, що, у свою чергу, позбавило можливості займатися рекреаційною діяльністю. Варто зазначити й зміну ставлення громадян до відпочинку, яке трансформувалося від традиційних трьох “S” (“Sun-Sea-Sand”) – сонце, море, пісок та трьох “L” (“Landscape-Lore-Leisure”) – пейзажі, традиції, дозвілля до сучасних трьох “E” (“Extreme, Exotic, Energy”) – екстрім, екзотика та енергія [9].

Вартий уваги і той факт, що останнім часом в Україні активізувалися як теоретично-методологічні, так і практичні дослідження урбаністично-техногенних надбань, туристичних атракцій, які спроможні формувати позитивний, інвестиційно-привабливий для економіки імідж регіону. Є негативні й позитивні чинники, що сприяють розвитку туризму в старопромислових регіонах Сходу України. Але через відсутність розуміння туристич-

них перспектив не тільки управлінськими й бізнесовими структурами, а й мешканцями, наукові надбання можуть залишитися без практичного впровадження.

Мета статті – обґрунтувати необхідність застосування соціальної технології соціальної анімації для трансформації образів міст старопромислових регіонів Сходу України в туристичні дестинації нетрадиційних атракцій – урбанізованих територій та промислових ландшафтів через широке залучення пересічних громадян.

Окреслена нами мета для свого досягнення потребуватиме початкового аналізу точок зору науковців щодо бачення засобів розвитку туризму у промислових регіонах. Це дасть можливість бачення участі мешканців і відповідно створення умов для цього. Отже, які перспективи щодо розвитку туризму має регіон, який через значне техногенне навантаження априорі не може мати туристичної привабливості у її класичному розумінні (сприятливий клімат, лікувальні об'єкти, архітектурні пам'ятки тощо). Проблема полягає у пошуку засобів реставрації старопромислових регіонів Сходу України щодо нової концепції відпочинку трьох “Е” для його економічного відродження.

Ренесансна хода може мати своїм початком формування туристичного образу регіону як нетрадиційної туристичної дестинації, яка володіє нетрадиційними атракціями – урбанізованою територією та промисловим ландшафтом, який може виступати для таких видів туристичної діяльності, що будуть потребувати техногенно-урбанізованих об'єктів (табл. 1).

Таблиця 1

Вид туристичної діяльності техногенно-урбанізованих об'єктів [13]

Промисловий об'єкт	Зміст атракції	Конверсія
Непрофільний промисловий туризм		
Непрацюючі, “законсервовані” підприємства	Мистецькі центри, стартові майданчики для організації виставкових арт-центрів та театральних сцен	Економічний занепад у соціокультурне середовище, від промислової економіки до “символічної”
Занедбані та закриті індустріальні комплекси	Проведення спортивно-розважальних заходів, на кшталт паркуру, стратегій, пейнтболу, спортивного орієнтування, ружингу	Занедбані промислові території у спортивно-культурний простір регіону
Другий напрям – профільний промисловий туризм		
Соляні шахти	Видобуток солі + екскурсії, музичні концерти, спелеотерапія	Перетворення промислових об'єктів на центри культури й відпочинку
Функціонуючі промислові підприємства	Просвітницькі екскурсії з ознайомлення із технологічним процесом	Маркетингова стратегія для заохочення потенційних інвесторів та споживачів; залучення молодих кваліфікованих фахівців до виробництва

Отже, споглядання індустріальних ландшафтів, ознайомлення з індустріальною архітектурою, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів, на думку криворізьких науковців, може скласти основу техногенного туризму [6].

І те, що такі об'єкти можуть стати туристичними атракціями, ґрунтовно доводять учені не менш промислового міста – харківські соціологи А. І. Денисюк та Ю. В. Серeda. На їх думку, туризм як галузь потребує змін, оскільки змінився й сам турист, який став більш інформованим, активним, незалежним, критичним та вибагливим щодо вибору товарів і послуг. Це істотно змінює арсенал туристичних практик і особливості їх конструювання. На думку вчених, ключовою тезою у розумінні трансформацій туристичної сфери є те, що туризм як практика дозволяє припускати її протилежність, а саме повсякденну буденність. Харківські вчені апелюють тим, що більшістю науковців обґрунтовано, що повсякденне й неповсякденне є різними типами досвіду. Тобто все те, що зазвичай не викликає у нас жодної уваги (особливості архітектури будинків уздовж маршруту на роботу, традиційне меню обіду, форма тролейбуса тощо), має значення для туриста, для якого буденне життя іншого є туристичною атракцією [3]. Туристичний “пильний погляд” залучає ту дійсність, що відрізняється від його повсякденності. Тому місто старопромислового регіону може претендувати на нове амплуа – туристична дестинація урбанізованого туризму, оскільки спроможне задовольнити нові потреби нового типу туриста (табл. 2.)

Таблиця 2

Перелік та специфіка вуличних досліджень

Вид туризму	Зміст	Спосіб
1	2	3
Фланірування	Розглядати місто з близької, вуличної, відстані	Спостереження, як “художник сучасного життя”, фіксування дрібниць і деталей життя певного урбанізованого простору
Психогеографія	Вивчення законів і специфічних ефектів територіального оточення. Відмова від звичних мотивів пересування, дослідження району проживання, емоційна дезорієнтація індивіда	Основним методом досліджень є так званий “дрейф” – техніка швидкого проходження через дуже мінливу атмосферу як засіб зміни міського простору
Сталкер-диггерство	Вивчення окультних практик, відвідування місць стародавніх капищ і аномальних зон	Подорож до підземних споруд, каналізаційних колекторів, занедбаних станцій метро, міст-примар у пізнавальних або розважальних цілях
Руфінг	Прогулянки дахами будівель і споруд	Спостереження міських пейзажів з даху висотного будинку

Продовження табл. 2

1	2	3
Паломництво десакралізованих релігійних об'єктів	Дослідження занедбаних об'єктів релігійного значення. Паломництво такими місцями може стати джерелом особливих переживань та емоцій, творчого осмислення спадщини наших предків	Занедбані церковні храми, монастирі одночасно є історичними артефактами. Такі об'єкти, насамперед, є пам'ятками архітектури й зодчества, вони є німими свідками зміни корінних засад світогляду людства
Пасивний і комерційний індустриальний туризм	Відвідування діючих об'єктів у складі екскурсійної групи	Огляд об'єктів промислової архітектури та спостереження індустриальних пейзажів. Ознайомлення з вигідними для інвестування виробництвами
“Індустриальна археологія”	Дослідження взаємовпливу різних змін, які відбуваються у розвитку суспільства, з одного боку, і промисловості, технологій – з іншого. Збереження матеріальних свідчень індустриального розвитку суспільства	Археологічні дослідження у місцях будівництва великих міст

Отже, реалії такі, що розмивають класичне розуміння туристичного ресурсу. Все залежить від того, з якого боку дивитись на їх використання при конструюванні продукту відповідно до потреб нового типу споживача. І чи не час визнати потребу в урбаністичному туризмі як пропозицію специфічного продукту чужої повсякденності, що містить атракції, засновані на специфічних об'єктах – результатах урбанізації і техногенезу (рис. 1).

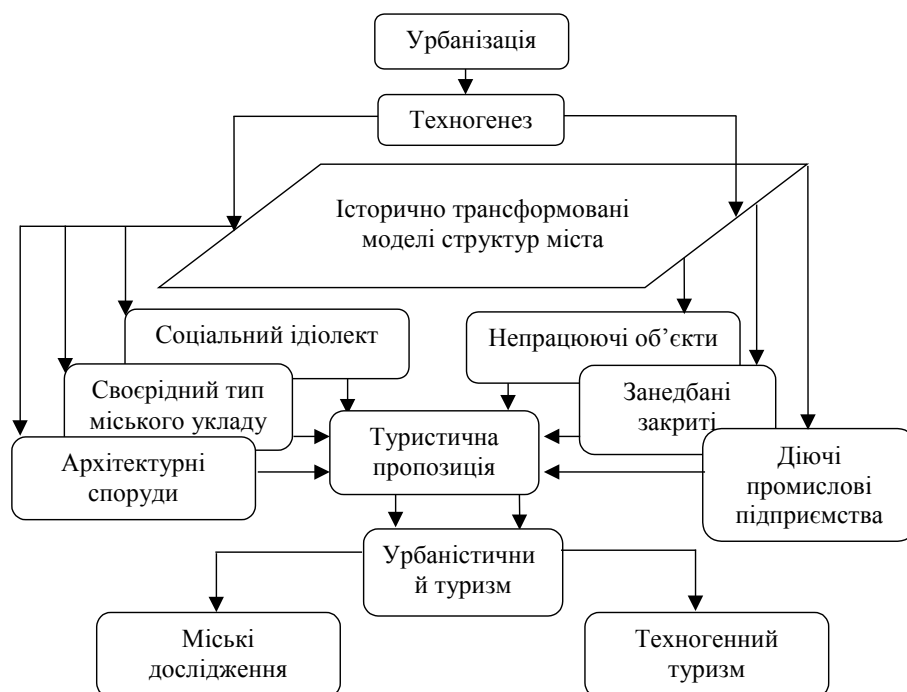

Рис. 1. Формування урбаністичного туризму

Нами розглянуто можливості нового використання урбанізовано-техногенної спадщини. Отже, постає питання, хто здійснюватиме трансформацію старопромислового регіону в мекку туризму, яка потребує реалізації рекомендацій розроблених науковцями регіональних відділень національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. А саме, створення дієвого правового механізму передачі промислових об'єктів, що не використовуються за їх прямим призначенням, у власність (оренду, користування тощо) підприємцям, які виступають з ініціативою розвивати галузь промислового туризму; внести до регіональних стратегій Сходу України розвиток промислового туризму та його інфраструктури; популяризувати Схід України як туристичний регіон з унікальними можливостями щодо розвитку промислового туризму; запровадити механізми страхування відповідальності третіх осіб як умову отримання туристичними фірмами ліцензії на розвиток промислового туризму [13].

Але зауважимо на тому факті, що більшість програм із розвитку туризму так і залишилися на папері. Попередньо означені перспективи не можливо здійснити без суцільної підтримки самих мешканців цих регіонів. Саме їм як носіям своєрідного типу міського укладу, соціального ідіолекту, як представникам свого виробничого комплексу, як створювачам того урбаністичного полотна належатиме роль так званих сталкерів, які проведуть у свій світ туриста й дозволять йому придбати трофей. Але це потребує від самих мешканців перелому в туристичній та підприємницькій свідомості: позитивного сприйняття власної території проживання через визначення туристичних атракцій, створення туристичного образу та відродження території проживання.

Туристична атракція (визначна пам'ятка) – це місце, річ або об'єкт, що заслуговують особливої уваги [2]. Іншими словами, будь-який об'єкт за умов наявності належного символічного капіталу, наприклад, у вигляді легенди чи історії, має потенційну туристичну привабливість. Створять туристичний образ міста через сконструйовані сцени традиційних туристичних об'єктів (центр, старовинні пам'ятники, архітектурні будови тощо). Віднайдуть автентичні „нетуристичні” місця: спальні райони, промислові зони чи інші місця, які дають можливість відчувати місто зсередини, приміряти на себе роль місцевого мешканця. Змінять негативне сприйняття міського простору, яке пов'язане із цілим комплексом історичних, політичних, економічних та культурних детермінант у власній свідомості [3].

Це можливо здійснити через залучення різних верств населення до пізнання власного міста, до створення його нового образу, що відповідає сучасним європейським вимогам до збереження історичної спадщини. Так, “Принципами Валетти” було запроваджене поняття “дух міста” – матеріальні та нематеріальні, фізичні та духовні елементи, які надають території її індивідуального характеру, змісту, емоційності й таємничості. Дух створює простір, який, у свою чергу, структурує цей дух [10].

Постає проблема активізації мешканців щодо громадської діяльності у їх власний вільний час, реалії якого можна охарактеризувати трьома ознаками: споживацька (відсутність принципу самодіяльності, коли цікавить те, що вже організоване кимсь іншим), гедоністична (на дозвіллі робимо тільки те, що приносить задоволення), медійний (надається перевага спілкуванню в соціальних мережах, і старше покоління проводить вільні хвилини у супроводі телебачення).

Однак представник інформаційного суспільства не може так нераціонально ставитися до організації власного вільного часу, яке необхідно спрямовувати на розкриття здібностей індивіда, їх розвиток та удосконалення вмінь і навичок. Крім того, необхідності набуває відродження комунікативних навичок, втрачених через надмірне застосування віртуального спілкування. Отже, постає питання: що залучить до активного вивчення власної історії міста (яке може й не викликати цікавості), підприємства (де може працювати індивід за відсутності іншої пропозиції).

На наш погляд, вирішення проблеми у досвіді світової спільноти щодо залучення членів громади до участі в економічному розвитку території шляхом застосування такої соціальної технології, як соціальна анімація. Авторство технології належить французькому уряду 1960-х рр., який був стурбований споживацьким та гедоністичним способом життя суспільства, втраченою інтересу до власної культури та історії, а тому залучив до розв'язання проблеми вчених, які розробили особливий вид культурно-дозвільної діяльності суспільних груп та окремих індивідів, заснований на сучасних педагогічних і психологічних технологіях активації (пожвавлення) навколишнього соціального середовища та включених до неї суб'єктів [12].

Соціальна анімація набула популярності серед науковців, але не у практичному застосуванні, зокрема східних регіонів України. Хоча дієвість цієї технології беззаперечна. Так, у жовтні 2014 р. студенти напряму "Туризм" Класичного приватного університету за ініціативи викладача І. М. Дашевської були залучені до міської акції "Індустріальний туризм у м. Запоріжжі". Вони розробили та провели промоакцію "Індустріальний туризм – історія та міць Запоріжжя". Так, викладач виступив активатором позанавчальної діяльності студентів, які розробили екскурсію. Ініціатива ж студентів була підтримана органами міської та обласної влади, що посприяло співпраці з КП "Запоріжелектротранс", якими було виділено трамвай і маршрут № 6. Ідея студентів мала на меті донести мешканцям Запоріжжя, які страждають від техногенного навантаження, необхідність знання і гордості за славетну історію міста, в якому вони проживають. Таку ідею підтримали їх колеги – студенти напряму "Дизайн" Класичного приватного університету, які здійснили стильове оформлення трамваю [5].

У ході проведення екскурсії активаторами стали виступати вже студенти, які у ході екскурсії здійснювали короткі інтерв'ю щодо перспектив розвитку в Запоріжжі промислового туризму, отримували від пасажирів

широку підтримку й бажання допомогти [5]. Мінімальний результат – набуття практичного досвіду студентами у створенні туристичного продукту на нетрадиційних територіях міста, розширення інформації про промисловий туризм серед населення, залучення населення до пізнання історії місця проживання. Процес активізації населення можна схематично відобразити у такий спосіб (рис. 2).

Рис. 2. Процес залучення мешканців міста до участі туристичної розбудови міста

Отже, схема чітко демонструє, як ініціатива однієї людини здатна активувати певну групу до дій, яка у ході своєї діяльності стає групою активаторів і у подальшій діяльності активує (залучає до власної діяльності) інших індивідів. Розуміння такої ланцюгової реакції, яка створює мультиплікаційний ефект, варто розпочати із розкриття механізму залучення, включення у процес. Адже існує багато програм (пропозицій) соціального спрямування, що ґрунтуються на духовних цінностях, але не отримують дієвої підтримки в пересічного громадянина через брак відповідного механізму включення у запропоновану діяльність.

Схематичне зображення демонструє, що між ідеєю-діяльністю і мешканцями міста є активатор, який створює для цього необхідну атмосферу, аніматор, який поживляє, надихає їх на відповідну діяльність, створює відповідний настрій, виступає тим соціальним лідером, що залучає індивідів (студентів, викладачів кафедри та інших кафедр, представників влади

та підприємств, пасажирів) до соціально значущої ідеї – створення міста як туристичної нетрадиційної дестинації, а саме промислового туризму.

Також заслуговує уваги й те, що завданням викладача було не проведення самої промоакції, а через активну участь громадян міста у запропонованій акції (свідомо й підсвідомо) сформувати у них та підприємців бажання створити місто як туристичну нетрадиційну дестинацію. Промоакція розроблялася з позиції створення відповідної атмосфери, що надихає до співпраці (стильове оформлення трамваю) і моментів контакту із пасажиром (екскурсійний супровід та інтерв'ю з пасажиром). Фото реалізованої промоакції стали зворотним зв'язком з містянами через соціальні мережі. Це посприяло тому, що головним учасником став звичайний мешканець, який відчув, що він потрібен місту, що місто має славетну історію, і що він безпосередньо є творцем цієї історії, і що ця історія варта уваги інших.

Зазначений процес добре розкриває французький дослідник Ж. Дюмазедьє, який наголошує на обов'язковому зверненні особистості до екзистенційних (духовних) цінностей – у нашому випадку, залишити в історії міста власний слід. Але прагнення людини до творчості, потреби в культурі, духовній діяльності не виникають спонтанно. Ці якості зароджуються і розвиваються поступово, в процесі соціального дорослішання особистості. Але поряд повинен бути “провідник” – соціокультурний лідер, якого Ж. Дюмазедьє замінив терміном “анімація”, оскільки застосований термін володіє досить широкими лінгвістичними межами, використовується в багатьох сучасних мовних культурах [14].

Походить від латинського кореня “*anima*”, який має декілька самостійних значень: життєвий початок, життя, душа, розумне начало, дух. У цьому випадку можливі такі тлумачення: “*anima*” (жін.) та “*animus*” (чол.) – бажання, прагнення (“душа тягне”); настрої, (“душа бажає”); хоробрість, мужність (“підбадьоритися”); насолода, задоволення, розвага (“все, що душі завгодно”). Відповідно, дієслово “*animare*” означає оживляти, одушевляти, запалювати. Дослівний переклад латинського “*animator*” – дає життя, виховує характер, а його похідне “*animateur*” з французької перекладається вже як натхненник, керівник [14].

Отже, наш викладач став натхненником і реалізував той процес, який Т. В. Дедуріна визначила як інноваційний напрямок соціально-культурної діяльності, анімація, що здатна нести нові ідеї і нові форми спілкування, діяльність, спрямована на духовне становлення, розвиток та відродження душі людини, у якій соціалізація, сублімація, терапія виступають діяльнісно-формуючими процесами, цілеспрямовано визначає зміст цієї діяльності, що володіє глибокою психолого-педагогічною природою, спрямованою на вміння людини керувати своїми духовними потребами, перетворювати їх, формувати позитивні стани душі, протиставляючи силу духу стресам і душевним розладам, активізувати свій духовний і творчий потенціал [4].

Зосередимо увагу й на тому факті, що івент, який ми навели як приклад, відбувався в ігровій, дозвіллевій формі. Від розслаблення аудиторії, яку ненав'язливо стали розважати, поступово перевели на новий рівень розвитку, тобто діяли за формулою сучасної соціокультурної анімації, яка визначається як “Три D”: *delassiment* (розслаблення), *divertissement* (розвага), *developpement* (розвиток) [14].

Студенти у ході влаштованого івенту виступили у ролі соціокультурних лідерів, “провідників думок”, активної новаторської позиції щодо розвитку рідного міста, стали вихователями суспільства.

На думку Є. Б. Мамбетова, соціальна анімація трактується як: “... частина культурної та виховної системи суспільства й може бути подана у вигляді особливої моделі організації соціокультурної діяльності: як сукупність елементів (установ, державних органів, організацій, аудиторій), що знаходяться в постійних відносинах, які характеризують цю модель; сукупність занять, видів діяльності й відносин, де провідну роль відіграють аніматори, професійні або добровільні, що володіють спеціальною підготовкою та використовують, зазвичай, методи активної педагогіки” [7].

Особливого значення для формування нової свідомості представників правлячих кіл та підприємців набуває твердження Є. Б. Мамбекова, що анімацію не можна просто зарахувати до однієї з багатьох професійних галузей людської діяльності, оскільки вона стосується всього ансамблю повсякденного життя індивіда – праці, громадянської та політичної активності, стосунків з оточуючими, їх культури.

Отже, представник певної установи, який застосовуватиме технологію соціальної анімації, виступає аніматором. Він може бути не лише зі сфери культури й мистецтва, а також зі світу комерції, праці, охорони здоров'я, юстиції тощо. С. І. Байлик, О. М. Кравець підтверджують цю тезу, аргументуючи тим, що у Франції аніматор розглядається як: професійний працівник соціально-виховної анімації, функції якого полягають у розвитку виховного, культурного й спортивного потенціалу людини; фахівець соціальної області, мета якого – задоволення потреб, бажань і запитів соціальних верств населення; агент культурної й суспільної діяльності, покликаний підвищувати суспільну свідомість, поліпшувати життя громади, розвивати культурну демократію [1].

Отже, за наявності структурної моделі соціальної анімації, аніматори діятимуть за визначеним М. В. Нікітським алгоритмом: організаційної – дати відповідь на запитання про те, хто виступає об'єктом соціокультурного впливу та хто його втілюватиме, діяльнісною – вирішення питання про те, що становитиме предмет впливу так званої взаємодії; методичної та технологічної дій – це вирішення, у який спосіб буде здійснено вплив [8]. Таким чином, вирішення окресленої проблеми можливе у такий спосіб (рис. 3).

Рис. 3. Дія соціальної анімації на шляху розвитку туризму у старопромисловому місті

Висновки. Міста старопромислових регіонів України, як правило, мають достатню кількість вишів, які можуть бути провідними лідерами у застосуванні соціальної технології соціальної анімації для зміни ставлення промисловців, можновладців та мешканців міста від суто промислового до туристичного з нетрадиційними атракціями на базі урбанізованих територій та промислових ландшафтів через широке залучення пересічних громадян. Це потребуватиме значних зусиль фахівців як з соціології та туризмології, так і економістів, правознавців у розробці інноваційних концепцій та стратегій розвитку економіки промислових міст старопромислових регіонів Сходу України як туристичних. Проблемою є відсутність у більшості міських програм розвитку туризму такого виду, як урбанізовано-промисловий туризм. Вирішення цього питання потребує розгляду соціальної анімації у побудові діалогу між населенням і органами місцевого самоврядування, що буде розглянуто у наступних дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Байлик С. І. Організація анімаційних послуг в туризмі : навч. посіб. / С. І. Байлик, О. М. Кравець. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 197 с.
2. Всесвітня туристична організація (UNWTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.
3. Денисюк А. І. Туристичний потенціал промислових районів міста: реконструкція спадку [Електронний ресурс] / А. І. Денисюк, Ю. В. Середа. – Режим доступу: <http://ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/4.2010/40-50.pdf>.
4. Дедуріна Т. В. Функціональний підхід до розвитку анімаційної діяльності установ культури: соціально-культурний аспект : автореф. дис. ... канд. пед. наук [Електронний ресурс] / Т. В. Дедуріна // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/funktsionalnyi-podkhod-k-razvitiyu-animatsionnoi-deyatelnosti-uchrezhdenii-kultury-sotsialno#ixzz3M3skuhtv>.
5. Запорожцы возрождают индустриальный туризм : фоторепортаж [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iz.com.ua/zaporoje/54976-zaporozhcy-vozrozhdayut-industrialnyy-turizm-fotoreportazh.html>.
6. Казаков В. Л. Техногенный туризм в системе природокористування / В. Л. Казаков, І. І. Мещанин, Т. А. Казакова, О. Й. Завальнюк // Збірник наук. праць Сумського держ. пед. університету ім. А. С. Макаренка. – 2006. – С. 221–229.
7. Мамбеков Е. Б. Организация досуга во Франции: анимационная модель : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. Б. Мамбеков. – Санкт-Петербург, 1991. – 28 с.
8. Никитский М. В. Теоретические и исторические аспекты современной социокультурной анимационной деятельности / М. В. Никитский // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 4: Педагогика. Психология. – 2008. – № 10. – С. 29.
9. Пацюк В. С. Індустріальний туризм та його особливості / А. В. Пацюк // Географія та туризм : наук. зб. / ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – Київ : ЛГТ, 2009. – Вип. 2. – С. 104–109.
10. Принципы Валлетты по сохранению и управлению историческими городами и урбанизированными территориями [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icomos.org/charters/RUSS_Valletta_principles.pdf.
11. Регіональна економіка : конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1963051138531/rps/regionalna_ekonomika.
12. Теоретичні основи і моделі організації соціокультурної анімації у Франції [Електронний ресурс] // Лекціопедія. – Режим доступу: <http://lektsiopedia.org/lek-3958.html>.
13. Щодо перспектив розвитку промислового туризму на Сході України : аналіт. зап. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1561/>.
14. Шульга И. И. Педагогическая анимация – новая профессия организатора досуга / И. И. Шульга // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 3 (17). – С. 155–158.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014.

Яцук Н. В. Применение социальной технологии “социальная анимация” в реконструкции туристического наследия промышленного Востока Украины

В статье обоснована необходимость применения такой социальной технологии как социальная анимация для трансформации образов в сознании промышленников, чиновников и горожан старопромышленных регионов Востока Украины как туристических дестинаций нетрадиционных достопримечательностей. Туристическими аттракциями должны выступить урбанизированные территории и промышленные ландшафты, поскольку они способны создать туристическое предложение, которое соответ-

ствует новому типу туриста. Реализация такого подхода возможна при условии широкого привлечения различных слоев населения идейными вдохновителями – аниматорами, основу которых составляют представители ВУЗов, старопромышленных городов.

Ключевые слова: социальная анимация, социальный аниматор урбанизированно-техногенный туризм, промышленные ландшафты.

Yatsuk N. Implementation of Social Technology Social Animation in Restoration of Tourist Heritage of Old Industrial Regions in Eastern Ukraine

The article deals with the problem of economical development of old industrial regions of Ukraine. The negative features that can lead the industrial regions to the state of depression are evaluated. The main horizons of improvement of situation are ways of tourism sustainable development based on the usage of industrial heritage. However the situation on global tourism market has dramatically changed. The traditional framework of tourism which was always associated with “three S” (“Sun-Sea-Sand”) and “three L” (“Landscape-Lore-Leisure”), has transformed to modern paradigm of “three E” (“Extreme, Exotic, Energy”). Recently, there is a significant update in theoretical, methodological and practical understanding of urban and technological heritage, tourism attractions that can craft positive and investment-attractive image for the economics of the region. The ways of usage of industrial objects are exemplified: the factories that are closed down can be used as art centers, stages for artistic and theatrical events or festivals; abandoned industrial complexes can be used for free-running, paintball or free-climbing (roofing). Operating enterprises can be used for educational and career guidance purposes to familiarize locals and tourists with the production process of the enterprise as well as the development of technological processes in the particular historical epoch.

The problems of proper understanding of tourism prospects horizons by managerial, state and business authorities as well as local communities are described. The vital necessity of old industrial regions of Eastern Ukraine image restoration as a tourism destination in the perception local citizens and visitors is established. The social technology – social animation is submitted as a method of problem solution. The efficiency of social animation as a social technology is exemplified by local people engagement in the development of tourism destination. The model of tourism development in old industrial areas in the east of Ukraine which is based on the implementation of social technology – social animation, is recommended. The actualization of this approach is connected with large-scale outsourcing of different population stratum by ideological and group leaders – animators, who are representatives of higher educational establishments.

Key words: social animation, social animator, man-made urban tourism, industrial landscapes.

СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 316: 37.04

Т. О. СЕРГА

ЧИННИКИ СУБ'ЄКТНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено обґрунтуванню виховання й самовиховання як чинників формування суб'єктності особистості під час її соціалізації. Головна ідея полягає в тому, що завдяки правильно організованому процесу виховання в освітньому просторі відбувається відхід від об'єктності та формуються передумови розвитку суб'єктності в особистості дитини, що, у свою чергу, приводить до самовиховання та саморозвитку особистості в процесі її соціалізації й перетворює її на життєтворчу особистість.

Ключові слова: особистість, соціалізація, суб'єктність, соціальний досвід, виховання, самовиховання, самореалізація, освітній простір.

Згідно з концепцією національного виховання, соціалізація включає засвоєння індивідом соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих суспільству, що сприяє його входженню в систему соціальних зв'язків і набуттю соціального досвіду. Досягаючи в процесі соціалізації певного розвитку, набуваючи досвіду, особистість починає усвідомлювати свій соціальний статус, визначає життєві цілі й ідеали, починає шукати засоби для їх реалізації та досягнення, тобто самовизначається й самостверджується.

Ці тези, здавалося б, уже дуже зрозумілі та звичні, але існуюча освітня практика тільки починає усвідомлювати необхідність нового підходу до дитини, який дістав назву “педагогіка життєтворчості”. На сьогодні наука підійшла впритул до необхідності наукового осмислення перспектив цього напрямку. І хоча є багато напрацювань, проте цілісної, системної та методологічно проробленої соціальної технології, здатної зробити процес соціалізації ефективним з погляду формування самостійної, творчої особистості, поки не створено.

Останніми роками вийшла в світ низка праць, де ті чи інші проблеми життєтворчості особистості дістали більш-менш обґрунтовану інтерпретацію. Ми маємо на увазі праці таких зарубіжних дослідників, як Х. Арендт, Р. Арон, З. Бжезинський, Д. Белл, М. Бердяєв, Ю. Габермас, В. Дільтей, Е. Кассіер, К. Леві-Строс, Л. Лефевр, П. Рікер, А. Тойнбі, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, М. Хайдеггер, С. Хантингтон, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.

До цієї теми звертались також такі відомі українські та російські дослідники, як В. Андрущенко, О. Астаф'єва, Л. Бевзенко, І. Бичко, В. Бех, І. Бех, В. Буданов, П. Гайдено, В. Горський, Б. Григор'ян, І. Єрмаков,

І. Єршова-Бабенко, Л. Киященко, О. Князева, В. Конев, В. Кремень, Л. Макешина, С. Максименко, В. Моїсєєв, А. Огурцов, В. Пазенок, А. Панарін, М. Попович, І. Предборська, М. Розов, Т. Розова, Я. Свірський, Л. Сохань, В. Степін, Є. Сулима, А. Толстоухов, В. Шинкарук, О. Яценко, В. Ярошовець та ін.

Суб'єктність і саморозвиток особистості як суб'єкта в науковій літературі виступають як предмет філософського осмислення (М. Бердяєв, В. Вернадський, М. Каган та ін.); психологічного вивчення (Б. Ананьєв, А. Брушлінський, Л. Виготський, І. Зимня, С. Рубінштейн, В. Слободчиков та ін.), педагогічного аналізу (З. Горбенко, В. Серіков, В. Сластьонін та ін.). Однак соціологічні дослідження в цьому напрямі майже зовсім відсутні, тоді як процес соціалізації є досить важливим для соціологічної науки – як у теоретичній, так і в практичній площині. “Життєтворчість – особлива, вища форма виявлення творчої природи людини. Вона сприяє самостійному вибору особистістю стратегії життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого проекту. Кожна дитина – проект світу. І несе вона в собі особливу місію” [7, с. 5]. У цих глибоких за змістом словах закладено суть педагогіки життєтворчості, яка спрямована в ХХІ ст., коли перед людством постає завдання – створити собі нову сутність, оскільки бути людиною – означає стати нею, і це – нескінченний процес самотворення.

Проектуючи творчо своє життя, розробляючи та здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій, особистість опановує не лише необхідні знання, а й компетентність, зрештою, можливо, найвище мистецтво – мистецтво жити.

У вітчизняній науці традиційно віддавали перевагу нормативній системі цінностей у вихованні особистості. Активність, здатність індивіда до самостійного акту вибору хоча й визнавали, проте реальний процес виховання був зорієнтований не на особистість, що самовизначається, а на особистість, котра “добре керується”.

Сучасні дослідження виокремлюють два аспекти процесу соціалізації: адаптацію до соціуму й самовизначення в соціумі. Останнє означає активну позицію, оцінку оточення, відбір впливів, що пропонуються обставинами, прийняття їх або опір їм.

Людина як суб'єкт процесу соціалізації не є пасивною істотою. Вона первісно несе в собі імпульси самореалізації, саморуху. Змінюючись і збагачуючись, ця життєва потенція містить у собі потребу й здатність до життєвого самовизначення та самореалізації на основі дії механізмів свободи вибору й свободи дії. Людина на своєму життєвому шляху, детермінованому попереднім соціальним досвідом, є розпорядником власних соціальних та індивідуально-особистісних можливостей, використовуючи які, вона створює свою модель життя, свою неповторну долю.

Отже, виховання як цілеспрямований процес організації оволодіння соціальним досвідом є складовою процесу соціалізації. Слід зазначити та-

кож, що виховання є необхідною складовою, оскільки в процесі соціалізації дитини неодмінно виникають явища та ситуації, що потребують певного узгодженого соціального впливу й реальної педагогічної дії, конкретного педагогічного інструментування. У зв'язку із цим актуальним стає дослідження механізмів становлення соціального досвіду індивіда.

Для педагогічної діяльності у зв'язку із цим важливим є змістове визначення “актуальної культури” та методів її засвоєння. Слід звернути увагу на те, що в своїй діяльності індивід перебуває в ситуації вибору можливостей. Життя завжди вимагає від людини прийняття рішень в обставинах, коли вона неповно обізнана із ситуацією, в якій діє. У своїй діяльності вона має спиратися не тільки на ті передумови, які вже є в складі її діяльності, а й на інші духовні регулятори, які існують у ній віртуально. Ідеться про те, що в діяльності індивіда формується його індивідуальний досвід, який зумовлює вибір предмета та способу діяльності. Із цього погляду, соціалізація індивіда є не тільки процесом засвоєння соціального досвіду, а й формування досвіду індивідуального. Саме на цю обставину слід звернути особливу увагу, бо на неї мало зважають – частіше акцент роблять на змінах у предметах діяльності та недостатньо підкреслюють, які зміни відбуваються в самому суб'єкті під час його діяльності.

З погляду на індивіда як активного суб'єкта, який творить самого себе, впливає, що практична участь у творчій діяльності є необхідною умовою формування особистісних якостей. Крім того, не тільки суспільство, так би мовити обставини, а й сам індивід несе значну частку відповідальності за формування своєї особистості. Цей принцип вимагає виховання в підростаючого покоління відповідальності за розвиток своїх особистісних властивостей [6, с. 79–82].

Щоб життя людини розгорталось як творчий процес, у її свідомості під дією вказаних факторів і на основі наявного життєвого досвіду має сформуватися модель активного ставлення до свого життя як акту життєтворчості.

Кожен індивід у процесі соціалізації, як зазначає В. Кайгер, перебуває на позиції суб'єктності: усвідомлює себе серед інших людей, свої зв'язки з ними й досвід спілкування, приймає соціальні цінності та відбирає життєві смисли, встановлює зв'язки з культурним простором, етносом. У цій ситуації самовизначення індивід виявляє життєтворчість, у якій формується соціальний досвід особистості як передумова та результат її соціалізації. Із цього випливає, що формування життєвого досвіду особистості відбувається не тільки в результаті зовнішньо регламентованих соціалізуючих впливів, а й у результаті суб'єктивного вибору, детермінованого внутрішніми особливостями особистості. Людина “пропускає” через себе різні форми буття. Усвідомлення власної значущості, пережита життєва ситуація, вчинок-вибір інколи виявляються більш значущими для соціального досвіду людини, ніж вплив офіційних норм [8, с. 118–120].

У формуванні такої складної й тонкої системи, як соціальний досвід людини, важливими є не сила зовнішнього впливу сама по собі, а відповідна

самоорганізація та самовизначення особистості в цьому зовнішньому впливі. Система виховання як педагогічна організація процесу оволодіння особистістю соціальним досвідом повинна виходити з усвідомлення багатокomпонентності цієї системи досвіду, змінності всіх її складових, домінування в ній такого компонента, як самовизначення особистості.

Так, Н. Богданова визначає культуру життєтворчості особистості “як процес її самореалізації і самоутвердження на основі гуманістичного ідеалу й відповідно до культурних завоювань людства”, а також виокремлює його структуру:

- 1) формування власної проєкції особистості в майбутньому;
- 2) усвідомлення особистістю співвідношення цієї проєкції із суспільним ідеалом і культурою, формування самосвідомості особистості;
- 3) становлення на цій основі таких елементів структури, як світогляд і система ціннісних орієнтацій;
- 4) діяльність (самотворчість) особистості;
- 5) самооцінка особистості [4, с. 43].

Цей процес формування культури життєтворчості особистості стає можливим тільки завдяки самовихованню.

Процеси виховання та самовиховання тісно пов'язані між собою, є єдиним шляхом формування особистості. Проте, чим вища оцінка людиною своїх якостей, чим реалістичніше ставлення до своєї особистості, тим краще виховання переходить у самовиховання. Головним мотивом до самовиховання є пізнання людиною суперечностей між власними інтересами, потребами, цілями та рівнем розвитку особистісних, що не сприяють їх задоволенню. Людина, крім підпорядкування зовнішнім вимогам, починає свідомо підходити до своїх дій, давати їм якісну характеристику, враховуючи свої можливості. Чим вищий рівень свідомого ставлення людини до вдосконалення власної поведінки, тим помітнішою є роль самовиховання у формуванні особистості. Тобто самовиховання – це якісно новий рівень розвитку особистості. На думку Л. Ази, самовиховання – це суб'єктивний компонент, що передбачає оцінку, осмислення людиною різних зовнішніх впливів, які визначають її життєві цілі, мотиви діяльності тощо [1, с. 56]. Самовиховання пов'язане з активністю та прагненням людини до мети.

Розумінню суті поняття “самовиховання” сприяє аналіз праць А. Арета, В. Гмурмана, С. Карпенчук, Г. Костюка, Л. Рувінського, Г. Селевка, М. Тайчинова, Л. Шаєвої та ін.

За даними А. Арета і Л. Рувінського, термін “самовиховання” закріпився в середині ХІХ ст. й означав здатність особистості до боротьби зі своїми інстинктами, вироблення самовладання та формування власного характеру. Учені (А. Арет, В. Галузинський, В. Гмурман, С. Карпенчук, О. Ковальов, Г. Костюк, О. Кочетов, Н. Масленнікова, Л. Рувінський, Г. Селевко) тлумачать самовиховання як систематичний саморозвиток, самовдосконалення, формування власної особистості і її зміни у випадку, ко-

ли індивід, пізнаючи себе, залишається невдоволений деякими своїми характеристиками і прагне стати кращим. Учені (О. Ковальов, О. Кочетов, Н. Кравчун) зазначають, що самовиховання є результатом і умовою правильно організованого виховання.

За даними Л. Рувінського та Л. Шаєвої, характерною особливістю самовиховання є різноманітність форм його прояву. Самовиховання при цьому може бути не тільки систематичним і плановим. Найчастіше його характеризують як епізодичний процес, який, не плануючи змін особистості загалом, передбачає формування в індивіда певної якості. Саме такий характер діяльності в роботі над удосконаленням одних і виправленням інших якостей особистості зумовлюється зовнішніми умовами життя й особливостями провідної діяльності людини. Систематичність роботи над собою залежить від особливостей внутрішнього світу індивіда, специфіки його завдань [11].

А. Арет під поняттям самовиховання розуміє розвиток людиною або колективом своїх позитивних якостей та викорінення негативних. Учений також висуває думку, що ідеали людини зумовлюють мету самовиховання, але виховний процес, вносячи свої корективи, здатний змінювати його зміст і спрямованість [2].

Самовиховання, характеризуючи певний етап у відносинах суспільства й особистості, саме формується в процесі розвитку цих відносин, у ході зміни позиції особистості при її взаємодії із зовнішнім світом, у процесі розвитку самосвідомості. Під розвитком самовиховання ми будемо розуміти появу в ньому якісних зрушень, становлення й зміну рівнів розвитку самовиховання.

Зачатки самовиховання можна виявити вже в процесі безпосереднього пристосування дитини до зовнішніх вимог, у самовиправленні вчинків, що характеризується прагненням дитини змінити конкретні форми своєї поведінки, але не якості особистості. Дитина, вирішуючи виправитися, не має ще на увазі необхідність зміни власних властивостей, а має на увазі лише здійснення визначених вчинків або відмови від них: не ображати товаришів, не розмовляти на уроках, готувати домашнє завдання, займатися працею із самообслуговування тощо. Вона ще не встановлює зв'язку між поведінкою й своїми достоїнствами чи недоліками, не усвідомлює своїх якостей. Однак, хоча такий зв'язок ще не встановлюється, дитина завдяки оцінці дорослих знає, за які вчинки її називають "гарною", схвалюють, а за які – засуджують. Тому, виправляючи свою поведінку, щоб стати "гарною", вона, по суті, є спонукуваною неусвідомленим бажанням змінити себе, що вносить до самовиправлення вчинків зачатки самовиховання.

Зароджуючись у самовиправленні вчинків, явище самовиховання ви-зріває в міру встановлення зв'язків між вчинками і якостями людини, усвідомлення нею своєї особистості. Шлях встановлення цих зв'язків лежить через якісну характеристику дітьми своїх вчинків до усвідомлення своєї особистості і своїх якостей як причин цих вчинків.

Достатні умови для виділення дитиною якостей своєї особистості з єдності з вчинками, для їх усвідомлення як причин своїх досягнень чи невдач, для самовиховання створюються лише в підлітковому віці. Для підлітків стає характерним, за спостереженнями Д. Ельконіна і Т. Драгунової, прагнення до самостійності, прагнення захистити деякі сфери свого життя від втручання дорослих. З переходом у підлітковий вік самостійність із засобу досягнення приватних цілей стає сенсоутворювальним мотивом діяльності, починає визначати позицію підлітка у взаємодії з навколишнім світом. Тепер уже підліток нерідко робить вчинки тільки заради того, щоб підкреслити свою самостійність (дослідження В. Крутецького, Н. Лукіна, Н. Левітова). Зміна позиції дитини у взаємодії з навколишнім світом, прагнення стати більш самостійною щодо до нього і в цьому плані протиставлення йому своїх можливостей, якостей особистості сприяють їх виділенню із суб'єктивної єдності із зовнішнім світом [11].

Підліток, усвідомлюючи свої якості, виявляє значне поле діяльності для здійснення позиції максималізму самостійності. Він починає відкидати роль пасивного об'єкта виховання, якого "ліплять" інші, і прагне стати суб'єктом свого виховання. А що означає "бути суб'єктом свого виховання?".

О. Бабич розглядає суб'єктність як основу особистості, як інтегральну здатність людини вибудовувати життя відповідно до власних цілей і цінностей. Суб'єктність виявляється в активній творчій позиції людини при вирішенні життєвих завдань, у здатності до саморегуляції й саморефлексії власної діяльності [3].

Під суб'єктністю ми розуміємо інтегральну якість особистості, що виявляється в ціннісно-смісловій самоорганізації дій і усвідомленій саморегуляції, яка призводить до зміни себе та навколишньої дійсності за допомогою активно-перетворювальної діяльності.

Говорячи про суб'єктність особистості, ми повинні визначити, коли відбувається формування та розвиток суб'єктності, і які умови необхідні для її становлення.

Вчені В. Давидов, В. Слободчиков розглядають розвиток суб'єктності в онтогенезі, в ході якого відбувається нарощування суб'єктності та подолання об'єктності [14]. С. Рубінштейн та А. Брушлінський визначали суб'єктність як системну цілісність усіх найскладніших і суперечливих якостей людини, яка формується в ході історичного та індивідуального розвитку. Індивід не народжується, а стає суб'єктом у процесі спілкування, діяльності та інших видів своєї активності [10; 5]. Вищою формою суб'єктності є особистісне осмислення, що надається подіям і діям.

У працях психологів подано описи системи умов, необхідних для прояву суб'єктності людини. Так, В. Петровський досліджує феномени надситуативної активності як прояву суб'єктності, а суб'єктність виражає якісну своєрідність людини як цілепокладальної, вільної, відповідальної істоти, що розвивається. У дослідженнях А. Асмолова, А. Леонтьєва суб'єктність пода-

но як одну із системних характеристик діяльності й розглянуто через структуру мотивації: потреби, мотиви, цілі, установки, емоції. С. Рубінштейн у діяльності вбачав умову формування та розвитку суб'єкта. Таким чином, практична діяльність людини є умовою формування й розвитку суб'єктності [9].

Важливою умовою, що забезпечує розвиток суб'єктності особистості, є побудова суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками освітнього процесу. Встановлено, що суб'єкт-суб'єктні відносини в навчанні сприяють актуалізації учня, розкриттю його нових можливостей, здібностей і функцій. На нашу думку, процес розвитку суб'єктності школяра повинен здійснюватися в межах таких відносин. При цьому рівень розвиненості власної суб'єктності учня є найважливішою умовою конструктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Таким чином, суб'єктність як складна характеристика людини виражається самостійністю, активністю, здібностями до самоаналізу та саморегуляції, умінням перетворювати себе й дійсність. У результаті правильно організованого процесу виховання в дитини з'являється здатність до самовиховання та відбувається розвиток суб'єктності, яка, у свою чергу, стає основою життєтворчості особистості.

Мабуть, саме акцент на розвиток суб'єктності дитини й може стати тією провідною ідеєю, яка об'єднає потреби суспільства та самої особистості, що виходить на новий рівень своєї життєдіяльності.

Нагадаємо, що "суб'єкт" має три базові характеристики: свобода, унікальність, активність. Але батьки повинні не просто позначати й берегти унікальність дитини, стимулювати її активність і надавати свободу дій, але робити це в системі, збалансованій інтересами Іншого, – щоб свобода не перетворилася на безвідповідальність, унікальність – на ізоляцію, а активність – на агресивне порушення чужих кордонів.

Розвиток суб'єктності дитини – це, перш за все, саморозвиток, самовідмежування, саморегуляція, самопізнання. Тобто основні зусилля дитини (у контексті цієї ідеї) необхідно спрямувати на самотворення себе, зробити її креативним автором свого власного життя, використовуючи ту ситуацію й ті ресурси, в яких вона перебуває в кожен момент свого буття. А завдання батьків і педагогів – допомогти їй у цьому процесі дбайливими та ненав'язливими способами.

Висновки. Таким чином, визначення кожної особистості як суб'єкта життєтворчості в процесі цілеспрямованого, організованого виховання та самовиховання означає, що через власну активну діяльність людина може самореалізуватись, самоактуалізуватись, самовизначитись. За цією моделлю виховання та самовиховання виходять за межі традиційного виховання й взаємодіють з такими чинниками, як соціальне середовище, культура, освіта.

Виховання та самовиховання як чинники життєтворчості невіддільні від освіти. Саме інститут освіти відіграє значну роль у підготовці людини до праці й до життя загалом, освіта є механізмом навчання та виховання інди-

відів. Визначення ролі освіти у формування мистецтва жити слід розглядати й у взаємозв'язку із соціальним середовищем та культурою суспільства.

Соціальне середовище формує освітній простір. У сучасній літературі освітній простір визначають як сукупність матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких проходить навчально-виховний процес, і факторів, що сприяють або перешкоджають його ефективності [13, с. 114]. Зрозуміло, що освітній простір є також засобом не тільки формування відносин у процесі набуття знань, а й виховання, формування культури особистості. Освітній простір – це підсистема соціокультурного середовища, сукупність історично сформованих факторів, обставин, ситуацій, тобто цілісність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості.

Виховання – важлива частина освітнього процесу, що має істотну специфіку. Освіту традиційно розглядають як цілеспрямований процес виховання й навчання особистості в інтересах суспільства та держави [12, с. 3–10]. Причому навчання в цьому визначенні не випадково постає на другому місці, тому якість освіти багато в чому визначається саме якістю виховання. З іншого боку, у культурному та соціальному контекстах освіта виступає як механізм соціалізації особистості.

Необхідною вимогою до нового образу людини як еталона освітньої продукції, за словами дослідників, є духовна орієнтація в її розвитку. Освічена людина – це людина культури, вихована, здатна зберігати й зміцнювати культурний потенціал. Освічена людина – не просто фахівець, а підготовлений до випробувань, зміни способу життя, життєтворчості [13, с. 115]. Процес навчання все більше ґрунтується на соціокультурних засадах, тобто на соціальних і культурних знаннях, які визначають відносини між людьми, людиною та світом.

У цій статті сформульовано лише основну ідею дослідної роботи, яку проводить автор у сфері педагогіки життєтворчості. Тим не менше, певні висновки, засновані на значному теоретичному й емпіричному матеріалі, дають змогу стверджувати, що саме ця ідея може мати велику перспективу розвитку в педагогічній науці та практиці.

Список використаної літератури

1. Аза Л. А. Виховання як філософсько-соціологічна проблема (методологічний аспект) / Л. А. Аза. – Київ : Наукова думка, 1993. – 132 с.
2. Арет А. Я. Очерки по теории самовоспитания / А. Я. Арет. – Фрунзе : Изд-во Киргизского ГУ, 1961. – С. 15–18.
3. Бабич О. М. К вопросу о субъектности личности [Электронный ресурс] / Ольга Митрофановна Бабич. – Режим доступа: <http://root.elima.ru/articles/?id=499>.
4. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз : наукове видання / Н. Богданова. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 302 с.
5. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – 2-е изд., испр. – Москва : МПСИ, 2003. – 408 с.
6. Давіденко А. А. Логіка і психологія у творчій діяльності людини / А. А. Давіденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3 (52). – С. 79–86.

7. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для ХХІ століття / І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – Київ : Контекст, 2000. – 336 с.
8. Кайгер В. Особливості процесу соціалізації особистості в сучасних умовах / В. Кайгер // Соціальна психологія. – 2007. – Спецвипуск. – С. 116–120.
9. Ленглер О. А. Субъектность человека: психолого-педагогические основы / О. А. Ленглер // Молодой ученый. – 2012. – № 11. – С. 440–442.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 720 с.
11. Рувинский Л. И. Психология самовоспитания / Л. И. Рувинский, А. Е. Соловьева. – Москва : Просвещение, 1982. – 143 с.
12. Сенько Ю. Образование: обращенность в будущее / Ю. Сенько // Alma Mater. – 2006. – № 3. – С. 3–10.
13. Скотна Н. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Н. Скотна // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 114–118.
14. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: введение в психологию субъективности : учеб. пособ. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – Москва : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2013.

Серга Т. А. Факторы субъектной социализации личности

Статья посвящена обоснованию воспитания и самовоспитания как факторов формирования субъектности личности в процессе ее социализации. Центральная идея заключается в том, что благодаря правильно организованному процессу воспитания в образовательном пространстве происходит отход от объектности и формируются предпосылки развития субъектности в личности ребенка, что, в свою очередь, приводит к самовоспитанию и саморазвитию личности в процессе ее социализации и превращает ее в житнетворческую личность.

Ключевые слова: личность, социализация, субъектность, социальный опыт, воспитание, самовоспитание, самореализация, образовательное пространство.

Serga T. Factors of Subjectivity Socialization of the Individual

According to the concept of national education, socialization involves the assimilation of individual social experience, values, norms, and attitudes of a society that contributes to its entry into the system of social relations and the acquisition of social experience. Arriving in the socialization process specific development, personality begins to define life goals and ideals, begins to seek funds for their implementation and achievements, self-determined and asserts itself.

Although today there are many developments in this regard, but a holistic, systematic and methodologically elaborated social technology that can make the process of socialization effective in terms of the formation of an independent, creative personality, has not yet been created.

Subjectivity and self-development of the individual as a subject in the scientific literature appear as a subject of philosophical reflection, psychological study, pedagogical analysis. However, the case studies in this area is almost entirely absent. Although the process of socialization is important enough for social science – both in theoretical and in practical terms.

The work is aimed at theoretical justification for the transition from education to self-education for the development of the child's personality and subjectivity beginning of his life creation.

Modern research has isolated two aspects of the socialization process: adaptation to society and identity in society. This means a proactive stance, environmental assessment, selection effects offered by the circumstances of their acceptance or resistance to them. Processes of education and self are closely linked, are the only way of identity formation. However, self-education – a qualitatively new level of development of the individual, because it is associated with the activity and the desire of man to the goal. The researchers gave the name to this phenomenon – “subjectivity” and consider it as the basis of personality, as an integral person’s ability to build a life in accordance with their own goals and values. Subjectivity is manifested in the active creative position of the person in dealing with life’s problems, the capacity for self-regulation and self-reflection own activities.

The development of the child subjectivity – is primarily a self-development, self-delimiting, self-regulation, self-knowledge. That is, the main efforts should be directed to the child’s self-creation itself, make it creative author of your own life. The task of parents and teachers – to help him in this process caring and non-violent ways.

Thus, the definition of each person as a subject of vital and creative in the process of purposeful, organized education and self means that through its active person can fulfill your potential, samoaktualizirovatsya, self-determination. In this model, education and self-education goes beyond the traditional education and interact with factors such as social environment, culture and education.

That’s Institute of Education plays a significant role in the preparation of human labor, and to life in general, education is a mechanism for training and education of individuals. The learning process is more and more based on social and cultural grounds, that is, the social and cultural knowledge, which define the relations between people, man and the world.

Key words: *personality, socialization, subjectivity, social experience, education, self-education, self-realization, educational space.*

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 321.01:329(477)

А. С. БИТКО

НОВОРІЧНЕ ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА ЯК РИТУАЛЬНИЙ ЖАНР ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто особливості новорічного звернення президента країни як прояв ритуального жанру політичного дискурсу, який у більшості випадків виконує функцію утримання вже наявної влади. За результатами проведеного соціологічного дослідження зроблено порівняльний аналіз новорічних звернень президентів України, Російської Федерації й США та виявлено дев'ять моделей звернень, які відображають особливі ознаки, притаманні новорічному зверненню президента країни відповідно до політичної ситуації в країні та типу політичної культури.

Ключові слова: політичний дискурс, новорічне звернення президента, ритуальність, суспільно-політична ситуація, політична культура.

У сучасному політичному просторі України значну роль відіграє інформаційно-комунікативна складова, яка забезпечує отримання та утримання влади. Кожен політичний режим не може існувати без комунікації, без можливості донесення своїх ідей і принципів суспільству та отримання зворотного зв'язку, у чому, перш за все, виявляється взаємозв'язок політики й мови. Саме завдяки політичному дискурсу стає можливою реалізація функції “боротьби за владу та її утримання”, яку можна характеризувати як “золоту нитку Аріадни”, рушійну силу політичних процесів.

Політичний дискурс має власні різноманітні характеристики та особливості, які залежать від його типу: інституціонального чи неінституціонального. Інституціональний тип дискурсу є базисним для всього політичного простору країни, а виступи президента є одним з його головних компонентів. Риторика президента, яка утворює його мовний образ, складається з трьох основних жанрів: агонального, орієнтаційного та ритуального [11].

У цій статті ми приділяємо особливу увагу саме ритуальному жанру, який у більшості випадків виконує функцію утримання вже наявної влади. До ритуального жанру президентської риторики належать: інаугураційна або прощальна промови, новорічне звернення, ювілейні, урочисті промови, виступи, приурочені знаменним датам та подіям для країни, вручення премій або нагород. Одними з найбільш цікавих, проте такими, що найменше висвітлені у вітчизняній літературі, є новорічні президентські звернення, які об'єднують у собі як вербальні, так і невербальні компоненти, у яких виявляється ритуальність президентського політичного дискурсу.

Метою статті є аналіз особливостей та специфічних характеристик новорічних звернень президента як прояву ритуального жанру політичного дискурсу.

Базовим для нашої статті ми вважаємо поняття “політичний дискурс”, яке висвітлено в працях представників філологічних наук: А. Загнітко [7], В. Кравченко [8], Е. Селіванова [9], Д. Шевчук [10].

Ми спираємося на визначення політичного дискурсу, подане в монографії О. Шейгал, а саме: “певне знакове утворення, яке має два виміри – реальний і віртуальний, при цьому в реальному вимірі його розуміють як текст у конкретній ситуації політичного спілкування, а його віртуальний вимір включає вербальні та невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери політичної комунікації, тезаурус прецедентних висловлювань, а також моделі типових мовних дій і уявлень про типові жанри мовлення в цій сфері” [11].

Головна мета політичного дискурсу – боротьба за владу, тобто створення такого дискурсивного середовища, основні компоненти якого відповідали б головним цінностям, думкам, віруванням цільової аудиторії [3]. Політичний дискурс відрізняється своєю конвенціональністю, яка виявляється в стереотипізації поведінки на різних рівнях: у виборі комунікативних актів, що відповідають уявленням про соціальні статуси та їх інтерполяції, у виборі вільної або ритуальної форми вираження інтенції згідно з традиціями й можливостями мови та культури.

Жанровий простір політичного дискурсу структурується відносно базової семіотичної тріади “інтеграція – орієнтація – агональність”, відповідно до якої, за О. Шейгал, виокремлюють ритуальні, орієнтаційні та агональні жанри політичного дискурсу [11]. У межах цієї статті ми звертаємо увагу на ритуальний жанр, який виявляється саме в привітанні з Новим роком.

Новорічна, як і інша святкова культура, є одним з виявів духовної культури та охоплює найбільш важливі сторони суспільства. Державні свята, до яких належить Новий рік, спрямовані на утвердження загальноціркової єдності громадян з владою, демонстрацію цінностей та символів цієї держави. За словами М. Бахтіна, для того, щоб окремі види людської діяльності набули якості святковості, до них треба приєднати щось із сфери духовно-ідеологічної. Вони мають отримати санкцію не зі світу засобів і потрібних умов, а зі сфери певних ідеалів, ритуалів [2].

Магія слова залежить не тільки від нього самого, а й від ситуації, в якій воно вимовляється. На сутність новорічного звернення, особливості кодування та декодування повідомлення безпосередньо впливає політична культура й політична ситуація в країні. Інформація, яка спрямована на формування певного настрою в аудиторії, надходить по різних “каналах” і з різних джерел: паралінгвістичні характеристики виступу, особливості комунікативної ситуації, збережені в пам’яті знання/думки про мовця і його особливості, знання загального характеру тощо [4, с. 56]. У кожній окремій

країні ці компоненти виявляються в специфічно національних формах, що природно, оскільки у формуванні національної самосвідомості, національної ідентичності беруть участь як універсалістські, так і суто національно-культурні елементи.

Розглядаючи політичний дискурс політичних лідерів Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації та України, ми умовно виокремлюємо три основні типи політичної культури, які є характерними для цих країн: політична культура участі (США), підкорення (РФ) та змішаний тип політичної культури (Україна).

Окрім типу політичної культури, контекст новорічного звернення формується ще й відповідно до загальної політичної ситуації в країні. Виокремлюють три основні типи політичної ситуації: стабільність, криза, перехідний етап. Співвідносячи політичну культуру та суспільно-політичну ситуацію, ми отримали дев'ять типових ситуацій, за яких виголошується новорічне звернення президента, які й становлять вибірку сукупності нашого дослідження.

За кризового стану ми проаналізували привітання: В. Януковича з 2014 р., Б. Єльцина з 1999 р., Б. Обама з 2010 р.; за перехідного стану: В. Януковича з 2011 р.; Д. Медведєва з 2010 р.; Б. Обама з 2011 р.; за відносно стабільної ситуації: В. Ющенко з 2007 р., В. Путіна з 2005 р., Б. Обама з 2012 р.

У межах проведення соціологічного дослідження ми використовували елементи дискурс-аналізу, за допомогою якого не просто виявляються структурні характеристики тексту новорічного звернення, а й виявляються ті значення, які за ними стоять. Було використано також елементи семантичного, історико-культурного аналізу не тільки тексту, а й комунікативної ситуації його виголошення. Соціолінгвістичні методи включають: жанрово-стилістичний, структурно-семіотичний та семантичний методи, адаптовані до мети та завдань дослідження [12, с. 65].

Першим кроком в аналізі новорічних звернень було виявлення кількості лексичних одиниць у кожному тексті.

На графіку (див. рис.) ми бачимо, що за загальним розміром тексту новорічного звернення подібними та найбільш об'ємними є звернення Б. Обама в перехідний та стабільний періоди і В. Ющенко в стабільний період. Загальна кількість знакових одиниць у виступах президентів є більша за 450, що характеризує їх як більш інформативні звернення. Виступи президентів РФ, незалежно від суспільно-політичної ситуації, мають приблизно однакову кількість знакових одиниць.

Спільною ознакою всіх звернень є наявність узагальненої комунікативної мети, яка полягає в дотриманні традицій щорічного привітання з Новим роком, наголошенні на найбільш знакових подіях минулого року та плануванні майбутнього.

Образ автора значно не відрізняється відповідно до типу політичної культури чи ситуації. У більшості текстів під образом автора ми бачимо лише

Рис. Загальний розмір новорічних звернень президентів

президента країни. Однак в американському новорічному зверненні за ситуації стабільності під образом автора виступає не лише президент США, але і його родина: “Мішель, Малія, Саша, Бо і я дякуємо за перегляд та вітаємо Вас з Новим роком”¹ (Б. Обама, 2012 р.).

Відмінності зафіксовані в образі адресата. Якщо президенти України та РФ у новорічних виступах звертаються саме до громадян своїх країн: “Уважаемые граждане России!” (В. Путін, 2005 р.), “Дорогі мої співвітчизники!” (В. Янукович, 2011 р.), то президент США звертається до всіх і кожного: “Привіт, усім”² (Б. Обама 2012 р.), наголошуючи на тому, що його привітання з Новим роком стосується всіх без певних територіальних, чи національних обмежень, вживає розмовний стиль мови.

У розгляді досягнень минулого ми спостерігаємо певні відповідності за критерієм “суспільно-політична ситуація”. Так, більш схожими є виступи президентів у ситуації перехідного типу та відносної стабільності. За цих умов адресанти приділяють більше уваги аналізу конкретних подій минулого року. За умов кризового стану образ минулого в новорічному зверненні окреслюють лише номінально. Наприклад, у зверненні Б. Єльцина у 1999 р. за умов кризового стану в країні зроблено акцент на загальних фразах, окреслено минулий рік, однак жодного слова про дефолт, надзвичайно складний стан в економіці країни: “Что говорит, год был непростым для страны, для многих из вас, и для меня тоже” (Б. Єльцин, 1999 р.).

Для характеристики ступеня співвіднесення президента з усім народом ми використали елементи семантичного аналізу, фіксуючи дейктичні елементи. Перші з них належать до семіотичної опозиції “я/ми”. Це такі дейктичні елементи: “я”, “моє”, “для мене”; “ми”, “наш”, “кожен з нас”; “ви”, “ваш”, “вам”, “кожен з вас”.

Індивідуалізований початок та відокремлення себе від народу найбільш очевидно виявляються у зверненнях Б. Обама та В. Ющенка за стабільної суспільно-політичної ситуації, оскільки в зверненнях цих президентів дейктичні елементи “я”, “моє”, “для мене” становлять 2% від загальної

¹ “Thanks for watching, and from Michelle, Malia, Sasha, Bo and myself, Happy New Year”.

² “Hello, everybody”.

кількості слів. Найменшу кількість використань цих дейктичних елементів спостерігаємо в Україні за кризового (відсутність використань) та перехідного стану (0,5%).

Найбільший відсоток вживання дейктичних елементів “ми”, “наш”, “кожен з нас” спостерігаємо у зверненнях президентів України та РФ за перехідної ситуації (8% і 6%). Найменший відсоток бачимо в зверненнях президента РФ у ситуації кризи (1%), президентів США та України за умов стабільності (по 3% відповідно).

Найчастіше елементи “ви”, “ваш”, “кожен з вас” зустрічаються: за стабільного стану в США (2%); за перехідного стану в РФ (2%); за кризового стану в Україні (1%). За допомогою вищезгаданих елементів президенти акцентують увагу на тому, яке значення має внесок кожної людини та її політична, економічна активність, спрямована на добробут країни загалом.

Тексти новорічних звернень були досліджені з погляду виявлення в них цінностей, на які вони звертають свою увагу. В основу аналізу була покладена класифікація цінностей, яку запропонував Ш. Шварц.

За стабільної та перехідної політичних ситуацій у США акцентовано увагу саме на економічних та політичних досягненнях країни завдяки представникам влади: “Я сповнений надії, тому що ми всі бачили саме напередодні Різдва, що члени Конгресу зібралися разом, щоб перешкодити введенню податку для 160 мільйонів американців...”¹ (Б. Обама, 2012 р.) Водночас велику увагу приділяють таким цінностям, як: “влада”, “самостійність”, “надійність”. Формується чітке уявлення про те, що народ США спроможний контролювати дії влади, є рушійною силою на шляху до успіху всієї країни: “І ми очікуємо, що Ви будете вважати нас відповідальними за наші успіхи або невдачі”² (Б. Обама, 2011 р.). За кризового стану у вітанні з 2010 р. Б. Обама також актуалізує цінність “досягнення”, однак у цьому випадку йдеться про духовну перемогу, незламність кожного американця.

Подібну тенденцію ми простежуємо й у новорічному зверненні президента Росії Б. Єльцина за кризового стану: “Постарайтесь сохранить это тепло подольше, ободрите тех, кто рядом с Вами упал и отчаялся” (Б. Єльцин, 1999 р.). У зверненнях президентів Російської Федерації за стабільної та перехідної ситуації зроблено акцент на духовних, політичних, економічних досягненнях як країни загалом, так і кожного окремого громадянина: “Будем двигаться вперед, создавать сильное и современное государство, устойчивую и умную экономику, делать все, чтобы жизнь каждого человека стала комфортной и безопасной”, “И успех наших действий зависит от каждого из нас – от того, что каждый из нас сделает для свое семьи и для своей страны” (Д. Медведев, 2010 р.). У цих новорічних зверненнях окремо акцентовано увагу на таких цінностях, як: “комфортність” та “традиції”; наголошено на важливості

¹ “I’m hopeful because of what we saw right before Christmas, when Members of Congress came together to prevent a tax hike for 160 million Americans...”

² “And we should all expect you to hold us account able for our progress or our failure to deliver”.

шанобливого ставлення до своїх пращурів, до збереження історії країни та традицій: “Наступает год 65-летия великой Победы. Наш общий долг – заботиться о тех, кто воевал за нашу свободу” (Д. Медведев, 2010 р.).

Порівняно з іншими зверненнями за кризової ситуації, привітання В. Януковича має більш інформативний характер, звертається увага на конкретні досягнення, проблеми, а не на загальні обставини. За інформативністю більш подібним до привітання В. Януковича з 2014 р. є новорічне привітання В. Ющенка за часів відносної стабільності. Його промова наповнена конкретними фактами, що характеризують досягнення влади та кожного українця зокрема. Аналізуються досягнення з усіх сфер життя: “Соціологія стверджує, що за 2006 р. серед українських громадян на 20% зросло почуття патріотизму...” (В. Ющенко, 2007 р.).

Характерною особливістю всіх проаналізованих звернень президентів України є акцент на релігійності, духовності українського народу: “Я прошу в Господа захисту для нашої країни” (В. Ющенко, 2007 р.), “Ми маємо багато надій у свої сили і в Божу допомогу” (В. Янукович, 2011 р.), “Хай нам Бог допомагає!” (В. Янукович, 2014 р.).

Розглядаючи політичний дискурс в аспекті його “віртуальності”, для аналізу новорічного звернення ми виокремили такі критерії: наявність символічних знаків та їх особливості; характеристика простору; характеристика середовища; позиція адресанта при виступі; музичний супровід.

Спільною для всіх новорічних звернень виявилась наявність у кадрі державних символів, таких як прапор та герб. Вони виступають як інтегруючі символи, є єдиними символами держави як для президента країни, так і для всього народу.

Схожими можна назвати новорічні звернення президентів України та РФ. Більшість виступів відбувається на відкритому просторі, що характеризує середовище навколо як динамічне; оратори виступають стоячи; перед виступом лунає музика, яка налаштовує аудиторію на святковий та урочистий лад, створює необхідну атмосферу, привертає увагу до оратора. Відкритий простір допомагає сформувати відчуття єдності з народом, адже складається враження, що оратор виступає в той самий час, коли його слухають. Цей ефект формується завдяки тому, що запис виступу проходить уночі.

Однак слід зауважити, що президенти виступають на тлі різних будівель. За перехідної та стабільної ситуації президенти України виступають на тлі державних будівель (Адміністрація Президента, Маріїнський палац), які є символом політичних цінностей, пов’язаних з демократією, свободою, безпекою. А в кризовий час ми спостерігаємо виступ на тлі церковної споруди (Києво-Печерська лавра), будівлі сакрального характеру, що є символом “святини”, піднесеного прагнення до формування певної духовної сфери поміж повсякденності. Більшість російських звернень відбувається на відкритому просторі на тлі головних будівель комплексу Московського Кремля, який історично асоціюється з владою, могутністю, силою та символізує запоруку церковної підтримки.

Для виступів українських президентів характерною є наявність червоної доріжки, якою проходить президент перед виголошенням своєї промови. Історично червона доріжка символізувала належність до знатних, відомих людей, які мають значну владу і вплив у певній сфері.

Символічне наповнення комунікативного простору виступу президента США відмінне. Президент США проводить свої виступи сидячи, перебуваючи в закритому статичному просторі, його виступи не мають музичного супроводу.

Основні символи, які ми спостерігаємо: світильник на столі, який завжди увімкнений і випромінює світло (символ божественності, духовного елементу), наявність книжок, що символізують високу культуру та мудрість. Таким чином, актуалізуючи за допомогою слів проблеми, пов'язані, насамперед, з економічними та політичними реаліями, за допомогою неverbальних символів створюється атмосфера містичності й таємничості. У новорічному привітанні з 2010 р. ми бачимо велику картину, на якій зображено військові дії за часів боротьби США за незалежність. Це полотно символізує силу та міць Америки, здатність, незважаючи ні на що, все ж таки вдало долати труднощі та незгоди.

Висновки. Аналіз “віртуального” виміру ритуального жанру політичного дискурсу дає змогу дослідити взаємозв'язок між символічним наповнюванням комунікативного простору та тими цінностями, на яких акцентують увагу політики у своїх новорічних зверненнях. Тільки логічна єдність усіх елементів дає можливість донести ідею, яку озвучує оратор, у такому вигляді, щоб вона була правильно інтерпретована адресантами. Аналіз результатів дослідження надає розуміння того, що в усіх країнах особливості новорічних звернень залежать не тільки від традицій політичного ритуального дискурсу, а й від політичної, економічної ситуації, яка склалася в країні.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – Москва : Знание, 1991. – 42 с.
2. Бахтин М. М. Человек в мире слова / М. М. Бахтин. – Москва : Изд-во Рос. откр. ун-та, 1995. – 140 с.
3. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – Москва : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : сб. работ / Т. А. ван Дейк ; сост. В. В. Петрова ; пер. с англ. под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст.: Ю. Н. Караулова, В. В. Петрова. – Москва : Прогресс, 1989. – 310 с.
5. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк – Москва : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
6. Ермоленко С. С. Язык тоталитаризма и тоталитаризм языка / С. С. Ермоленко // Мова тоталітарного суспільства. – Київ : Наук. думка, 1995. – С. 7–15.
7. Загнітко А. П. Основы дискурсологии : наук.-навч. видання / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2008. – 194 с.
8. Кравченко В. Л. Політичний дискурс: загальні характеристики поняття [Електронний ресурс] / В. Л. Кравченко // Дискурсознавство, розділ II. – Київ, 2009. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvnv/filolog/2009_5/R2/Kravchenko.pdf.

9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Киев : ЦУПЛ : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
10. Шевчук Д. Політичний дискурс: проблема реалізації політики поміж текстом і контекстом [Електронний ресурс] / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія “Культура і соціальні комунікації”. – 2010. – Вип. 2. – С. 151–159. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fps/2011_1/shev.pdf.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [Электронный ресурс] / Е. И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/56756/>.
12. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 88–99.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014.

Битко А. С. Новогоднее обращение президента как ритуальный жанр политического дискурса

В статье рассматриваются особенности новогоднего обращения президента страны как проявление ритуального жанра политического дискурса, который в большинстве случаев выполняет функцию удержания уже имеющейся власти. В соответствии с результатами проведенного социологического исследования выявляются девять моделей обращений, которые отражают особенные черты, присущие новомуднему обращению президента страны в соответствии с типом политической культуры страны и общественно-политической ситуацией.

Ключевые слова: *политический дискурс, новоеднее обращение президента, ритуальность, общественно-политическая ситуация, политическая культура.*

Butko A. New Year Speech as a Ritual Genre of Political Discourse

The peculiarities of the New Year speech of the President as a manifestation of a ritual genre of political discourse, which in most cases serve as a means of maintenance of the existing power, are analyzed in the article. The significant role of information – communication component of the political space in Ukraine, which provides gaining and maintaining power, is emphasized.

The relationship between politics and language is manifested, primarily, in the fact that no political regime can exist without communication, without possibility of messaging their ideas and principles to the society and without feedback. Social and political life of the country, the elements of its culture, specific national and cultural values are reflected in political discourse.

Political discourse is seen as having ‘real’ and ‘virtual’ dimensions. Addressers use a great number of techniques and tools that provide symbolic filling of both dimensions to make the New Year speech correctly decoded, and received necessary response. Not only verbal component but also cultural and social functions, meanings of those spaces and spatial objects, having direct relation to status characteristic of the addresser and the speech situation are important in the New Year speech of the President.

Examining the political discourse of the political leaders in the USA, Russian Federation and Ukraine the author conditionally distinguishes three main types of political culture, which are characteristic for these countries: political culture of participation, political culture of submission and a mixed type of political culture.

Besides the type of political culture, general political situation in a country: stability, crisis, transitional stage forms the context of the New Year speech.

Key word: *political discourse, President’s New Year speech, rituality, social-political situation, political culture.*

УДК 32.019.5:81'42

Е. А. ГУГНІН

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку політичних партій та рухів у сучасній Україні останнім десятиліттям (2004–2014 рр.), такі як: зміна структури й логіки боротьби в політичному просторі України та електоральному полі зокрема; громадяни все частіше для вирішення існуючих у суспільстві проблем використовують не політичні партії, а різні соціальні та політичні рухи; класовий розподіл суспільства, який свого часу став каталізатором розвитку політичних партій, на сьогодні поступово нівелюється; політичні партії не розглядаються індивідами як спеціальні політичні організації, які створено для відстоювання інтересів громадян та вирішення існуючих проблем; політичні партії перетворюються на бюрократичні організації.

Ключові слова: політика, політичний процес, політичні закономірності, політичні партії, електоральне поле, виборча система, види політичних партій в Україні.

Трансформації, які відбуваються в політичному просторі України та зокрема в електоральному полі останнім десятиліттям, спричинили низку суттєвих змін у партійній структурі українського суспільства. По-перше, постійно змінюється виборча система в Україні. При цьому зміни відбуваються ситуативно й не мають чіткої логіки. По-друге, слабкість громадянського суспільства в нашій країні призвела до слабкості політичних партій як основного суб'єкта громадянського суспільства. До цього, по-третє, слід додати також відсутність історичних витоків багатьох політичних партій, які функціонують в Україні. Ми маємо на увазі, що фактично в Україні відсутні традиції голосування за конкретну політичну партію, як це має місце в провідних європейських державах та США. Усе це не тільки змінює ставлення людей до політичних партій, а й саму структуру та роль політичних партій у сучасних умовах.

Під політичною партією ми розуміємо політичну спільноту, яка має достатньо високий рівень організованості, у своїй діяльності розраховує на підтримку широких верств населення та активно бере участь у політичному житті суспільства, що виявляється в постійній боротьбі за владу й перерозподілі владних повноважень.

Історія дослідження політичних партій і рухів достатньо яскрава та різнобарвна. Найбільший внесок у вивчення політичних партій у світі зробили М. Дюверже, М. Острогорський, Є. Вятр, Д. Сарторі, П. Берлін, К. Нойман, К. фон Бейме та ін. На пострадянському просторі заслуговують на увагу погляди Л. Іоніна, С. Заславського та Г. Артемова. В українській

соціології сутність та специфіку розвитку політичних партій і рухів розглядають такі вчені, як: Є. Головаха, В. Полохало, В. Хмелько, Н. Черниш, В. Чигрин та ін.

Метою статті є висвітлення основних тенденцій розвитку політичних партій (їх структури, основних напрямів розвитку, якісних характеристик та ролі в суспільстві) в умовах трансформації політичного простору України і його електорального поля зокрема.

Одними з основних акторів електорального поля є політичні партії. Саме вони відіграють значну роль у боротьбі за домінування не тільки в електоральному полі, а й політичному просторі загалом. Сучасна виборча система, що існує в Україні щодо виборів депутатів до Верховної Ради та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів (змішана), відводить політичним партіям ключову роль в електоральному полі. Тепер політичні партії в Україні не тільки самостійно беруть участь у виборчих перегонах, створюючи та підтримуючи списки своїх кандидатів у ради різних рівнів, а й делегують своїх кандидатів у депутати по мажоритарних округах. При цьому щодо кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад, то виключне право висувати своїх кандидатів мають лише політичні партії (у виборах до Верховної Ради України передбачено також і самовисування). Хоча, на нашу думку, у подальшому необхідно змінити виборчу систему та привести її до єдиного стандарту (ми говоримо про створення та затвердження довгоочікуваного Виборчого кодексу). У подальшому до Верховної Ради України необхідно вибирати депутатів виключно за пропорційною системою. Утім, пропорційна система повинна бути з відкритими списками. Тобто виборець повинен визначитися не тільки з політичною партією, за яку він хоче проголосувати, а й з конкретним представником цієї партії. На нашу думку, це суттєво вплине на ефективність і якість внутрішньопартійної боротьби та не дасть змоги пройти до парламенту “зайвим людям”. Однак це буде в майбутньому, а на сьогодні ми маємо ситуацію, коли за роки незалежності роль та місце політичних партій в Україні значно звужується. На це впливає декілька факторів, аналіз яких ми і запропонуємо в цій статті.

Значно змінилася структура та логіка боротьби в політичному просторі України. Зокрема, це чітко видно з електорального поля. У попереднє десятиліття в межах електорального поля України тривала чітка боротьба між політичними силами, які відрізнялися за критерієм “проросійські” та “проєвропейські”. Частка їх представництва в електоральному полі була приблизно рівною (по 43–48%). Ще 3–5% мали політичні сили, які називали себе “третьою силою”. У різний час до них належали Партія промисловців та підприємців А. Кінаха, Блок В. Литвина, “Сильна України” С. Тігіпка тощо. Якщо аналізувати структуру “проєвропейських” партій, то до їх складу у 2007 р. входили: Блок Юлії Тимошенко – 30,71%, “Наша Україна –

Народна Самооборона” – 14,15% та більш дрібні політичні партії, які набрали менше ніж 3% голосів виборців. Що стосується “проросійських” партій, то це: Партія регіонів – 34,37%, Комуністична партія України – 5,39%, а також Соціалістична партія України й Прогресивна соціалістична партія України, які набрали 2,86% та 1,3% голосів виборців відповідно й не пройшли 3%-вий бар’єр. Таким чином, частка “проросійських” партій у 2007 р. становила приблизно 44%, а “проєвропейських” – 45%.

Наступні вибори до Верховної Ради України, що відбулися в жовтні 2012 р., підтвердили існуючу в електоральному полі України тенденцію. Так, за результатами ЦВК України, “проросійські” партії набрали приблизно 45% голосів (Партія регіонів – 30%, Комуністична партія України – 13,18% та інші партії, які підтримували “проросійський” вектор розвитку України, але не пройшли 5%-вий бар’єр). “Проєвропейські” партії сумарно набрали більше ніж 50% голосів виборців (Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” – 25,54%, “УДАР” – 13,96%, Всеукраїнське об’єднання “Свобода” – 10,44%).

Однак події кінця 2013 р., “Майдан гідності” та анексія Криму й окупація частини Донецької та Луганської областей у 2014 р. докорінно змінили розстановку сил в електоральному полі України. Уперше за новітню історію незалежної України вектор розмежування політичних сил змінився з “проросійський” – “проєвропейський” на “партії війни” – “партії миру”. При цьому слід зауважити, що йдеться не про домінування ідей миру або війни в програмах політичних партій, а про ставлення лідерів політичних партій до подій, які відбувалися на сході України влітку та восени 2014 р. Так звані “партії війни” виступали за продовження бойових дій у Луганській та Донецькій областях до останньої краплі крові, за перемогу понад усе. До таких партій слід зарахувати такі, як: “Народний фронт”, Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” та “Громадянська позиція” А. Гриценка. У свою чергу, “партії миру” виступали за припинення бойових дій у Луганській та Донецькій областях будь-якою ціною. При цьому єдиною для “партій миру” та “партій війни” була позиція щодо беззаперечної цілісності та суверенності української держави. До так званих “партій миру” ми зараховуємо “Блок Петра Порошенка”, “Об’єднання Самопоміч”, “Сильна Україна” С. Тігіпка, “Опозиційний блок” та Комуністичну партію України.

При цьому, якщо аналізувати структуру електорального поля України, то воно не зазнало суттєвих змін у кількісному відношенні, але змінилося якісно. Зокрема, за “партії миру” віддали свої голоси приблизно 48% українців (“Блок Петра Порошенка” – 21,88%, “Об’єднання Самопоміч” – 10,97%, “Опозиційний блок” – 9,43%, КПУ – 3,88% та “Сильна Україна” – 3,11%). За “партії війни” було віддано приблизно 44% голосів (“Народний фронт” – 22,14%, Радикальна партія Олега Ляшка – 7,44%, Всеукраїнське

об'єднання “Батьківщина” – 5,68%, Всеукраїнське об'єднання “Свобода” – 4,71%, “Громадянська позиція” А. Гриценка – 3,1%).

Утім, як ми бачимо, до “партій миру” увійшли ідеологічно різні політичні сили: “проєвропейські” – “БПП” та “Самопоміч” і “проросійські” – “ОБ”, КПУ та “Сильна Україна”. Це ще раз доводить, що кардинально змінився вектор поділу політичних сил в електоральному полі сучасної України. На зміну партій “проросійських” – “проєвропейських” прийшли “партії війни” – “партії миру”.

На сучасному етапі розвитку політичного простору та електорального поля українського суспільства слід констатувати, що поступово політичні партії втрачають свою провідну роль. Це пов'язано з багатьма причинами. По-перше, це загальносвітова тенденція. На сьогодні політичні партії все менше цікавлять громадян, а виборці здебільшого голосують на різних виборах за різні партії. Це зумовлено недовірою до існуючих політичних партій. За тривалий історичний період у кожній державі при владі було багато різних партій та, на жаль, докорінно ситуація у країнах не змінювалась. До того ж, ідучи на вибори, політичні партії з року в рік декларують вирішення проблем, які в подальшому не вирішують, дуже мало передвибірчих обіцянок виконується. Ця тенденція вельми характерна для сучасного українського суспільства. За роки незалежності в Україні при владі (тією чи іншою мірою) були різні політичні партії та блоки: НДП, СДПУ(о), “Єдина Україна”, “Наша Україна”, БЮТ, Партія регіонів тощо. У різні роки лідери цих партій обіцяли вирішити нагальні проблеми українського суспільства, але цього не сталося. Передвиборчі обіцянки так і залишилися обіцянками. Тобто спостерігається тенденція до поглиблення апатії громадян до діяльності політичних партій.

По-друге, громадяни все частіше для вирішення існуючих у суспільстві проблем використовують не політичні партії, а різні соціальні та політичні рухи. Перевага таких рухів очевидна – вони вирішують конкретну проблему (наприклад, екологічну, демографічну, регіональну тощо), тоді як політичні партії беруться за вирішення цілого комплексу проблем. Так, у 2013 р. політична криза в Україні була вирішена не політичними партіями та її лідерами, а саме громадянами України, які об'єднали свої зусилля в “Майдані гідності”. У грудні 2013 р. та на початку січня 2014 р. взагалі склалася ситуація, коли учасники Майдану не сприймали лідерів опозиційних (на той час) партій: А. Яценюка, В. Кличка та О. Ляшка, вони фактично були виключені з протистояння із “сім'єю Януковича”.

По-третє, класовий розподіл суспільства, який свого часу став катализатором розвитку політичних партій, на сьогодні поступово нівелюється. Виходячи із цього, ідеологічні політичні партії, які базуються на підтримці певної соціальної спільноти або класу, втрачають свою значущість. Наприклад, в Україні на рівні самоідентифікації громадяни здебільшого не можуть зарахувати себе до певного соціального класу, тому в процесі вибор-

чих кампаній та безпосередньо під час голосування віддають свій голос, виходячи не з класової належності, а із суто особистісних міркувань (переважно економічних та соціальних). Свого часу зазнали поразки такі політичні партії, як: ПНЕРУ, ПППУ та “Віче”. Ці партії вважали своїм електоратом представників середнього класу й саме так себе позиціонували. Так само програють і нові “ліві” партії, які намагаються відбити стійкий електорат КПУ.

По-четверте, індивіди не розглядають політичні партії як спеціальні політичні організації, створені для відстоювання інтересів громадян та вирішення існуючих проблем. Здебільшого політичні партії асоціюються з тим чи іншим лідером. Втрачаючи такого лідера, політична партія зазвичай втрачає більшу частину свого електорату. Ця тенденція яскраво простежується в сучасній Україні. Коли ми говоримо про ту чи іншу партію, то перед очима виборців постають, насамперед, їх лідери. Важко уявити Партію регіонів без В. Януковича, “Батьківщину” без Ю. Тимошенко, “Народний фронт” без А. Яценюка, “Сильну Україну” без С. Тігіпка. При цьому рейтинг лідерів, як правило, значно вищий за рейтинг очолюваної ним політичної партії. Щодо тези про те, що політична партія втрачає свою силу й електоральну підтримку після уходу (або втрати своєї домінуючої позиції в межах політичного простору та електорального поля) лідера, то яскравим прикладом в Україні є такі політичні партії як, “Наша Україна”, ПСПУ та СПУ. Після зникнення з політичної арени В. Ющенка, Н. Вітренко та О. Мороза фактично припинили існувати й очолювані ними партії. Принцип “фейсизму” взагалі притаманний електоральному та політичному простору сучасної України. Особливо яскраво це виявляється під час виборів за мажоритарною системою, де на перше місце виходить здебільшого не політична програма кандидата, а те, як він виглядає.

По-п’яте, політичні партії перетворюються на бюрократичні організації, які не відстоюють інтереси певних соціальних спільнот та класів, а ведуть боротьбу за те, щоб залишитися на домінуючих позиціях у політичному просторі. Ця тенденція має загальносвітовий характер. Видатний французький соціолог П. Бурдьє зазначав: “Чим далі розвивається процес інституціоналізації політичного капіталу, тим більша боротьба за умови постає місцем боротьби за “посади” і все більше активісти ... відступають перед “утримувачами посад, що забезпечують значний дохід” ... на практиці у настроях безперервно посилюється вагомість імперативів, пов’язаних з відтворенням апарату та посад, які ним пропонуються... Стає зрозумілим, що партії можуть таким чином приводитись до того, щоб жертвувати своєю програмою заради утримання влади або суто виживання” [1, с. 216–217]. Нагальним прикладом є “Опозиційний блок” та “Народний фронт”. Саме ці політичні партії є класичним прикладом реінкарнації “фронтників” А. Яценюка та “регіоналів”. Перші не знайшли свого місця в “Батьківщині” (особливо після визволення з ув’язнення Ю. Тимошенко)

та зрозуміли, що ця політична сила не має великих шансів на домінування у майбутній Верховній Раді України. Програш же на парламентських виборах 2014 р. міг фактично поховати політичні амбіції А. Яценюка. Крім того, провалилися переговори з “Блоком Петра Порошенка”. Усе це не залишило шансів А. Яценюку, який фактично за місяць до парламентських виборів створив нову політичну партію на старий лад. “Опозиційний блок”, у свою чергу, перебрав на себе електоральну базу ПР (чого, до речі, не вдалося зробити “Сильній Україні”). Основною метою представників цього блоку став захист своїх інтересів. Вони не розраховують на домінування в політичному просторі України, але їх існування – це вже результат. Тим паче, що, враховуючи події 2005–2007 рр., коли команда президента України В. Ющенка розпалася і втратила довіру народу (що дало змогу повернутися до влади представникам ПР та особисто В. Януковичу), “Опозиційний блок” сподівається на такий саме результат і цього разу.

Висновки. Таким чином, необхідно констатувати, що в подальшому в світовій практиці та в Україні зокрема збережеться тенденція до падіння ролі політичних партій у межах політичного простору та електорального поля. Що стосується різновидів політичних партій, то основними з них стануть клієнтистські політичні партії (упор у функціонуванні яких робиться на персональний патронат, тобто індивідів об’єднує не програма партії, а наявність зв’язку патрон-клієнт та зацікавленість в електоральній перемозі) і харизматичні політичні партії (які будуються на підтримці певного політичного лідера). Крім того, збережеться тенденція переходу від масових політичних партій до виборчих.

Список використаної літератури

1. Бурдье П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдье ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – Москва : Socio-Logos, 1993. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014.

Гугнин Е. А. Трансформация партийной структуры политического пространства современной Украины

В статье анализируются основные тенденции развития политических партий и движений в современной Украине в последнее десятилетие (2004–2014 гг.), а именно: изменение структуры и логики борьбы в политическом пространстве Украины и электоральном поле в частности; граждане все чаще для решения существующих в обществе проблем используют не политические партии, а различные политические и социальные движения; классовое разделение общества, которое в свое время стало катализатором развития политических партий, на сегодняшний момент поступательно нивелируется; политические партии не рассматриваются как специальные политические организации, созданные для отстаивания интересов граждан и отстаивания их интересов; политические партии превращаются в бюрократические организации.

Ключевые слова: политика, политический процесс, политические закономерности, политические партии, электоральное поле, избирательная система, виды политических партий в Украине.

Huhnin E. Transformation of the Party Structure of Political Space in Modern Ukraine

The main trends in the development of political parties and movements in modern Ukraine are analyzed in the article. The main focus falls on the study of changing role trends and specific development of political parties in the last decade (from 2004 to 2014).

Among the major trends in the development of political parties in the political space of Ukraine the following was marked out.

Firstly, the changes of the structure and logic of the struggle in the political space of Ukraine and in electoral field, in particular. To replace the traditional division of the party separation according to the principle “Russia-oriented” – “Europe-oriented” the vector “party of peace” – “party of war” came into being.

Secondly, citizens more often use not the political parties but various political and social movements to solve the existing problems in society. In particular, the key player in the political arena of Ukraine at the end of 2013 – in the first half of 2014 was “Maidan of dignity”, but not the political parties.

Thirdly, the class division of the society, which in its time became the catalyst for the development of the political parties, is progressively eliminated nowadays. Gradually the division of parties into the left, right and centrist, into the party of the rich and the poor is becoming a thing of the past.

Fourthly, political parties are not considered as special political organizations established to defend the interests of citizens. Political parties are more often becoming exclusively electoral parties, which show their activity only during the election period.

Finally, political parties are changing into bureaucratic organizations, which do not defend the interest of certain social communities. They combat for dominating positions in the political space.

Key words: *politics, political process, political patterns, political parties, electoral area, electoral system, types of political parties in Ukraine.*

УДК 316.485.26 : 364.026

В. В. КУЗЬМІН

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СЛУЖБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ РЕАБІЛІТАЦІЮ ПОСТТРАЖДАЛОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню місця й ролі такої якісної характеристики працівників психологічних та територіальних служб, як соціальна компетентність. Проаналізовано науково-методичне наповнення соціально-технологічної підтримки користувачів соціальних послуг у психологічних та територіальних службах, які здійснюють реабілітацію.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціальна реабілітація, мирне населення, біженці, стресовий стан, воєнно-політичний конфлікт.

У сучасних суспільно-політичних умовах в українському суспільстві відбувається зміна масової свідомості народу, наявне прагнення до досягнення сталого розвитку та інтеграції в європейський простір, перемоги в боротьбі з корупцією й засиллям політичних кланів в органах державної влади та місцевого самоврядування. Україна переживає оновлення суспільства, вирощування національної української ідентичності, на яку здавна очікував народ. На загальнодержавному рівні визнано, що Україна не повною мірою виконала завдання стати повноцінним суб'єктом європейської та світової політики. Це зумовлено об'єктивними й суб'єктивними причинами. Україна до цього часу є об'єктом стратегій інших держав і блоків, у внутрішні справи держави втручаються інші країни й організації, членом яких вона не є [5, с. 403]. У черговий раз Україна стоїть на історичному перехресті, ідеться про вибір, який вплине на долю держави, її народу: чи продовжуватимуться політичні протистояння, невпорядкований рух, збагачення одних за рахунок зубожіння інших, втрата науково-технічного, гуманітарного й людського потенціалу [4, с. 3].

У наш час підсилилося політичне протистояння двох політичних сил, яке вилилося в громадянську війну між прихильниками різних ідеологій та векторів розвитку країни. Велика частина населення східної України та Криму опинилася в зоні збройних локальних воєнно-політичних конфліктів та має соціальний статус постраждалих, яким необхідно надавати соціальну допомогу в напрямі соціальної реабілітації. Ця проблема загострюється втратою мирним населенням набутого майна та роботи, погіршенням соціального статусу в суспільстві та постійним перебуванням у стресовому стані.

Кількість біженців в Україні з південно-східної частини країни та Криму на кінець червня 2014 р. становила більше ніж 46 тис. осіб. За да-

ними УВКБ ООН, з них понад 11,5 тис. – в основному кримські татари, які тікали з Криму після його приєднання до Росії, а решта 34,6 тис. – це жителі південно-східних регіонів [3]. Органи державної влади, профільні міністерства уряду постійно вживають заходів щодо підтримки постраждалого мирного населення в локальних воєнно-політичних конфліктах в Україні, забезпечуючи права та гарантії, передбачені Конституцією [2].

Таким чином, проблеми, що пов'язані з необхідністю надання соціальної допомоги та поступової соціальної реабілітації мирного населення, яке побувало в зоні воєнних конфліктів, сьогодні набули в нашій країні особливої актуальності.

Мета статті – розглянути соціальну компетентність працівників психологічних та територіальних служб як засіб здійснення успішної реабілітації населення, постраждалого в збройних воєнно-політичних конфліктах в Україні.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

1. Визначити місце та роль соціальної компетентності працівників психологічних служб у реалізації ними технологій реабілітації та реінтеграції постраждалого населення.

2. На основі аналізу практичної діяльності психологічних та територіальних служб України визначити наявні форми підтримки, що здатні позитивно вплинути на клієнтів з числа постраждалого населення.

3. Визначити напрями соціально-технологічної підтримки постраждалого населення для формування соціальної компетентності працівників психологічних та територіальних служб як засобу змістовної реінтеграції постраждалих.

Проблеми, пов'язані з необхідністю проведення заходів із соціальної реабілітації мирного населення, що опинилося в зоні збройних конфліктів, набули в нашій країні особливої актуальності в світлі анексії Криму та гібридної війни на південному сході України. Сьогодні жителі Донецької й Луганської областей є жертвами травматичної ситуації та знаходяться в зоні проведення бойових дій, перебуваючи в постійному стресовому стані. Багато з мешканців цього регіону втратили все майно та будинки й зараз перебувають у статусі біженців. Ця частина населення потребує нагальної гуманітарної допомоги та заходів із соціально-психологічної реабілітації, адже в ситуації втрати близької людини, розриву відносин особистісних ресурсів зазвичай виявляється недостатньо.

З наукового погляду, соціальна реабілітація є системою заходів, спрямованою на створення й забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної й родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними й іншими засобами реабілітації [1, с. 440]. Реабілітація є дуже важливим процесом

при наданні допомоги психологічно й соціально постраждалим людям, проходити її необхідно під суворим контролем соціально-компетентних фахівців. Цей процес орієнтований на допомогу індивіду в досягненні максимальної фізичної, психічної, соціальної, професійної та економічної повноцінності, на яку він буде здатний у межах існуючої ситуації. Соціальна реабілітація посідає особливе місце серед інших специфічних процесів такого спрямування, оскільки розглядає не тільки психологічний стан людини та систем його організму, а й функціональні можливості людини в її повсякденному житті після її проходження, а також дає змогу досягти найвищого можливого рівня самодостатності. Залежно від виду впливу травми на індивіда “самодостатність” може виражатися в пошуку роботи або просто у формуванні незалежної життєвої позиції. Соціальну реабілітацію слід починати проводити одразу після звернення постраждалих до відповідного підрозділу. Ступінь порушень оцінюють за їх впливом на психологічну, соціальну діяльність та професійну функціональність індивіда. Існує багато спеціальних методик для надання допомоги при різних психічних відхиленнях, які вимагають реабілітації [8, с. 541].

Щодо соціальної реабілітації населення, постраждалого в зоні воєнно-політичних конфліктів, то вона є комплексом заходів, спрямованих на відновлення людини в правах, поновлення в соціальному статусі, відновлення втраченого здоров'я, дієздатності, а також поновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі й самого соціального середовища, відбудову умов життєдіяльності постраждалої групи осіб, що є порушеними чи обмеженими через воєнно-політичне протистояння в країні.

Соціальна реабілітація відрізняється від інших технологій наявністю алгоритмізованих, стандартизованих засобів і процедурних прийомів формування й реалізації соціальних програм, соціотехнологічних проєктів. За допомогою соціальних технологій реалізується функція виявлення, розкриття, використання потенціалу соціальної структури освітньої організації за умов пошуку оптимального її функціонування за допомогою управлінського регулювання [6, с. 264]. Технологія – не просто сукупність механічно формалізованих процедур та операцій. Крім поділу діяльності на етапи, важливою для неї є й послідовність їх виконання. Технологія вимагає чіткого порядку проведення кожної процедури чи операції, послідовність встановлюється на підставі тривалих спостережень, експериментів, досліджень [6].

Зазначимо, що здійснення заходів із соціальної реабілітації значною мірою залежить від дотримання її основних принципів, таких як: етапність, диференційованість, комплексність, наступність, послідовність, безперервність у проведенні реабілітаційних заходів, доступність і переважна безкоштовність для найбільш специфічних соціальних спільнот (інвалідів, пенсіонерів, біженців та ін.).

Сьогодні мешканці східних областей України є безпосередніми учасниками локального збройного конфлікту. На їх життєвий шлях випала дуже велика кількість нелюдських переживань. Жахи війни чинили вплив не тільки своєю інтенсивністю, а й частою повторюваністю: травми йшли одна за одною, тому в людини не було часу на реадаптацію.

Волонтери та спеціалісти, які працюють з біженцями, що пережили травматичні події, перебуваючи в зоні антитерористичних операцій (особливо втрату близьких людей), стикаються зі стражданнями, болем, горем, втратою можливостей для утримання своєї родини та навчання дітей. Отже, складність і комплексність соціальних проблем населення, що є постраждалими у зонах воєнних конфліктів, визначають необхідність використання системного підходу й розробки заходів щодо соціальної реабілітації цієї специфічної соціальної групи, напрацювання та налагодження чіткого механізму міжвідомчої взаємодії щодо надання соціальної допомоги. У цих умовах соціальна компетентність осіб, які покликані на проведення реабілітації, має бути особливо високою та ґрунтовною за змістом і якістю спеціальних знань та вмінь.

Так, у спеціалізованих працях визначено, що екстремальні ситуації з тяжким наслідком призводять до серйозних порушень психічного здоров'я, нервових зривів, тривалих депресій, тривалої дезадаптації і, в найгіршому разі, відмови від життя, суїциду. За визначенням більшості фахівців, основним психотравмувальним впливом бойової обстановки на мирне населення є досить тривале його перебування в умовах специфічного стресу [7].

Слід зазначити, що дія стресу зазвичай стає негативним, руйнівним чинником після його закінчення та виникнення посттравматичних реакцій. Це може виявитися в невмотивованій агресії щодо рідних, близьких і навіть випадкових людей. Або ж, навпаки, у депресивному стані, прагненні піти в себе за допомогою алкоголю, наркотиків.

На нашу думку, для надання ефективної соціально-компетентної реабілітаційної допомоги населенню, постраждалому в умовах воєнно-політичних конфліктів, потрібно використання комплексного підходу щодо розробки заходів для підтримки. Саме соціальна реабілітація учасників локальних збройних конфліктів як соціальна технологія повинна здійснюватися в єдності всіх своїх компонентів, але початком, що інтегрує її цілісність, є її соціальна орієнтація. Метою розроблення вищезазначених заходів має стати прагнення суспільства й органів влади та місцевого самоврядування до підвищення якості надання соціальних послуг і ефективності проведення заходів із соціальної реабілітації постраждалого мирного населення. Вони повинні допомогти йому вийти з кризового стану, подолати важку життєву ситуацію.

Пріоритетним завданням щодо розроблення реабілітаційних програм є створення необхідних умов для нормалізації психофізичного стану постраждалого населення, соціальна адаптація в новому місці перебування

групи осіб зі статусом “біженці” і відновлення їх соціального статусу в суспільстві.

Розробка заходів із реабілітації постраждалих у зоні воєнних конфліктів осіб повинна включати в себе сукупність методів, прийомів і способів впливу, що застосовують компетентні соціальні працівники в практичній діяльності. Ця соціальна технологія може бути подана у формі єдиного алгоритму дій цієї групи фахівців, де послідовність і зміст дій мають важливе значення.

Надання комплексної соціально-компетентної допомоги постраждалому в локальних воєнно-політичних конфліктах населенню має передбачати вирішення таких завдань: рятування та організація вивезення постраждалого мирного населення із зон конфліктів; організація підтримки функціонування цієї групи в умовах вимушеного переселення; надання можливості для подальшого життя та соціального розвитку.

Допомога потерпілому населенню повинна здійснюватися засобами надання екстреної та систематичної допомоги в плановому порядку згідно з розробленим алгоритмом дій працівників соціальних служб та органів влади.

Так, екстрена соціальна допомога постраждалому населенню повинна включати в себе такі компетенції:

- заходи щодо зняття психоемоційного напруження та виведення з гострого кризового стану, яке є прямим приводом для звернення по соціальну допомогу;
- надання первинної долікарської медичної допомоги;
- надання консультацій щодо заявленої населенням проблеми;
- виклик медичної служби “103”;
- надання житла та тимчасове розміщення біженців на термін до визначення остаточного місця перебування окремих членів цієї специфічної соціальної спільноти.

Систематична допомога біженцям повинна включати в себе розроблений фахівцями закладів обслуговування населення комплекс соціально-компетентних заходів із:

- соціально-психологічної допомоги (психологічна реабілітація та патронаж сімей постраждалих, соціальне консультування);
- надання соціально-правової допомоги (проведення консультацій з організаційно-правових питань, представництво інтересів постраждалих громадян у суді та інші заходи);
- надання соціально-педагогічної допомоги дітям та батькам постраждалих осіб (просвітницька діяльність з актуальних питань виховання дітей тощо);
- надання соціально-економічної та соціально-побутової допомоги населенню (усіх видів матеріальної допомоги, надання безкоштовного тимчасового проживання, зарахування дітей до закладів освіти тощо);
- надання соціально-медичної допомоги, зокрема первинної долікарської допомоги.

Соціальну реабілітацію осіб, що є постраждалими в локальних збройних конфліктах, повинні здійснювати соціальні працівники закладів соціального обслуговування населення із залученням співробітників інших відомств і організацій.

На наш погляд, реабілітація осіб як напрям соціально-компетентної роботи із постраждалими в зоні проведення антитерористичної операції повинна включати в себе такі обов'язкові елементи:

- медична реабілітація (відновлення фізичного й психічного здоров'я, соціального статусу та потенціалу членів цієї специфічної соціальної спільноти, підірваного в результаті зовнішнього впливу травмувальних подій);

- організація правової реабілітації з відновлення біженців у їх юридичних та цивільних правах, допомога знайти своє нове місце в соціальній ієрархії;

- організація заходів із політичної реабілітації та поновлення політичних прав невинно постраждалих осіб у зоні антитерористичних операцій;

- організація заходів із моральної реабілітації;

- проведення заходів із соціально-економічної реабілітації (відновлення членами цієї соціальної спільноти порушеного воєнними діями економічного та соціально-економічного статусу);

- організація соціально-культурної реабілітації щодо відновлювання культурно-просторового середовища членів цієї соціальної спільноти, надання можливості духовної самореалізації та творчої активності;

- обов'язкове проведення заходів психологічної реабілітації для постраждалого мирного населення, створення нормального психологічного клімату в посттравматичний період.

Потрібно зазначити, що найважливішою складовою процесу соціальної реабілітації досліджуваної нами соціальної спільноти (особи, що постраждали в зоні воєнно-політичних конфліктів) є відновлення їх соціального статусу та надання можливості стати повноправними членами суспільства, учасниками соціальних процесів у країні. Ефективність надання соціальної допомоги постраждалим та організації ефективної соціальної реабілітації має такі виміри, як: збільшення кількості вирішених проблем постраждалих осіб; визначення ступеня подолання основних причин соціальних проблем, що існують у цій специфічній соціальній групі. Основним критерієм соціальної реабілітації постраждалого в зоні АТО мирного населення є повне відновлення їх вільного соціального функціонування в суспільстві.

Таким чином, основними завданнями проведення заходів із соціальної реабілітації мирного населення, що є учасниками воєнно-політичних конфліктів, повинно стати: забезпечення їх соціальних гарантій, контроль над реалізацією соціальних пілг, правовий захист, формування позитивної

громадської думки, залучення в систему соціальних відносин, створення умов для успішної соціалізації загалом.

Висновки. У статті подано аналіз ситуації, яка склалась в Україні загалом та її східних регіонах зокрема. В Україні відбувається локальний воєнно-політичний конфлікт, одним із наслідків якого є постраждале мирне населення, якому необхідно надавати компетентну соціальну реабілітацію.

Здійснення змістовної соціальної технології виду реабілітації можливе лише за умов соціальної компетентності осіб, які надають реабілітаційні послуги постраждалому населенню, представників приватного бізнесу, соціально активних громадян тощо, адже лише така взаємодія акторів організаційної взаємодії дає можливість забезпечити формування соціально відповідальної поведінки, поступове поновлення соціальної інфраструктури, забезпечення функціонування основних соціальних інститутів, створення умов для успішної соціальної реабілітації мирного населення, яке постраждало в локальних воєнно-політичних конфліктах у сучасній Україні.

Список використаної літератури

1. Все про соціальну роботу : навч. енцикл. слов.-довідник / за наук. ред. д-ра соц. н., проф. В. М. Пічі. – 2-ге вид., виправ., перероб. та допов. – Львів : Новий Світ-2000, 2013. – 616 с.
2. Для жителів Донбасу і Криму : матеріали інформаційного сайту Міністерства освіти і науки України (станом на 26 жовтня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mn.gov.ua/ua/hotline>.
3. Кількість біженців в Україні з південно-сходу і Криму досягла 46,1 тис. осіб [Електронний ресурс] / УВКБ ООН, 2014. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/accidents/chislo-bezhentsev-v-ukraine-s-yugo-vostoka-i-kryma-dostiglo-24062014131400>.
4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – Київ : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
6. Скідін О. Л. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Л. Скідін. – Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – 292 с.
7. Шех О. И. Теория и практика психологической помощи при травматическом стрессе / О. И. Шех, С. С. Сергеев. – Санкт-Петербург, 2007.
8. The Gale Encyclopedia of Psychology / B. R. Strickland (ed.) USA : executive editor, USA, 2001. – 701 p.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2014.

Кузьмин В.В. Социальная компетентность работников психологических и территориальных служб, осуществляющих реабилитацию пострадавшего населения в вооруженных военно-политических конфликтах в Украине

Статья посвящена исследованию места и роли такой качественной характеристики работников психологических и территориальных служб, как социальная компетентность. Проанализировано научно-методическое наполнение социально-технологической поддержки пользователей социальных услуг в психологических и территориальных службах, осуществляющих реабилитацию.

Ключевые слова: социальная компетентность, социальная реабилитация, мирное население, беженцы, стрессовое состояние, военно-политический конфликт.

Kuzmin V. Social Competence Employees of Psychological and Territorial Services, which Carry out Rehabilitation of the Affected Population in the Armed Military and Political Conflicts in Ukraine

Article is devoted to study to place and role of such qualitative characteristics of employees and of psychological and territorial services as social competence, which is considered by the author as a means of meaningful rehabilitation of the affected population in the armed military and political conflicts in Ukraine. In the publication author analyzed the scientific and methodological content, which is saturated with social and technological support the affected population in armed conflicts, which are users of social services in the psychological and territorial services exercising rehabilitation.

In the article submitted an analysis of the situation in Ukraine in general and in particular its eastern regions. Underlined, that Ukraine happening local military and political conflict, one of the results whose have affected peaceful population, which is necessary provide of competent social rehabilitation. Revealed the problems of provision of social aid to the affected peaceful population in local military and political conflicts in Ukraine, considered by the question of social rehabilitation to the affected areas of counter-terrorism operations in the peaceful population, underlined the practical aspects of direct social assistance to refugees from the areas, considered by the author a means of social competency of psychological and territorial services.

In the article noted that, implementation of the content implementation of social technology kind of rehabilitation is possible only if the social competence of persons carrying out rehabilitation services to the affected population, representatives of private business, social-active citizens and others. Because only this interaction of actors organizational interaction has the ability to ensure the formation of socially responsible behavior, the gradual recovery of social infrastructure, ensuring the functioning basic social institutions creating conditions for successful rehabilitation peaceful population, affected in the local military and political conflicts in contemporary Ukraine. Determined the place and role the social competency employees of psychological services in realization by them technologies of rehabilitation and reintegration of the affected population, based on the analysis of of psychological and territorial Ukraine services, identified the existing forms of support that are able to have make a positive impact on the clients from among the affected population, and the direction of social and technological support the affected population for the formation of the social competency employees of psychological and territorial services as a means to meaningful rehabilitation and reintegration of victims.

Key words: *social competence, social rehabilitation, peaceful population, the area of the antiterrorist operation, refugees, stress, political and military conflict.*

УДК 316.334.3:324

О. Є. ШИНКАРЕНКО

БРЕНД ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ МАРКЕТИНГУ

У статті розглянуто проблему побудови та використання брендів політичних партій в організації сучасних виборчих кампаній, зокрема в Україні. Проаналізовано взаємозв'язок між іміджем та брендом політичної партії. Розкрито значення соціальної ролі та місії партії в структурі її бренду.

Ключові слова: імідж партії, соціальна роль партії, місія партії, бренд політичної партії.

Організація сучасних демократичних виборів, особливо коли вони відбуваються з використанням пропорційної або змішаної виборчої системи як одного з вирішальних чинників ефективної участі в них політичних партій, передбачає використання їх іміджів чи брендів, які повинні донести до виборців основні ідеї, що їх висуває партія, а також методи й технології досягнення її цілей. Водночас, на відміну від бізнесового маркетингу, у політичному та електоральному глибоко не розглядаються сутність і структура політичного бренду, підходи до його побудови й використання в процесі виборчих кампаній. Проте ця проблематика становить значний теоретичний та практичний інтерес як з погляду розробки та використання методології електорального маркетингу, так і в плані реального підходу до організації виборчих кампаній.

Мета статті – проаналізувати проблему, пов'язану з уточненням сутності бренду політичної партії (його відмінностей від іміджу партії), структурою подібного бренду, а також особливостями підходу до його формування та використання.

Останнім часом у політиці все частіше використовують поняття “бренд”, і це потребує певних пояснень. Відомо, що в економіці, маркетингу брендом називають торгову марку, яка користується довірою, популярністю в більшій частині цільового ринку, тобто тих покупців, які її обирають. Отже, бренд – це комплексний код, що формує в споживача позитивне сприйняття товару. Це розкручений товарний знак, що формується в результаті застосування комплексу маркетингових та піарівських зусиль.

Зрозуміло, що в політиці, на відміну від економіки, процес створення бренду є значно складнішим. Насамперед, тому, що в цьому разі ми маємо справу не з реальним (причому обов'язково якісним – це ключова умова) товаром, а з товаром віртуальним. У цьому разі “споживач” (виборець) навіть не може його реально побачити.

Водночас він повинен ставитися до нього саме як до бренду. Як вважає голова ради засновників компанії “Нікколо М” К. Єгорова, “щоб побудувати партійний бренд, необхідно розробити спеціальну комунікативну програму. Вона повинна сформувати стале почуття довіри до партії, імідж, що впізнають виборці та який сприймається ними як гармонійний та асоційований із певним набором цінностей, який поділяє як вона сама, так і її виборці” [1, с. 36].

Отже, імідж є лише однією зі складових бренду. Крім іміджу, до нього входить “певний набір цінностей”, який може й повинен привабити виборців. Саме тому, усупереч поширеній думці, ми вважаємо, що так звані “технологічні партії” (останній приклад в Україні – Партія “Вперед Україно!” Наталії Королевської) як раз і не були повноцінними брендами, оскільки не пропонували виборцям чітко позиційованих систем соціальних та інших цінностей. Тому, до речі, такі партії практично завжди на виборах зазнають серйозних поразок.

Висловлюючи ці міркування та розпочинаючи розгляд структури бренду політичної партії, зауважимо, що деколи, характеризуючи бренд насамперед як “щось”, що дає змогу забезпечити упізнаність політичних партій, говорять про певні логотипи, символи, слогани, меседжі, назви тощо, які забезпечують розуміння того, що саме за ними “стоїть” певний політичний продукт. Не заперечуючи того, що подібні ознаки дійсно необхідні для характеристики політичного товару, позиціонування бренду політичної партії, вважаємо, що основні ключові елементи структури бренду партії дещо інші.

Подібна структура є кінцево визначеною та повністю відповідає всім підходам щодо цього політиків, політологів і політтехнологів. Тим не менше, оскільки інших достатньо чітких підходів до структури бренду політичної партії на сьогодні практично не існує, проаналізуємо запропоновану структуру. Розглянемо, передусім, первинну, пошукову, сподіваючись на те, що наші підходи будуть доповнені науковими розвідками інших дослідників.

Враховуючи, що будь-який бренд будується на тій чи іншій торговій марці (тобто з використанням тих чи інших маркетингових, піарівських, пропагандистських підходів торгова марка “розкручується”, стає відомою як позитивна, така, що викликає довіру в значній частини цільового ринку), треба визначити, що саме може виступати у випадку з політичною партією як торгова марка, до якої формується прихильність тої чи іншої частини населення, виборців.

Щодо цієї проблеми існують різні думки. Найбільш ґрунтовною нам видається позиція англійського науковця Д. Ліллекера: “Це може бути ідеологія, яка прямо пов’язана з тією позицією, яку партія займає в спектрі правих чи лівих сил, але більш часто це стосується якоїсь політичної платформи, наприклад, репрезентації певного сегмента суспільства” [2, с. 60].

Тобто йдеться не про так звану “чисту ідеологію”, яка потрібна для визначення ключових цілей партії та викладення її програмних партійних документів (комуністична, соціалістична, соціал-демократична тощо), а про те, яку роль вона дійсно відіграє щодо суспільства, основних проблем його розвитку. Так, в Україні на сьогодні є декілька політичних партій (таких, як Комуністична партія України чи Всеукраїнське об’єднання “Свобода”), чії ідеології та спрямування на шляхи вирішення ключових соціальних, політичних, економічних проблем розвитку суспільства є достатньо чітко визначеними. Розглянемо тепер основні елементи бренду політичної партії, виходячи із запропонованого підходу.

Організаційна структура партії є одним з найважливіших елементів політичного бренду. Мається на увазі наявність у її лавах дійсних членів партії, її керівних органів, певної сукупності ідей та принципів, яких партія дотримується. У структурі політичного бренду подібна організаційна структура є саме тим “реальним” товаром, продуктом, який пропонується споживачу.

Водночас відомо, що на сьогодні, виходячи з даних моніторингу, який здійснює Інститут соціології НАН України, лише 2,2% українців визначилися як члени тих чи інших політичних партій [5, с. 535]. Але й це не все. Відомо, що члени багатьох українських політичних партій лише “пораховані” як такі. Насправді ж реальними партійцями вони не є. Найбільш показовий факт: події в Криму у березні 2014 р., коли практично всі існуючі там члени Партії регіонів, включаючи керівництво, вийшли з її лав і не виступили в політичній ситуації, що склалася, як члени української політичної сили. Ці факти говорять, на наш погляд, про те, що в плані організаційної структури з багатьох наявних в Україні політичних партій тільки деякі можна вважати такими, що мають певний політичний бренд, точніше, сприймаються населення як позиційовані політичні сили.

Лідер політичної партії також виступає як найважливіший елемент її іміджу та бренду. Реальний лідер політичної партії повинен бути обличчям та символом партії, перебуваючи водночас у гармонії з іншими елементами партійного бренду. При цьому особливо значуща роль політичного лідера в структурі іміджу політичної партії на пострадянському просторі, зокрема в Україні, оскільки, на відміну від розвинутих демократичних країн у цьому випадку наявна зв’язка “партія-лідер”, тобто імідж лідера ніби “переноситься” на імідж партії.

“Фізика” іміджу (бренду). Так називають зовнішні, у тому числі чуттєві, ознаки іміджу та відповідно, бренду. Ідеться, зокрема, про офіси партії, їх оформлення; такі елементи іміджу, як логотип, слогани, стиль, кольорові ознаки тощо, включаючи герби та прапори. Деякі з українських політичних партій уже мають подібні ознаки, включаючи навіть такі, як фірмові стилі та музичні символи.

Відомо, що імідж – це мислене уявлення про певну людину, товар, організацію, яке існує об’єктивно та може зазнавати впливу в процесі реа-

лізації піару, пропаганди, реклами. При цьому, як вважає, зокрема, Е. Ноель-Нойман, імідж не є сукупністю раціональних суджень, це здебільшого іраціональне відображення уявлень, відчуттів, оцінок, асоціацій у найширшому значенні, яке як аура огортає всі предмети свідомості та має яскравий відбиток суб'єктивного сприйняття дійсності [3, с. 316].

Виходячи із цього, не можна ідентифікувати імідж і бренд. Імідж сприймають свідомістю, але він не існує у свідомості людей сам по собі. Бренд існує поза свідомістю, ніби реально. Брендом, зокрема, ім'я політика або назва партії стають тоді, коли вони відображають якісь реальні речі, позиції, ідеї та існують у свідомості людей, викликаючи до них певне ставлення, незважаючи на будь-які “маніпуляції”, тобто постійно, навіть у ті моменти, коли партія, наприклад, не здійснює якихось політичних акцій, а політик не бере участі у виборах.

Візьмемо, наприклад, Комуністичну партію України. Щодо іміджу, то в різних людей вона викликає різні асоціації. Свідомість людей може сприймати партію чи комуністичні ідеї будь-яким чином, пов'язуючи їх чи з Володимиром Леніним, чи з Петром Симоненком, сприймаючи певні ідеї, які висувуються керівництвом партії, у свідомості тим чи іншим чином. Водночас бренд партії реально існує поза свідомістю як дещо реальне, що викликає певний відгук у людей, які дотримуються певних політичних поглядів.

Зробимо важливий висновок з того, про що йшлося вище. Створення бренду політичної партії потребує не тільки наявності певного іміджу (навіть позитивного, оскільки не за все, що нам подобається, ми схильні голосувати, враховуючи, зокрема, тактичні та стратегічні цілі розвитку суспільства), але й, по-перше, чіткого визначення соціальної ролі партії, по-друге, визначення її місії в суспільстві. При цьому і в першому, і в другому випадку соціальна роль та місія повинні бути чітко позиційованими, тобто відрізнятися в очах пересічного виборця від подібних елементів партійних брендів інших політичних сил.

Соціальна роль політичної партії, безумовно, пов'язана з визначенням її ідеології. Але ототожнювати їх повністю не можна. Так, ідеологія важлива при визначенні ключових цілей партії та викладення їх у програмних партійних документах. Для створення ж бренду необхідні визначення та пропаганда соціальної ролі партії, тобто того, яку реальну роль вона дійсно відіграє у своєму ставленні до суспільства, основних напрямів його соціального, економічного, політичного розвитку. Отже, якщо говорити образно, ідеологія необхідна партії для її “внутрішнього споживання”. Формулювання ж соціальної ролі – для використання в “зовнішньому споживанні”, тобто для побудови бренду.

У сучасному демократичному суспільстві можливі різні “спрямування” такої соціальної ролі політичної партії. Вона може виступати як “захисник” інтересів якоїсь соціальної чи іншої групи населення; як реформаторська партія, що висуває завдання реформування суспільства; як пар-

тія – духовний лідер, яка виступає, наприклад, за розвиток української культури та мови, тощо. Не будемо наводити приклади з політичної практики українського політикуму. Зазначимо лише таке: саме та обставина, що більшість політичних партій в Україні чи не мають, не бачать своєї реальної соціальної ролі у розвитку суспільства, чи не висувають і не пропагують її, є однією з найважливіших причин відсутності на українському політичному полі яскравих та ефективних політичних партійних брендів.

Не менш значущим елементом партійного бренду є так звана “місія партії” – елемент партійного бренду, що безпосередньо “примикає” до її соціальної ролі та визначає погляди самої партії на основні шляхи розвитку суспільства, з одного боку, і розвитку самої партії – з іншого. Ця проблема для українських політичних партій, на нашу думку, є найбільш складною. Саме тому в їх програмах висуваються дуже суперечливі погляди на їх розуміння шляхів розвитку української держави. Взяти хоча б позиції (реальні, а не просто задекларовані) щодо приєднання до Європейського Союзу чи Митного, позицію щодо вступу до НАТО. Подібна плутанина дійсно притаманна не тільки Партії регіонів чи комуністам, але й багатьом з партій ліберального чи соціал-демократичного спрямування.

Вище ми зазначили, що в місії політичної партії повинні бути сформульованими й погляди та реальна діяльність самої партії щодо її внутрішньої структури, ставлення до лідерів, визначення стандартів партійної діяльності. Так, якщо говорити про сучасні українські політичні партії, то напевно чи можна знайти хоч одну, яка у своїй діяльності дійсно дотримується принципів внутрішньопартійної демократії, вивчає та враховує постійно громадську думку як безпосередньо членів самої партії, так і населення.

Можна наводити багато прикладів того, як задекларовані партією цілі, включені до її програми зобов’язання щодо суспільства та його членів (наприклад, пов’язані їх повною демократизацією процесів функціонування партії), порушуються, як тільки мова заходить про “поділ портфелів” в уряді чи виконання конкретних обіцянок, які надавалися населенню. До речі, саме тому українським політичним партіям дуже не просто формулювати один чи декілька ключових меседжів, тобто генеральних послань партії суспільству, виборцям тощо. Такі меседжі, як відомо, повинні відображати всі найважливіші елементи бренду партії й водночас бути короткими та привабливими для всіх виборців чи їх окремих груп.

На завершення розгляду цієї важливої проблеми вважаємо доречним навести одне дуже важливе судження щодо ролі іміджу та бренду політичної партії, висловлене Г. Почепцовим. Він, зокрема, цілком справедливо вважає, що за наявності на політичному полі країни дуже значної кількості партій (а в Україні їх понад ста) та схожості партійних програм цілих груп партій їх іміджі відіграють особливу роль, оскільки населення, виборці відзначають їх уже не за ідеологіями чи організаційними структурами, а саме за іміджем [4, с. 70].

Висновки. Бренд політичної партії є одним з найважливіших елементів “образу” будь-якої політичної сили, яка бере участь у виборчій кампанії. Саме орієнтуючись на бренди тих чи інших політичних сил, які відображаються в їх меседжах, виборець приймає рішення про підтримку політичної партії (а не аналізуючи її програмні документи чи комплекс якостей лідера партії, хоча в Україні й таке буває).

Проведене дослідження свідчить про те, що хоча в основі бренду політичної партії є її імідж (тобто певне відображення уявлень, почуттів, оцінок людей, що формується на основі ставлення до лідера партії, її організаційної структури, “фізики”), структура бренду не обмежується ним, не зводиться тільки до нього. У структурі бренду, крім іміджу політичної партії, важливу роль відіграють її соціальна роль та місія, які реально визначають місце тієї чи іншої політичної сили як на політичному ринку, так і в суспільстві загалом.

Список використаної літератури

1. Егорова Е. Как оформить политическое пространство, или Технология создания партийного бренда / Е. Егорова, Г. Гамбашидзе // Советник. – 2003. – № 4. – С. 36–37.
2. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; пер. с англ. – Харьков : Гуманитарный центр, 2010. – 300 с.
3. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман ; пер. с нем. – Москва : Прогресс-Академия : Весь Мир, 1996. – 352 с.
4. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента / Г. Г. Почепцов. – Киев : АДЕФ-Украина, 1997. – 140 с.
5. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Киев : Ін-т соціології НАН України, 2012. – 660 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014.

Шинкаренко А. Е. Бренд политической партии в электоральном маркетинге

В статье рассматривается проблема построения и использования брендов политических партий в организации современных избирательных кампаний, в частности в Украине. Анализируется взаимосвязь между имиджем и брендом политической партии. Раскрывается о значении социальной роли и миссии партии в структуре ее бренда.

Ключевые слова: *имидж партии, социальная роль партии, миссия партии, бренд политической партии.*

Shinkarenko A. Brand Political Party in the Electoral Marketing

The article considers the problem of constructing and using brands of political parties in the organization of modern election campaigns, in particular, in Ukraine. The interrelation between the image and brand of a political party. We are talking about the importance of social roles and missions roles in the structure of its brand. Organzas modern democratic elections, especially when they occur with the use of proportional or mixed electoral system, as one of the decisive factors for the effective participation in political parties involves the use of their images or brands that should convey to voters the main ideas put forward by the party, as well as methods and technology to achieve its objectives. At the same time, in contrast to business marketing in the political and electoral practically not considered deeply related problems. Recently in politics is increasingly used the concept of “brand” and such

use requires some explanation. The organizational structure of the party are one of the most important elements of the political brand. Refers to the presence in its ranks of the active members of the party, its governing bodies, a certain set of ideas and principles, which the party stands for. In short the structure of the political brand such organizational structure is the “real” product, the product offered to the consumer. The leader of a political party also acts as an important element of its image and brand. The real leader of a political party should be the face and symbol of the party, while at the same time in harmony with other elements of the party brand. Particularly important is the role of the political leader in the image structure of a political party in post-Soviet space, in particular in Ukraine. Because unlike in the developed democratic countries in this case is a bunch of “party leader”, i. e. the image of a leader as “tolerated” on the image part. Stvorennja brand of a political party requires not only the presence of a particular image (even positive, because for all that we like, we tend to vote, considering the tactical and strategic goals of the company), but, first, a clear definition of the social role of the party, and secondly, the definition of its mission in society. In the first and in the second case, social role and mission must be clearly positioned, that is different in the eyes of the average voter from similar elements of party brands other political forces. The brand of a political party acts as one of the most important elements of the “image” of any political force that participates in the election campaign. It is focusing on the brands of those or other political forces, which are reflected in their messages, the voter decides to support a political party.

Key words: *image of the party, the social role of the party, the mission party, the brand of a political party.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Битко А. С. – аспірант, Запорізький національний університет.

Віндюк А. В. – доктор педагогічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Гугнін Е. А. – кандидат соціологічних наук, доцент, Запорізький національний університет.

Зарицька В. В. – доктор психологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Зоська Я. В. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Катаєв С. Л. – доктор соціологічних наук, професор, Класичний приватний університет.

Кльов М. В. – викладач, Національний авіаційний університет.

Кузьмін В. В. – кандидат соціологічних наук, доцент, Запорізький національний технічний університет.

Мосасв Ю. В. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Нестеренко Л. М. – аспірант, Класичний приватний університет; викладач, Луганська державна академія культури і мистецтв.

Опрятна О. С. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Пархоменко С. Є. – аспірант, Класичний приватний університет.

Піронкова О. Ф. – докторант, Класичний приватний університет.

Серга Т. О. – кандидат соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Скідін Л. О. – кандидат соціологічних наук, Класичний приватний університет.

Сурміна Г. Ю. – аспірант, Класичний приватний університет.

Сущенко Л. О. – доктор педагогічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Хомерікі О. А. – доктор соціологічних наук, доцент, Національний авіаційний університет.

Шапошникова І. В. – доктор соціологічних наук, доцент, Херсонський державний університет.

Щербина В. В. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Шинкаренко О. Є. – кандидат соціологічних наук, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Щудло С. А. – доктор соціологічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка.

Яцук Н. В. – кандидат наук з державного управління, доцент, Класичний приватний університет.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 63

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактори: І. Ю. Антоненко, А. О. Бессараб
Технічний редактор: Н. А. Ананьїна, Ю. В. Волошина, О. В. Дрига
Дизайнер обкладинки Я. В. Зоська

Підписано до друку 09.10.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 10,92. Обл.-вид. арк. 12,75. Тираж 300 прим. Зам № 12-15Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.